

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

УРЕСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

II

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 11 (392), November, 1980, Vol. XXXIII

Редагує Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галаматі, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, проф. д-р К. Савчук, д-р Б. Стебельський,
проф. П. Цимбалистий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1980-ий РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Чверторічна передплата	Окреме число
Австралія	30 дол.	15 дол.	8 дол.	3 дол.
Австрія	560 шіл.	260 шіл.	154 шіл.	55 шіл.
Аргентина	40.000 пез.	20.000 пез.	10.000 пез.	4.000 пез.
Бельгія	1.200 бфр.	650 бфр.	400 бфр.	150 бфр.
В. Британія	15 ф.	8 ф.	4.50 ф.	1.50 ф.
Канада	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
США	35 дол.	20 дол.	12 дол.	3.50 дол.
Німеччина	70 н.м.	40 н.м.	25 н.м.	8 н.м.
Франція	150 фр.	80 фр.	50 фр.	20 фр.
Швеція	150 кор.	80 кор.	50 кор.	20 кор.

В інших країнах — рівнозначність американських доларів.

Передплату просимо наскладно вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11 (392)

ЛИСТОПАД, 1980

Річник XXXIII

Зміст XI-ої книжки

О. Г.: УКРАЇНІ (Слово на свято Листопадових Роковин) вірш	1283
Олесь Бабій: ВАМ (вірш)	1284
— УКРАЇНА БОРЕТЬСЯ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ (Становище до актуальних справ)	1285
Л. Рихтицький: В ОБЛИЧЧІ ВОРОГА — НЕПОРОЗУМІННЯ?	1238
Михайло Трач: ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ СЛУЖБИ МОСКВІ (До 25-річчя Варшавського пакту)	1296
Я. Гайвас: МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (Закінчення, 4)	1306
Роман Зварич: ЗА ЯКУ БОРЕТЬСЯ? (Продовження, 2)	1318
<u>Матеріали й документи з поневоленої України</u>	
Євген Грицяк: КОРОТКИЙ ЗАПИС СПОГАДІВ (Продовження, 2)	1326
— ЗАЯВА КАНДИДИ ІВАНА ОЛЕКСІЙОВИЧА (Продовження, 2)	1341
*	
Богдан Лівчак: ОДВІЧНИЙ ЗМАГ	1356
*	
Ірина Сеник: НАДІЯ ЗАПАЛИЛАСЯ УВ ОЧАХ... (вірш)	1358
Святослав Караванський (поезія): ІВАСЮКОВІ — 1358; КОЛИСКОВА — присв. Ю. Шухевичу в день народження сина Ромчика — 1359.	
<u>В імперії тиранів</u>	
Наум Науменко: НЕВДАЧА ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ БРЕЖНЕВА	1360
<u>Наука</u>	
Д-р Михайло Кушнір: ДОСЛІДЖУВАННЯ І НАВЧАННЯ (Закінчення, 4)	1367
<u>Рецензія</u>	
Віра Ворскло: ЖИВИ УКРАЇНО (Ювілейний Збірник Відділу ООЧСУ)	1375
<u>Література</u>	
Олекса Воропай: ЖИВЕМО В АНГЛІЇ (Уривки зі щоденника, продовж., 3)	1377
В. Бокоський: ІВАН МАЗЕПА (Історична драма на 5 дій за трилогією Богдана Лепкого, закінчення, 3)	1393
*	
БІБЛІОГРАФІЯ	1408

ВИДАЄ «УКРАЇНСКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

»Відозва до населення Української Держави.
Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19-го жовтня Твсею волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть — Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу.

Заки будуть встановлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть. Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути скасовані...

Львів, 1 листопада 1918 р.

Українська Національна Рада».

О. Г.

У К Р А Ї Н І

Слово на свято Листопадових Роковин

Із темних провалів столітньої неволі,
Із глибини страждань в ворожому ярмі,
Із хвиль кривавих рік на боевому полі
Та з прірв закованих рабів в тюремній тьмі —

Ти, Земле Рідная, о, Земле України,
Вознеслась вольная ще раз на свій престол!
Державу Народу Ти двигнула із тліни,
І сонцем блиснув Твій державний ореол.

О, Нене Рідная, о, Україно Мати,
Яке-же свято це, якої ж слави день!
Якими ж гимнами Твій подвиг прославляти,
В якому храмі нам співають Тобі пісень?

Твоя державність нам — цілющее проміння,
Нам свобода Твоя — увесь вогонь буття.
Від покоління вже у нас до покоління
Нам воля мріла в снах — загравою життя.

О, Нене Рідная, о, Україно Мати,
Яке-же свято це з Листопадівим Днем!
Нам розсвіт волі в нім судилось величати,
Й запалювать серця геройським жар-вогнем.

У нас-же кров батьків, — кров добра, гайдамацька,
Хмельницький прадід нам, й Мазепа наш Герой,
І в нас є вдача їх — бунтарська і юнацька,
І в нас горить душа на вид лицарських зброй.

І хоч ще раз зайшло нам ясне сонце Волі,
І знов наш край в пітьмі, в оковах ворогів,
То ні — ніколи ми не скоримось неволі,
Не лишимо ми рук у скрутах ланцюгів!

Ми встанем ще раз за Волю України,
Ми — Революції об'єднані сини.
І двигнемо ще раз престол наш із руїни,
А шабля нам здійснить державно-творчі сни.

Так будь прославлений у вік, Дне Листопада,
І душі нам кріпи до бою, що гряде.
А там — з розкутих рук знов вийде рідна Влада,
І вольний стане люд, і вольний Край буде.

Олесь БАБІЙ

В А М

Не говоріть: »Ми втратили війну!«
Не плачте, що на марно все пропало.
І в сатани ще навіть сили мало,
Щоб скреслити наш чин гарніший сну.

У всесвіті не гине і атом,
У всесвіті не гине навіть мрія.
Ви ж вірите, що ворог чудо вдіяв,
Похоронив ваш чин весь під хрестом?

Лиш діти вірять, що вчорашній день
Сконав зовсім і не живе сьогодні.
Вписала Вічність в книзі десь Господній
Геройську смерть стрілецьких чет, сотень.

Погляньте: Зерно сіє там ратай.
Хоч зерно те присипане землею,
Не зогниє, не згине десь під нею,
А видасть плід і зашумлять жита.

Або як вам зневіра ломить дух,
Погляньте ви в бурливий день на ріки,
Чи хвиля збита вітром превеликим
У глибині десь гине без сліду?

О, ні! Та хвиля вітром збита тут,
Піднялась там ще вище, знов ожила.
Так підніметься знов на мент розбита сила.
О, ні! Не марно кров! О, ні: не марно труд!

»Перед Тобою, Українська молоде, як і перед цілою нашою еміграцією стоїть завдання зазнайомлювати чужинців з визвольною боротьбою українського народу. Роби це при кожній нагоді і всіма засобами. Використовуй для цього свої особисті знайомства, зв'язки з молоддю інших народів і міжнародніми організаціями молоді. Запалюй молодь усіх народів на боротьбу проти большевизму. Вона найскоріше зрозуміє Тебе, бо кожна молодь найживіше обурюється на неправду і насильство і завжди готова боротися проти них«.

(Із »Звернення Воюючої України до всіх українців на еміграції«)

УКРАЇНА БОРЕТЬСЯ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ

(Становище до актуальних справ)

Немає найменшого сумніву, що Україна й український народ перебувають у положенні поневолення й окупації Росією. І немає сумніву, що окупант докладає всіх зусиль, щоб не лише втримати Україну в такому положенні, але стосує всі способи на всіх ділянках життя українського народу, щоб його знищити, згідно перетворити на т. зв. советський, тобто — на російський народ.

Багато років Україна бореться різними способами, засобами і формами з московським окупантом за своє визволення — за відновлення свого самостійного ні від кого незалежного державного життя на своїй землі. Останніми роками ця боротьба на життя і смерть прибирає на силі, бо ж йдеться про бути або не бути українського народу.

Про боротьбу України за визволення з-під ворожого ярма маємо багато показників і доказів, що приходять з-за залізної заслони і що постійно публікує українська і неукраїнська преса.

Визвольна боротьба нашого народу в новій добі, з 1917 рр. починаючи й по сьогодні, йде за одну ціль — за Самостійну Соборну Українську Державу.

У «Зверненні Воюючої України до всієї української еміграції», жовтень 1949, під яким є підпис Головнокомандувача визвольної війни того часу ген. хор. Романа Шухевича — Тараса Чупринки і 21 командирів і керівників цієї боротьби, написано: «Російсько-большевицькі імперіялісти поневолили вже багато народів, а всім іншим народам світу готуються накинати ярмо завтра. Всякі большевицькі заяви про можливість мирного співіснування двох систем — це тільки облудна пропаганда. А на ділі всі зусилля кремлівських верховодів спрямовані на підготовку нової війни для загарбання цілого світу. Все життя СРСР підпорядковане цій одній меті. Надії західного світу, що війну можна відвернути — марні надії, будовані на піску. Війни світові не уникнути ні в який спосіб».

Провідний член визвольної війни в рядах ОУН-УПА, П. Полтава, написав: «Концепція самостійної України — це, передусім, концепція самостійної української держави, побудованої українським народом на його етнографічних землях... зродилася з природного прагнення українського народу до самостійного державного життя... і саме ця обставина вирішує про те, що ця концепція є для українського народу тією найвищою істиною, проти якої немає жодного аргументу, спроможного її зруйнувати...» Підпільний публіцист О. Дяків-Горновий писав: «Не треба хіба дискутувати, що всі українські групи, які активно стали на самостій-

ному становищі, мусіли рівночасно прийняти революційну плятформу. Ніхто хіба не повірить, що котрийнебудь із давніших окупантів України, чи може тепер ССРСР, згодився б законним шляхом на «подарування» Україні самостійности».

На боротьбі, крові і жертві воїнів ОУН-УПА-УГВР виросло нове молоде українське покоління, яке різними способами, різними формами і на різних місцях і відтинках змагається за ту саму ціль, що й його батьки — за українську самобутність і державну незалежність.

»Мета Українського Національного Визвольного Руху, — написали українські політичні в'язні, — вихід України зі складу т. зв. ССРСР і створення незалежної демократичної української держави. . .«

Оці з'ясування дають чітке й ясне становище борців в Україні, давніше й теперішнє. Тому немає і не може мати місця фальшива концепція «комуністичної партократії», бо поневолювачем і ворогом України та всіх народів є російський імперіялізм. Позиції, на яких стоїть Україна, кажуть рішуче протиставитися всяким фальшивим і шкідливим поглядам та концепціям, а в тому і «партократичним», «реалітетним», що вважають т. зв. УСССР продовженням УНР — українською державою. Бо це — капітулянтські позиції, що не лише розбивають солідарний український визвольний фронт, але йдуть у розріз із речниками визвольної боротьби в Україні, які в своїх діяннях і зверненнях ставлять державну самостійність України та наголошують необхідність ліквідації російсько-большевицької імперії. Капітулянти і партократи намагаються баламутити українську громаду фальшуванням позицій українських борців та наклепницькою пропагандою проти українських націоналістів, приписуючи їм тоталітаризм і вороже ставлення до російського народу, коли насправді вони борються за самостійну, народоправну, українську державу, проти російського імперіялізму і комуністичного тоталітаризму та поневолення українського народу.

Українська спільнота поза межами України має своїм головним завданням допомагати українській визвольній боротьбі на рідних землях. Відповідно до позицій, вимог і потреб цієї боротьби українська спільнота має виразно, ясно й здецидовано боронити і заступати цілі й потреби боротьби в Україні, йти одним фронтом з Україною, що бореться, кривавиться, але не здається!

Українська спільнота не може допустити, щоб цей єдиний спільний фронт боротьби розбивали капітулянти, «партократи», «демократи» й їм подібні опортуністи, які сподіваються без активної боротьби народу і революції здобути людські і національні права.

А це не є позиції України. Ті, що думають інакше, голосять про якусь неіснуючу і неможливу »демократизацію« т. зв. ССРСР, про »партократію«, що нібито поневолює Україну, що каються за злочини поповнені московським наїзником і окупантом — стоять на противних до України позиціях.

Мінімалістичні-капітулянтські погляди і концепції, звідки вони не виходили б і хто б їх не голосив, вимагають рішучої протидії української спільноти, бо вони порушують і заперечують принципи національно-визвольної боротьби українського народу, яка ведеться проти російсько-більшевицького колоніалізму і імперіялізму за державну незалежність України і за незалежні держави всіх поневолених Москвою і комунізмом народів.

Україна в боротьбі з своїм найтяжчим ворогом — російським окупантом. Від вислідів цієї боротьби залежить майбутнє українського народу — теперішнє і грядучих поколінь. Україна бореться, а хто бореться — переможе!

Український Визвольний Фронт у західньому світі, разом з усією українською спільнотою, з усіма нашими організаціями й їхніми надбудовами мають допомагати українському народові — аж до повної перемоги, до відновлення-відвоювання Української Самостійної Соборної Держави!

ВСІ НАШІ СИЛИ НА ДОПОМОГУ УКРАЇНІ!

Вересень 1980

ПРЕЗИДІЯ

Світового Українського Визвольного Фронту

»... Не дайтеся обманути новим російським імперіялістам! Український народ не сміє зробити такої самої помилки, яку він зробив у 1917-20 рр. Всяка федерація України з Росією на ділі означає окупацію України Москвою, означає дальший гніт і визиск України з боку Москви. Всі російські »федералісти«, під якою маскою вони не виступали б, несуть українському народові новий політичний і соціальний гніт, новий визиск працюючих мас. Дайте належну відсіч новим російським кандидатам в окупанти України! Ставайте до боротьби з большевицькими гнобителями лише в ім'я незалежної і соборної Української держави!«

(Із Звернення Головного командування УПА до бійців і командирів т. зв. радянської армії, серпень 1950 р.)

Л. РИХТИЦЬКИЙ

В ОБЛИЧЧІ ВОРОГА — НЕПОРОЗУМІННЯ? . .

Політичний світ ніколи в історії не був однородним явищем, він завжди був поділений на групи, табори, або в модерному розумінні — на світи. Їх тепер вже аж три і, можливо, що постане ще четвертий. Щоб тільки пригадати, то *перший світ* — це світ розвинутого індустріального Заходу з його лібералізмом, демократією і високою цивілізацією зокрема в матеріальній ділянці життя. *Другий світ* — це світ Советського Союзу, його сателітів і його безпосередньої сфери впливу, світ безоглядного тоталітаризму, міцної поліційної контролі і брутальної окупації, прислоненої страхами ідеями марксизму та інтернаціонального комунізму. *Третій світ* — це світ новопосталих держав Азії і Африки, бананових республік Середньої Америки і суспільних динамітових бомб Південної Америки. Виростає *четвертий світ*, світ раптово розбагатілих, але під кожним іншим оглядом безнадійно відсталих і заскоружлих держав арабсько-іранської нафтової групи. І хоч голосування на форумі Об'єднаних Націй проходять під знаком галасливих держав третього і четвертого світів, то доля світу в цілому важиться у співвідношеннях між першим і другим світами.

Назверх другий, советський, світ не має проблем. Там царить типове російське «малчать і не разгаваривать», і хоч цей світ кипить, як герметично закрита тюрма, то все, що Росія уміє зробити, це тільки ще тісніше закручувати гайки, гарантуючи цим астрономічних розмірів вибух у слушній хвилині. Однак сьогодні Советський Союз стоїть перед світом, як озброєна по зуби потуга, доказавши Афганістаном, що вона готова до агресій, покищо присланих потребою «охорони советських інтересів» перед «імперіалістичною політикою американських капіталістів». І якщо ми говоримо, що цей советський бльок стоїть перед світом, додаймо, що саме перед першим світом, західним, бо, власне, між цими двома світами й вирішиться доля нашої планети можливо на довгі сторіччя.

Для західного світу така ситуація не є нормальним явищем. Захід не є мілітаристичним бльоком і, хоч у минулому поодинокі його держави будували свої несогірші колоніальні імперії, двадцятье сторіччя, зокрема його друга половина, поклали цьому край. Захід наставлений на індустрійний розвиток, дальше підношення життєвого позему, розвиток нових галузів науки, евентуально наукову пенетрацію всесвіту і шукання життя в його безмежних просторах. Менше енергії споживається на розвиток духових вартостей, але це проблема іншого характеру.

На відміну від східного світу, держави якого є споєні централістичною політикою імперіяльної Росії до того ступеня, що вони й справді формально становлять собою суцільний блок, західний світ є складений з індивідуальних елементів, з яких, наприклад, політика Франції, Англії та Західної Німеччини йдуть трьома розбіжними шляхами — і не конче до цієї самої мети. Формальним провідником західного світу сьогодні все ще рахується Америка, але потенціал її провідництва найкраще можна показати на прикладі олімпійського бойкоту цього року. Політикою Америки не керується навіть мала Голляндія, хоч вона належить до цього блоку і бере участь в НАТО. Іншими словами, західний блок не є навіть блоком, це тільки сукупність держав, яких чи не одинокою спільною рисою є побоювання перед советською інвазією. І навіть у цьому відношенні існують такі поважні різниці в поглядах, що вже від довгих місяців західня преса відкрито говорить про кризу в нутрі західного альянсу.

Атлантийський, західний альянс ділиться на дві великі географічні групи: американську і європейську. Американська група уявляє собою ще досить солідний американсько-канадський блок, одноцілість якого залежить в більшій мірі від політики канадського прем'єра, ніж американського президента. Європейський блок характеризується не такою вже й тихою боротьбою між Німеччиною, Францією і Англією за гегемонію в європейському політичному просторі, при чому Німеччина, фактом свого економічного потенціалу і дальшого розвитку, є на ділі, центром ваги західної частини європейського суходолу.

Можна сміло сказати, що європейський блок пов'язаний слабкими нитками, і треба серйозно сказати, що різниці між цим блоком і його американською частиною справді набрали характеру внутрішньої кризи. І, як звичайно в час кризи, щойно тоді виходить наверх хто і де є вашим приятелем, і саме з цього розпочалася дипломатична і пресова дискусія в західному світі, якій з ростучим зацікавленням приглядається хижка Росія, калькуюючи свої шанси на родинних непорозуміннях Заходу.

В чому лежать ці непорозуміння і який їх характер?

Кажуть, що рибу чути від голови. Головою західного альянсу, ба навіть його основним творцем, була Америка. Їй прийшлося два рази в цьому сторіччі брати участь у війні на європейському театрі і з цього американці витягнули висновок, що треба знайти таку розв'язку, яка перешкодила б третій і евентуальним дальшим таким авантюрам. З цим висновком президент Вілсон пропонував Лігу Націй, до якої американський Конгрес відмовився вступити, коли перемогла в ньому ізоляціоністична химера хвилини, і з таким же висновком Рузвелт і Труман довели до створення Організації Об'єднаних Націй. Силою своєї військової та економічної потуги Америка була тоді натуральним провідником

Заходу і практичні американці, — практичні в бізнесі, але не в політиці, — потрактували західний альянс як одну з американських корпорацій, де президент і екзекутивний директор видає розпорядження, а весь апарат корпорації виконує. Хто не погоджується, того, звичайно, «файрують» (звільнюють) і справа полагоджена. З такою настановою в політиці далеко заїхати не можна, зокрема коли такий принцип важкої руки застосовується тільки до союзників. Для Росії війна 8.5.1945 р. не закінчилася. Навпаки, можна сміло сказати, що для неї вона тоді тільки почалася. Але що Захід знав тоді про Росію? Адже ж Рузвелт називав Сталіна «добрим вуйком Джо» і «закликав» його до пошанування суверенних прав суміжних із Советським Союзом європейських держав, залишивши поневолені Росією народи на дальшу поталу в межах цієї епохальної тюрми. Гармати перестали стріляти на світових фронтах і для Заходу настав мир. Про війну в Україні і про УПА ніхто слухати не хотів. Цю війну Росія зробила «внутрішньою справою» Советського Союзу і сама повела війну проти Заходу, не маючи ще навіть атомової бомби! Але це була війна, якої Захід не розумів тоді і ледве чи почав розуміти сьогодні. Це була війна політична і психологічна, війна, що не висилає в поле дивізій і в такій війні важко вказати пальцем на ворожі позиції. В той час Америка базувала свою позицію тільки на військовій та економічній базі. Коли Москва не виявляла нахилу залишити окупований під час війни іранський Азербайджан і це загрожувало інтересам Америки в Перському заливі, то Вашингтон вжив ультимат, щоб встановити статус кво в цій частині світу. Росія забралася звідтіля і Захід здобув сповидну перемогу. Перемогу? За цією перемогою Захід не бачив можливостей відкинути росіян на їхню етнографічну територію і довести до звільнення поневолених народів та сателітніх держав. Коли Москва встановила блокаду Берліну, то Америка відповіла не війною, але економічним потенціалом: летунським мостом, який також урятував Західний Берлін, але не силою американського п'ястука, бо п'ястук показала Росія. Це саме сталося із берлінським муром. Психологічні наслідки не дали на себе довго чекати. Всьому західньому світові стало ясно, що Америка зробить все, тільки не піде на конфронтацію з ССРСР. З почуття страху? Ні. Не забуваймо, що Америка мала тоді атомову зброю. Америка не хоче війни принципіально і дивізії в полі їй не імпонують. Вона забула однак, що крім дивізій існують ще інші методи війни, безкровні, але часто далеко важливіші і вирішніші від змагу мільйонів вояків та десятків тисяч танків і літаків. Цих методів Америка не вживала взагалі, залишивши це поле цілковито до російської диспозиції. І в час, коли вона так лагідно вела себе супроти Советського Союзу, вона дуже рішуче диктувала своїм союзникам. Айзенгауер змусив Францію і Англію закинути окупацію

Суезького каналу і віддати його Єгиптові. Але Європа пам'ятає, що війна в Кореї розпочалася і закінчилася на тій самій паралелі, на цьому самому кордоні. За що Америка склала такі великі жертви в людях і матеріалі, коли для нормального людського погляду війна не була виграна? Опісля прийшов В'єтнам. Десять років боротьби проти комунізму закінчилися поспішною евакуацією американців з даху амбасад в Сайгоні. Ця сама Америка, яка — за всякими об'єктивними даними — не могла перемогти Північної Кореї і Північного В'єтнаму, тільки з трудом могла рахувати на зріст свого авторитету в очах своїх союзників; її вороги явно стали насміхатися з «паперового тигра».

Безперечно, американці мають свої вияснення у всіх згаданих випадках, але в Європі виробилося поняття, що американська політика із зростаючим акцентом керується більше інтересами вибору поодиноких президентів та інтересами численних груп, т. зв. «лоббі», як інтересами світу взагалі, а Атлантийського альянса зокрема. Точкою над «і» в останній час стала політика президента Картера, яка в Європі не знаходить зрозуміння і тому не може знайти підтримки. Очевидно, у світі сталися зміни. Від 1945 року, коли Америка виграла війну на полях боїв в Європі і показала свій атомовий п'ястук в Азії, протягом довгих років різні фактори склалися на це, що східний блок узброївся до такого ступеня також і атомовою зброєю, що про перевагу західного світу можна говорити тільки в дискусійному значенні. Це все сталося на очах Європи, виразником якої у свій час був президент де Голь, висловивши здогад, що Франція мусить створити свою атомову зброю, бо «Америка не піде на атомову війну за долю Європи». З такого переконання логічним висновком став факт, що Європа не сприймає американського керівництва, як колись, а вже цілком не сприймає американського диктату. Оливи до вогню додають такі факти, як політика людських прав, яку Америка застосовує з повною енергією супроти Чиле чи Південної Африки, але дуже делікатно супроти Советського Союзу, себто міцно супроти слабких, але слабо супроти сильних. Це не здобуває респекту в пересічній європейській людині. Справа закладників в Ірані і фіяско зв'язане з намаганням їх визволити тільки підкреслили безсильність Америки. Ну, й в такій атмосфері прийшла інвазія Афганістану, де вперше СССР вжив своєї військової сили в мирний час, щоб окупувати вільну країну проти волі її народу. Відповідь Америки у формі зернового ембарго розлютила американських фармерів і дала змогу Советському Союзові звернутися за зерном до Аргентини, Канади й Австралії, а олімпійський бойкот, хоч сам по собі дуже символічний, на практиці викликав тільки порушення рамен у світовій opinio. Москва має зерно і має Олімпіяду і цих фактів заперечити не можна, хоч можна їх вияснювати. В американській політичній публіцистиці дуже радо вживають вислову «патик і морква» (стік енд каррот) у відноси-

нах із Советським Союзом, але на ділі Советський Союз отримував більше «моркви» з Америки, а її власні союзники радше відчували «патик».

Очевидно, найбільша вага вини за політичні невдачі завжди паде на резидуючого в Білому Домі президента, на якого сипляться громи так з самої Америки, як і з Європи. Американці закидають йому, що він довів Америку своєю економічною політикою над берег руїни, що показують високі цифри інфляції (18⁰/о-20⁰/о), безробіття (8⁰/о-9⁰/о і можливо більше), спадку продуктивності (ок. 40⁰/о) і безконечного видавання федеральних грошей на всякі так звані «суспільні програми», які у висліді не дають майже нічого позитивного, а мільйони доларів зникають без сліду серед тисяч всяких департаментів, організацій і груп. Це приводить до високих податків, до яких ще долучується фантастична податкова табеля, при якій інфляція підносить заробітчан щороку у вищі ступні, де відсотковий податок придуманий для високо-платних працівників в час, коли долар був високо-вартісною валютою. В наслідок, американський працівник сьогодні приносить додому 5⁰/о-7⁰/о менше дійсного заробітку, ніж десять років тому.

Нестійкість і непевність закордонної політики стає теж ціл्लю американської критики. Останні спити Галлюпа та Гарріса показують величезний спадок популярності президента Картера в таких питаннях, як іранська справа, престиж Америки у світі, питання Куби і советської дивізії стаціонованої на цьому острові, советська пенетрація Середньої та Південної Америки, ну і «велика політика» супроти Європи, двох Китаїв (Пекін і Тайван) та СРСР. До цього долучується зіграний франко-німецький хор, в якому президент Франції і канцлер Німеччини переганяються, щоб показати Америці своє зростаюче значення у світі і рівнобiжне з цим багателізування Америки. Доказом цих настроїв нехай будуть подорожі президента Жіскар д'Естена і Шмідта до Варшави і Москви. Шмідт критикує Картера, не рахуючись майже із словами, а зокрема у своєму приватному колі, за це, що Картер спершу виміг на Німеччині згоду на прийняття невтронних бомб на територію Німеччини, що Німеччина зробила проти волі майже всієї Західньої Європи, а тоді президент Картер скасував цілковито цю програму. Очевидно, такі приклади не служать добрій справі порозуміння і союзу між державами, зокрема, коли до того ще долучити невміння американського уряду піднести силу долара у світі, де він все ще рахується базою міжнародних розплат. Шмідт дозволив собі в одній зустрічі з Картером дати американському президентові лекцію економіки, яку Картер сприйняв мовчки, без коментарів.

Це все зводиться до поняття престижу Америки і цьому престижеві зокрема дошкульно пошкодила справа Ірану і советська інвазія Афганістану. В очах всього світу Америка показала себе безпомічною в обидвох питаннях і в американській публіцистиці

вперше появились голоси про те, що Америка вже не є у світі »number 1« (число 1) потугою, себто, що вона вже не може тільки самою погрозою досягти своїх намірів.

Цей незаперечний факт приводить нас до ствердження, що такий стан безсумнівно приведе до великої війни. Світова політика дійшла до точки, в якій дипломатія вже не може нічого зробити. Залишається розправа на полі бою, як це було після краху мюнхенського договору в 1939 році. Тодішньому світові не залишилося нічого іншого як війна. І вона прийшла.

Ми розглянули критику Америки досить широко і може навіть немилосердно, щоб виявити всі її тіні так, як їх бачить Європа і решта світу, включно із самими американцями. Розгляньмо ж тепер другу частину Атлантийського блоку, а саме Західню Європу, і зважмо, чи вона справді така безпомильна і така кристалево чиста у своїй політиці, як це вона собі уявляє. Візьмемо до уваги спершу американську критику Європи, бо саме в цих взаємних обвинуваченнях — в обличчі загрози тисяч советських танків над Ельбою — ховається корінь непорозуміння.

Помимо шукань порозуміння і »детанту« з Советським Союзом, на ділі Америка є наставлена проти цієї імперії вже з самого факту чужого американському здоровому розумові комунізму і диктаторського, поліційного режиму ССРСР. Тому Америка дає притулок кожному дисидентові з ССРСР, байдуже які його ідеї, якщо він тільки проти советського режиму. В Америці заявляють щораз частіше, що ССРСР є ворогом Америки число 1 і ці настрої, якщо міняються, то тільки ще більше проти Советського Союзу. Але Америка хоче оминати війну і шукаючи найвно зрозуміння в цьому напрямку в Москві, штовхає світ саме до цієї ж війни. Америка має однак свої закиди супроти Європи. В Америці пам'ятають франко-советський союз з-перед Другої світової війни і в Америці бачать виразно, що й тепер відношення європейських країн до ССРСР є таке обережне, що просто стає невтральним. Але Америка пам'ятає теж політику європейських країн супроти Гітлера і ця політика визначалася угодами та поступками, які довели тодішні німецькі апетити до пункту воєнної гарячки. І ця сама Європа — включно з сьогоднішньою Німеччиною — закидає Америці шукання угод з Советським Союзом, не раз і поза плечима європейських союзників! Америка пам'ятає також, що Європа викликала вже дві світові війни і в обидвох випадках Америка врятувала її від загрози германської окупації. Що Америка не бачила Москви в дійсному світлі в 1945 році, то це інша справа, але американці — як згадано — воєн не хочуть, хоч »влязять« у них необачно, як ось у В'єтнамі. Американці також розуміють, що вони залишили після війни в Європі свої війська і встановили атомовий щит, за яким Західня Європа могла спокійно і безкоштовно розвивати свою промисловість і підвищувати свій життєвий рівень, скориставши з американського плану Маршал-

ла та відкритого американського кредиту. Сьогодні, коли американський атомовий щит на ділі не існує, Європа гарячково шукає порозуміння з Советським Союзом і в цьому американці бачать велике лихо: вони заступають сьогодні думку, що в обличчі небезпеки треба єднатися в оборонному зусиллі, а не шукати ласк у противника, та ще такого, як Москва.

Тим часом Європа цього зусилля не хоче із себе дати. Вона далі очікує американського збройного п'ястука в обороні західного світу і західної культури, а сама докладає тільки символічні жести до цього оборонного масиву. Німецька армія могла б мати сьогодні бодай один мільйон бойового складу, а тим часом вона нараховує всього 600.000 на сімдесят-мільйонову Німеччину! Італійська армія ніколи не уявляла собою великого потенціалу, французька армія є великим знаком питання у кожній новій війні, англійська армія мала, а економічні проблеми Англії такі погані, що годі чекати там великого зусилля. Європа закликає Америку впровадити назад загальну військову службу, бо її непокоїть звіти про стан американських збройних сил, але в той сам час голландська армія із своєю унією робить радше враження «таборування гіппі або мирної професійної унії, ніж військової сили» («Тайм» від 30 червня 1980 р., стор. 26). Іншими словами, Європа є огірчена, що Америка не є готова обороняти її так, як це було дзядцять років тому. Алеж, де є власне зусилля Європи? Якщо Європа відчуває аж таку небезпеку від советських армій на своїх східних кордонах — а вона відчуває! — тоді чому не стоїть сьогодні до розпорядження НАТО три-мільйонна вишколена міжнародна армія, готова своєю власною силою відкинути советські яїська на схід? Де є європейське воєнне летунство? Де є тисячі чудових «Леопардів», що їх продукують сьогодні німецькі танкові фабрики? Чому не стоять вони з відкритими дулами проти советських танків? .. Ми назвали олімпійський бойкот символічним, але яким поличником для Росії став би факт, коли б ані одна європейська держава не взяла участі в Олімпіяді?! Тим часом тільки Німеччина солідаризувалася з Америкою і то, як висловився один німецький речник в Бонні — тому, що «Америка простить Англії, Франції та Італії те, що вони не солідаризувалися з нею, але Америка ніколи не простила б нам, німцям!» А все ж таки Шмідт поїхав до Москви, «до Каносси», як їздив перед тим Жіскар д'Естен до Варшави! Ці поїздки Заховоді не принесли нічого, але в опінії світу витворили враження, що НАТО розлітається, коли поодинокі західні держави шукають так гаряче порозуміння з Росією. Які тоді будуть настрої європейських мас? ... Якщо рушать сьогодні советські танки, то чи стане Європа у своїй обороні при зброї, а чи держава за державою буде капітулювати так, як капітулювали — за винятком Англії — перед Гітлером?

Може цей серйозний, скажемо, діалог, щоб не вжити слова сварка, вичистить атмосферу між Європою і Америкою заки вдарить дванадцята година, а за всіма показниками вона вже близько і рахуватися з нею треба серйозно. І саме у зв'язку з цим ми хочемо зробити декілька наших завваг.

Ми, українці, репрезентуємо також Європу, але Європу від якої Західня майже відреклася. Тільки Гітлер мріяв про неї на свій лад і ми знаємо, чим це все закінчилося. Сьогоднішня Західня Європа — а разом з нею і Америка — ще не розуміють суті проблеми, хоч починають уявляти її символ: не було б Советського Союзу, не було б небезпеки! Проблема в тому, як довести до ліквідації небезпеки — по можливості — без великої війни, а зокрема без атомової війни?

Хочемо ствердити, що немає у світі готових рецепт на політичні недуги такого масштабу, як існування російської імперії у виді СССР. Але історія вже хоч би цього сторіччя показує, що довести до загальної війни, колосального знищення і можливо ще й атомового знищення, це справді найбільш важка розв'язка справи. Зудар на полі бою повинен бути тільки закінченням війни — війни психологічної, війни політичної, війни моральної, бо тільки тоді перемога має позитивний змісл і стає добродійством людства.

І у нас є ствердження, що в цьому напрямку Захід не робить майже нічого. Західня пропаганда не завдає собі навіть труда розглянути всі проблеми Сходу, а їх є досить, щоб стримати военний розгін світу і перемінити його в революційний і повстанський вибух на території більший за Європу разом із Америкою! 150 мільйонів людей у межах СССР і 120 мільйонів в сателітніх державах чекають, щоб скинути із себе російське ярмо — і світ цього не бачить! 270 мільйонів людей чекають тільки на момент — і на зброю — і світ цього не бачить!

Ми не збираємося в цій статті робити конкретні проекти і давати конкретні поради. На це є інші шляхи та інші місця. Нам тільки смішно, коли ми є свідками дипломатичних жестів «підтримати Югославію», «рятувати Пакістан» і «склонити СССР до хоч би частинного роззброєння». Все це ми бачили в роках перед Другою світовою війною і ми також пам'ятаємо, як вдалося Європі в Мюнхені: «урятувати мир», «забезпечити Чехо-Словацьчину», «гарантувати кордони Польщі» і «довести до роззброєння».

Хочемо вірити, що західній вільний світ зрозуміє суть проблеми ще досить вчасно, щоб довести до її позитивної розв'язки. Самі американці кинули гасло, що воля є неподільна. Був би найвищий час, щоб зробити з цього одинокий логічний висновок для добра всього культурного світу.

Михайло ТРАЧ

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ СЛУЖБИ МОСКВИ

(До 25-річчя Варшавського пакту)

Вступ

Розвиток західного союзу НАТО проходив і проходить на всіх ступенях, як реакція на розвиток політики Советського Союзу чи Варшавського пакту. Такі ж експансивні і милітаристичні кроки Москви в післявоєнний час сприяли створенню НАТО. Тому міністри оборони членів НАТО ствердили в своєму комунікаті 1972 року, як вказівку на майбутнє, що «плянуння оборонних заходів НАТО мусять стояти в безпосередньому відношенні до дальше зростаючої сили Варшавського пакту й до стратегічної ситуації, яка через це буде створена».

Ситуація після війни

Вже під кінець Другої світової війни Москва почала заключати з пізнішими «народними демократіями» договори «приятні, співпраці і взаємодопомоги». Заключивши такі договори (20 до кінця 1949 року), прийшло до створення централістичної системи з осідком в Москві.

Одним з таких договорів «військової взаємодопомоги» був спільний договір Москви, Польщі і Чехо-Словаччини для боротьби з героїською Українською Повстанською Армією, підписаний 12-го травня 1947 року. Заключений договір трьох держав вказує на тодішню силу УПА.

Створена на цих договорах система мала всі суттєві ознаки пізнішого Варшавського пакту:

1) Неспівмірно велика кількісна перевага Советського Союзу над кожним договірним партнером і всіма разом.

2) Велетенський потенціал сировини й індустрії Советського Союзу й потреби та залежності договірних сторін у цих галузях.

3) Ідеологічне спрямування урядів на Москву й залежність договірних урядів від Советського Союзу, як охоронної сили проти внутрішніх і зовнішніх спротивів.

4) Окупація договірних країн советськими військами або їхнє стаціонування чи присутність для маневрів.

5) Сухопутне пов'язання Советського Союзу з договірними країнами, кордони яких є безпосередні або їх можна досягнути чезез одного партнера.

З цієї основної природної ідеологічної та історичної ситуації випливали пізніші істотні різниці між Варшавським пактом і

структурою НАТО, не зважаючи на те, що основу договору Східного блоку з невеликими змінами взято в договір Західного союзу.

Розвиток пакту

Розвиток Варшавського пакту на всіх його важливих ступенях можна ясно розпізнати. Після Другої світової війни Сталін намагався не тільки забезпечити й розбудувати «поширений» Советський Союз, але й запевнити його вплив у країнах, які були окуповані советськими військами. Рештки цих держав, їхні джерела ресурсів і людей були використані для відбудови Советського Союзу. Їхні військові сили й парамілітарні з'єднання одержали збройне вирадження і завдання спільно із советськими силами охороняти просовєтські уряди від внутрішніх і зовнішніх впливів. Цей розвиток в основному не змінився до 60-их років навіть тоді, коли вже був підписаний договір пакту й було розпочато різні реорганізації військових сил. Надійність несовєтських сил стояла далі під знаком запитання, а тому й були застереження перед їх влученням в советську військову систему.

Хоч проведено обмежене модернізування їхнього озброєння, чим розпочато загальну стандартизацію і, не зважаючи на перші спільні маневри Варшавського пакту в 1961 р., до засадничих змін в становищі і бойовій спроможності союзників Москви таки не прийшло.

Щойно в другій половині 60-их років, коли Брежнєв і Косигін почали робити підсумки з невдач советської політики, рівночасно з посиленою розбудовою советських збройних сил розпочато широкозакроєну активізацію Варшавського пакту і його допоміжних джерел.

В час посиленої розбудови ракетних сил прикладено велику увагу рівночасній сильній розбудові воєнної морської фльоти і конвенційних сухопутних та повітряних сил, а це привело до модернізування, пов'язання і суцільности всіх родів зброї. Ряд подій і політичних невдач дав поштовх для такого розвитку: розрив з комуністичним Китаєм; зістрілення американського розвідувального літака і в наслідок цього, перервання Паризької конференції в шістдесятих роках; берлінська криза і побудова «берлінського муру» в 1961 р. і московська невдача під час «кубинської ракетної пригоди» в 1962 р.

Як показав дальший розвиток і пізніший вислід московських збройних напружень, Москва прийшла до переконання, що для продовження імперської політики треба не тільки ризиковних «актів сили», але й постійного скріплювання військової сили.

Дещо з історії пакту

Поки прийшло до формального проголошення пакту і підписання договору, Москва провела ряд заходів, щоб перешкодити приступленню Західньої Німеччини до НАТО, неутралізувати поділену Німеччину, а також щоб привести до розв'язання західнього союзу. Ці заходи були пов'язані з відновлюваною московською пропозицією (як наприклад, на Берлінській конференції 1954 р.) створити «колективну систему безпеки всіх європейських держав». На конференції при кінці 1954 р. Москва та її східноєвропейські сателітні уряди і комуністична Німецька Демократична Республіка опрокинули «Паризькі договори» з 23. 10. 1954 року, на основі яких Західню Німеччину прийнято як самостійну державу в систему західніх держав. Незабаром після цього Москва обговорювала військові заходи в Мінську. Тоді вирішено скріпити вже давно існуючі сильні з'єднання східнонімецької парамілітарної народної міліції і, перемінивши її на нормальні військові частини, включити у великі з'єднання Советського Союзу й інших східноєвропейських «народних армій».

Підготовку для створення пакту було проведено так успішно, що тільки кілька днів після приступлення Німецької Федеративної Республіки до НАТО (5. 5. 1955 р.) комуністичний бльок підписав договір.

Коли 14-го травня 1955 р. 8 комуністичних країн: ССРСР, Албанія (через ідеологічний спір виступила з пакту в 1968 р.) Болгарія, Мадярщина, Чехо-Словаччина, Румунія, Польща і НДР (комуністична Німеччина) підписали «договір про приязнь, співпрацю і взаємодопомогу», то комуністична верхівка пояснювала це як відповідь за приступлення Західньої Німеччини до НАТО, а також за створення Західноєвропейської Унії. Коротко опісля цей договір ратифіковано і потверджено його важність щонайменше на 20 років.

Осідком Головної квартири й всіх постійних органів пакту стала незмінно Москва, а при всіх міністерствах оборони «народних демократій» є советські зв'язкові штаби на чолі з советськими генералами.

Є цілий ряд доказів і вказівок на це, що об'єднане командування пакту в Москві у своїй практичній праці повністю і незмінно залежне від советської воєнної машини. Це тим більше, що все озброєння (тільки з маленькими винятками) всіх родів зброї є советського походження, а оперативні основи, тактика і структура Варшавського пакту мають московське оформлення.

Інструмент сили і дисциплінування

Після 25-ох років існування пакту є безсумнівним, що цим багатопільним пактом, доповненим і зміцненим численними дво-

бічними договорами «приятні й допомоги», імперська Росія створила собі військовий і політичний інструмент сили, який вона повністю в майбутньому використає в зовнішньо-політичному і військовому відношеннях.

Для прикладу, як переплетена співпраця Москви з її сателітами, наведемо повідомлення з 6-го червня того ж року. В ньому писалося: «Стверджується, що на закінчення дводенних нарад урядових комісій для господарської і науково-технічної співпраці підписано ряд договорів про дальше спеціалізування і кооперацію...» Йдеться там про дальших 20 напрямків в програмі співпраці. Скільки всіх договорів підписано не подано.

Роля цього пакту, як інструмента цупкої дисципліни в східньому бльозі, є безспірна. Приклади інтервенції пакту під час придушення «Празької весни» 1968 р., раніше санкціонування кривавої ролі в Будапешті 1956 р. і недавнє одобрення московської агресії в Афганістані тільки підкреслюють ролі інструмента сили й дисципліни Москви на членах пакту.

В першій точці Варшавського пакту говориться про «усунення погроз і насилля та зобов'язання розв'язувати міжнародні конфлікти мирними способами, щоб світовий мир не був zagrożений». Поза акціями дисциплінування внутрі пакту, Москва використовувала цей інструмент сили, як засіб тиску в численних міжнародних конфліктах. Сталося це в Близько-східніх конфліктах з років 1956-58 рр., а також тамошніх воєн 1967 і 1973 рр., далі у В'єтнамській війні, де члени пакту давали всесторонню військову й політичну допомогу. Також побудова «берлінського миру» сталася за їх згодою і політичною підтримкою. Тоді в одній комуно-німецькій заяві писалося, що члени пакту «звернулися до НДР з пропозицією», щоб для території Західного Берліну «запевнити надійну охорону і контролю». Вислідом цієї «пропозиції» став комуністичний мур ганьби, який є символом комуністичного поневолення.

Активна роля «військових дорадників» з Варшавського пакту в Анголі, Етіопії і Південному Ємені, передусім східньонімецьких, давно відома. В останній час приходять вістки про присутність тих же східньонімецьких і також чехо-словацьких дорадників в окупованому Москвою Афганістані.

В останніх роках тільки Румунія змагається проти цілковитої інтеграції, мабуть потерпаючи, що це може закінчитися цілковитою анексією. Чутки про «приєднання», очевидно «тільки на добровільній основі», Болгарії до Советського Союзу були, хоч тепер дещо притихли.

Під советською командою

Від самого початку створення Варшавського пакту на чолі об'єднаного головного командування і штабу військових сил то-

го ж пакту завжди стояли советські маршали. Головне командування дістає доручення від «Політичної комісії», до якої належать перші секретарі компартій, міністри, президенти, інші міністри та голови держав пакту. Це найвищий політичний орган пакту, а секретарем його виконавчого органу є рівнож «советська людина». Військовим органом пакту є «Комітет міністрів оборони», до складу якого входять самі старшини. Сюди належать також головнокомандуючий і шеф штабу. До цього комітету долучено «Військову комісію», членами якої є заступники членів «комітету».

В мирний час головній команді пакту, яка діє тепер під командою маршала Віктора Кулікова, підпорядковані повністю військові сили НДР в кількості 200.000 вояків. Ця «народна армія» немає власного генерального штабу. Далі, під командою пакту стоять 21 советська дивізія на території НДР і 11 советських дивізій на території Чехо-Словаччини, Мадярищини й Польщі, як також модерно виряджена 4-та советська повітряна тактична фльота на територіях цих держав. Крім цього, під командуванням пакту стоять частини військ членів пакту, морські сили Польщі і НДР, а також советська морська фльота Балтицького моря. Точка тяжіння військових сил пакту лежить на території комуністичної Німеччини, бо там нараховується понад 400 тис. советських вояків. Заключення Варшавського договору принесло Москві без уваги на багато міжнародніх напружень, цілий ряд користей, які виходять далеко поза військовий засяг. Військова сила й структура є основними елементами, на яких спирається засяг московського імперського володіння.

Герек і його наступник плазують

Парафразуючи українську народну пісню, цей розділ можна б розпочати: «Ой там збиралась комуністична голота...» І дійсно, у Варшаві була зібралася вся комунознать східнього блоку. Присутніми були президенти, голови компартій, урядів, бо часто ці самі люди мають різні обов'язки; далі міністри оборони й високі представники військових сил. Тільки москаль Дімітрій Устінов, міністер оборони російської імперії, не прибув, як говорилося, через хворобу.

Господар того варшавського збіговиська, тодішній голова польської компартії Герек, плазуючи то задком, то передком перед Москвою в своїй промові на відкриттю тільки підкреслював завдання Варшавського пакту, як інструмента московської імперської політики. «Посиленим активностями імперіялістичних сил на Заході, які стремлять до військової переваги в Європі і є зацікавлені в поширенні збройного змагу, Варшавський пакт протиставитиме однозгідність і єдність дії». Далі Герек вказав на «особливо занепокоючі і небезпечні дії, які спрямовані на по-

рушення військової рівноваги сил і спроби вести політику сили». Як правильно! Тільки безумний Герек помилився в адресі, бо ці слова він мусів би верещати в сторону Уралу!

Ось ще кілька «мудростей» Герек: «Мир є неподільно пов'язаний із соціалізмом, тому будемо консеквентно скріплювати сукупність і єдність дії соціалістичних братніх держав». Це ж ніщо інше, як московський імперіялізм прикритий плащиком «соціалістичного братерства» — і далі — «пролетарського інтернаціоналізму».

Герек далі вказав на «важливу роль й історичне завдання Варшавського пакту при обороні соціалізму», а правильно було б — при обороні і розбудові російської імперії і тюрми народів з ненаситними зазіханнями на всі прояви свободи.

»Післявоєнна історія показала, — говорив Герек, — що є тільки одна розумна дорога в розвитку відносин між Сходом і Заходом. Це дорога політичного діалогу, дорога продовження процесу відпруження (забув сказати, що Москва постійно дбає про напруження!), закінчення змагу озброєння і початок активних кроків до розрядки«...»Тінь впала на великі осяги процесу відпруження. Спричинили її посилені активність сил імперіялізму і холодної війни, які зацікавлені посиленням напруження і озброєння». Тут хочеться тільки зауважити, що час т. зв. «відпруження» Москва безсоромно використала для надзвичайно сильного модернізування і скріплення свого всебічного збройного потенціалу, при цьому всебічно використовуючи населення імперії і західні потуги, які продавали все включно з сучасним найновішим електронним устаткуванням. Чого не можна було вкупити, то про це розвідали шпигуни, бо наївність Заходу виходила дуже часто поза межі зрозумілого й дозволеного!

Злива слів

На закінчення варшавського збіговиська «потекла злива слів», якими, неначе раннім туманом, приховувалася дійсність злочинної імперської російської політики. Крім короткої заяви «Політичної дорадчої комісії», оприлюднено ще довжелезну «декларацію» на 28 сторінок.

В тій заяві Варшавський пакт пропонує «світову конференцію на найвищій площині», завданням якої було б усунення міжнародних центрів напруження і унеможливлення війни. Ця «світова» конференція повинна привернути особливу увагу питанням європейської безпеки втриманню миру в Європі.

Мимоволі приходять тут на думку часті беззмістовні і безкорисні розмови на вже існуючому міжнародньому форумі Об'єднаних Націй. Виринає рівнож дуже важливе питання чому повинна бути привернена особлива увага питанням європейської безпеки? Невже ж мир тут найбільше загрожений?

Цинічна пропозиція

Як при побіжному, так і при уважному читанні тієї «деклярації», вилазить дуже яскраво московська забріханість, яку свідомо підтримали інші комуністичні вожаки. Одوبرили ж бо своїми підписами цю макулатуру (крім Брежнєва): Гоннекер, Гусак, Жітков, Кадар і Чавческу.

Без уваги на довжину «деклярації» там вичислено тільки вже відомі позиції комуністичного бльоку. Передусім в питанні переговорів про ракетну атомову зброю середньої віддалі, не зважаючи на всі попередні недоречні здогади і спекулювання, нічого ніяк не змінилось: «Переговори про нуклеарну зброю середньої віддалі є можливі й учасники нарад підтримують дотичну пропозицію Советського Союзу». Перед початком таких переговорів треба «тільки уневажнити рішення НАТО про продукцію і стаціонування нових родів американської атомової ракетної зброї в Західній Європі (мова тут про рішення НАТО з грудня 1979 р.) або принаймні перервання його здійснення». «Держави Варшавського пакту, — пишеться далше, — є переконані, що під умовою обопільної політичної волі, при затриманні існуючої приблизної рівноваги сил (в дійсності це потвердження московської переваги! — М.Т.) буде не тільки припинене далше небезпечне скріплення атомового збройного змагу в Європі, але й є можливість затримати цю рівновагу на нижчому рівні». Вже тільки в цьому формулюванні криються непевності, в тому й небезпеки.

У зв'язку з цим твердженням дуже яскраво впадає у вічі, що в ньому нема найменшої згадки і вказівки на виміну советських атомових ракет середньої віддалі, що проходить вже два з половиною років. З цього часу в європейській частині імперії свої перестарілі ракетні системи Москва замінює модерними ракетними системами, які є влучніші, далше сягають і мають по три атомово-розривні головки. Про припинення цієї заміни з комуністичної сторони ніхто й не закінуся.

Якраз за їхньою допомогою, а згідно з останніми вістками й всіх старших систем не відтягається, мнима «приблизна рівновага» атомового озброєння в Європі постійно і безперерійно пересувається в користь Москви. І про це ані чичирк!

Виносячи минулого грудня рішення про модернізування американських ракет в Європі, Рада НАТО запропонувала Варшавському пактові, щоб час поміж таким рішенням і дійсним стаціонуванням ракет (на це треба чотири роки) використати на переговори. І тут мовчанка у «зливі слів». Очевидно, Москва не має найменшого наміру входити в речеві переговори, у висліді

яких вийшло б дійсне обмеження чи зменшення ракетного озброєння, бо її метою є баламутити й пробувати викликати непорозуміння серед членів Західного союзу.

Афганістан

Відносно ситуації в Афганістані, в «деклярації» висувається «конечність політичної розв'язки», яка виключала б всякі форми втручання із зовні «спрямовані проти народу і уряду Афганістану», і переконливо запевняла б всі «невтручання» на майбутнє. Щойно при цілковитому усуненні всіх форм втручання, спрямованих проти уряду й народу Афганістану можна буде, згідно зі заявами Советського Союзу, «розпочати (?) відтягнення советських військ з Афганістану».

Наміри Москви тут дуже очевидні, бо, виконавши жорстокий акт агресії і не зобов'язуючись у своїх заявах до нічого конкретного, вона очікує припинення всякої допомоги протикомуністичним повстанцям, яка й досі дуже мізерна, а також визнання створеного і утримуваного нею уряду Кармалю сусідніми державами цієї полоси, але передусім Америкою, і тим самим визнання сателітного статусу Афганістану на службі Москви. Плани «нормалізування відносин» в Афганістані розповсюдив майже рівночасно також маріонетковий уряд у Кабулі, вони нічим не відрізняються від повищих, в чому авторство Москви очевидне.

Ряд інших тем

Як цього можна було сподіватись, в довжелезній «деклярації» порушено ряд інших тем, на які коротко звернемо увагу.

Держави Варшавського пакту вказують ще раз на значення конференції для учасників Гельсінської угоди, яка має відбутися в Мадриді. «Є можливості, — каже там, — закінчити мадрідську зустріч домовленнями практичних кроків відносно військових і політичних аспектів європейської безпеки й розвинення співпраці в усіх площинах».

«Центральне місце серед проблем, від яких залежить скріплення миру в Європі, займає під сучасну пору проблема військового відпруження й розрядки на континенті», — пишеться далі в «деклярації». Тому держави Варшавського пакту пригадують зроблену минулого року пропозицію про скликання конференції для військового відпруження й розрядки в Європі. Вони закликають всіх європейських учасників мадрідської конференції «зайняти конструктивні позиції», щоб у Мадриді можна винести рішення про скликання «конференції відпруження і розрядки в Європі». При цьому держави пакту підтримують польську пропозицію відбутися цю конференцію у Варшаві. Мимоволі насува-

ється питання — пощо ж ще однієї конференції, коли Москва не має найменшого наміру провести дійсну розрядку чи припинити її агресії в світі?

Заступлені у Варшаві держави Східного союзу вважають недопустимим даліше зволікання «Віденських розмов про обмеження військових сил і озброєння в Середній Європі». Вони вважають, що дотепер використано «ще далеко не всі можливості», щоб досягнути потрібні домовлення.

Це дійсно правда, тільки біда в цьому, що всякі домовлення унеможлиблювала дотепер комуністична сторона своїми одnobічними вимогами.

Аналізуючи теперішню політичну ситуацію, Варшавський пакт пропонує «сім точок для уникнення нової війни». Тому що й там аж кишить від пропозицій про відпруження, розрядки, дотримання Гельсінських угод, конструктивних переговорів про припинення продукції атомової зброї, заборону, припинення, обмеження... тощо, недоречно над цим довше зупинятися, бо це тільки «злива слів». Для уяви повного змісту вистачають попередні рядки цього розділу.

Московська обмана

Дня 12-го червня відбулося 239-те (!) засідання т. зв. «Розмов про обмеження військових сил в Середній Європі». Вже від 6 років вони відбуваються у Відні, але без жодного успіху! Як читач бачить із дати вони відбулися майже місяць після варшавського збіговиська. Була, отже, найкраща нагода Варшавського пакту почати здійснювання зроблених там пропозицій про розрядку в «зливні слів». Та куди там! Замість речевих розмов, речник комуністичного військового союзу накинувся на західню пресу, яка розкрила московський обман у зв'язку з відтягненням советських з'єднань з НДР.

Для пригадки: 6-го жовтня 1979 р. Брежнев виступив в Східному Берліні з пропагандивним блиском і проголосив «ініціативу миру», тобто відтягання 20.000 советських вояків і 1.000 танків із НДР. І це тільки ради світового відпруження і розрядки! Що вийшло з цього в дійсності? Без уваги на кількаразові «відтягування», які роблено з великими пропагандивними зусиллями, щоб створити враження, що йдеться про великі з'єднання, дотепер відтягнуто тільки 850 вояків і 54 танки, типу Т-72, тобто найновіший зразок.

Однак обман на цьому не закінчився, бо під час реорганізування її з'єднань Москва скріплює свої дивізії на території НДР,

Польщі і Чехо-Словаччині. Згідно з американською розвідкою, советські сили збільшилися на 30.000 вояків, 1.000 гармат і 1.200 танків як це було перед тим. Протягом цієї реорганізації советські дивізії поповнюються панцерними з'єднаннями.

Американські оборонні фахівці вважають, що за цією реорганізацією скривається доповнення советської стратегії на випадок конвенційної війни. Замість масових танкових з'єднань, перший удар мали б тепер проводити моторизовані частини й артилерія, щоб виключити модерну західню протитанкову оборону. Щойно тоді советські танкові частини ввійшли б в дію.

Пощо ж тоді пропагандивні патякання і »злива слів«, коли дійсність виглядає зовсім протилежно!

Тільки спроба облуди

Якби від початку горезвісної »політики відпруження« перед кругло десяти роками не було сильно зростаючого московського озброєння на всіх військових відтинках, не було б Анголі, Етіопії, Південного Ємену і агресії в Афганістані, то варшавські патякання на Заході взято б з меншими застереженнями. Справді, аналіза пропонованого потрібна, бо Москва і її сателіти безсумнівно повертатимуть до зроблених рішень у Варшаві, а тоді буде змога доказати нечесність московського бльоку.

Коли Захід очікував додаткових вислідів з розмов САЛТ-у, »віденських розмов про обмеження збройних сил«, а також дотримання Гельсінських угод, то Москва безсоромно використала весь той час для скріплення своїх позицій в різних світових полосах і в озброєнні.

В »цілій зливі слів« нема ані одного місця, яке звучало б підбадьорюючо, бо нема ані натяку на готовість здати дещо з московських імперських позицій, здобутих підступом або війною. Не виявлено найменшої готовости до зменшення московської переваги конвенційних сил, а якраз навпаки — виявлено намагання підкріпити перевагою атомового озброєння. Власне, тут мав би здійснитися давній московський намір, щоб елімінувати ризик конвенційної переваги Заходу, який міг би протиставити свою атомову перевагу.

Москва не виявила найменшої охоти йти на компроміси. Навпаки, волю і бажання Заходу протистояти московському імперіалізму й агресії, Москва хоче втопити в зливій пропагандивних, підступних і брехливих слів.

Я. ГАЙВАС

МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Закінчення, 4)

ОУН в Україні і поза залізною заслоною

Найскромнішим виявом будь-якої політичної формації на якомусь терені є маркування її присутності на цьому терені. Замаркування присутності не вимагає ні плянкової діяльності, ні керівництва, ані систематичних зв'язків; вистачає присутність одиниць чи групок, які вважають себе частиною тієї формації.

Чи український націоналізм і Організація Українських Націоналістів присутні в Краю і поза залізною заслоною? Багато разів і то з різних боків ми чули, що більшовикам удалося з корінням вирвати ОУН, що її там зовсім немає. Вже побіжний вгляд у цю проблему виявляє, що так воно не є. Десятки років жертвенної діяльності ОУН на Рідних Землях, героїчна боротьба її членів у підпіллі, а опісля під час Другої світової війни епопея УПА і самої ОУН, які діяли там після Другої світової війни під новою більшовицькою окупацією, не могли в житті і в свідомості народу пропасти безслідно. Народ не міг забути про це все на протязі такого короткого часу, бо яка ж тоді була б у нього історична свідомість? Навіть при найбільшому насиленні більшовицьких пошуків і »прочісування» терену, при найнастирливіших намаганнях їхньої агентури всередині українського суспільства в Краю, все ж таки не одному членові ОУН вдалося зберегтися. ОУН — це нелегальна організація, організація заправлена в підпільному існуванні, була настільки масовою і закоріненою серед українського народу, що виявити її до останнього члена було не під силу навіть такому досконалому і рафінованому апаратові розшуку, як його мають більшовики!

Ці теоретичні міркування потверджує життя. Щораз то частіше приходять інформації з різних джерел про людей, яким пощастило під різним прикриттям перетривати десятки років й не потрапити в руки більшовиків. Потверджують це самі більшовики, які ще й тепер виявляють засекречених членів ОУН. Таким після більше як тридцяти років виявленням членам ОУН більшовики влаштовують монстрпроцеси і на підставі фальшивих обвинувачень та підставлених свідків засуджують здебільшого на кару смерті. А ще більше знаємо про зростаючі впливи ідеології українського націоналізму. Візія незалежної, суверенної і соборної української держави зі справедливим ладом, з оновленою духовістю, новим життєвим стилем, протопідувана Організацією Українських Націоналістів, не загинула. Навпаки, вона, придушена десятками років, тепер починає розцвітати й поширюватися.

Значить, спираючись на життєві факти, які многократно провірені, ми можемо ствердити: а) ідея українського націоналізму присутня в Україні і поза залізною заслоною, вона живе, вона входить в нову фазу піднесення; б) люди, давні члени ОУН, або нові, приєднані до неї, в Україні є.

В Україні, про що знаємо з різних джерел, навіть з офіційних большевицьких, поставали й постають організовані гурти, зовсім нові, незалежно від давніх коренів, які звать себе націоналістами і навіть пробують вести з тієї позиції свою діяльність. Деякі з тих гуртів (хай вони мінімальні, але все починається з малого), користувалися книжковими фондами ОУН, розмножували їх і поширювали, маніфестуючи цим свою пов'язаність з ОУН. Деякі з тих згуртувань були зложені з молодих людей, які були ще замолоді, або ще не народилися, щоб бути пов'язаними з ОУН під час Другої світової війни, чи зразу після неї. Вони запізналися з ідеологією і життєвою візією ОУН значно пізніше, прийняли їх і почали зі свого боку, незалежно від давніх чи закордонних пов'язань, шукати шляхів для їхньої реалізації.

*

Майбутнє націоналізму на теренах теперішнього ССРСР можна уявити коротко: націоналізм — це зміна комунізму і російському імперіялізму на терені цілої сучасної російської імперії, так як і тих країн, що входять у склад ССРСР, так і сателітів. Націоналізм закінчить мрякобісну добу большевизму і приведе до нової дійсности під кожним оглядом — духовости, національно-політичних відносин, соціо-економічної структури. Таким чином націоналізм на євразійських просторах створить зовсім новий стан в обидвох вимірах: 1) знищить останній на земній кулі імперіялізм і доведе до побудови цілої системи суверенних національних держав, спертих на етнічному принципі; 2) причиниться до створення внутрі націй і їхніх держав нового народовладного демократичного ладу і соціальної справедливости.

*

На тему, як виглядає сьогодні рух опору большевизму поза залізною заслоною, а в першу чергу на терені ССРСР, написано дуже багато. Цей опір глибокий і багатосторонній, бо він випливає з самого життя, а воно найвсесторонніше.

Найвагомішу, підставову і найтривалішу верству цього спротиву творять діячі національних культур, мистецтва, науки. Між ними великі імена і великі різниці. Одні з них борються за національну культуру, бо свідомі того, що іншої немає, другі тому, що бачать нівелюючі й знищуючі наслідки большевицької культурної »уравніловки«, соц-реалізму й інших вбивчих доктрин, ще ін-

ші тому, що розуміють культурні й духові надбання нації, як підставу її існування і тому самотутність тієї підстави боронять усіма доступними для них засобами. Для одних ці засоби це спокійне й обережне просування у їхній праці і творчості здорових ідей, витікаючих з духовости і потреб народу, інші говорять про це, а ще інші вступають на бій з системою. На терені Росії цей рух в силу особливо сприяючих умов дуже міцний. Режим і комуністична партія, на словах інтернаціональні, але на ділі неухильно бережуть російський характер в усіх життєвих галузях. В Росії належить до освяченої традиції і категоричної політики Кремля зберігати народні російські пам'ятники, плекати історичні здобутки, нав'язувати їх до великих історичних подій і постатей, а в Україні якраз навпаки — все те суворо заборонено. Мистецькі скарби, дорогоцінні знахідки української старовини поспішно вивозять в Росію, молодих письменників пробують перевербовувати писати російською мовою, мистецьким силам не дають змоги творчо працювати і знов перевозять їх в Росію. Це й допомагає динаміці російської культури. А одночасно завдяки тому, що мистці і взагалі діячі культури та науки мають більші творчі вольності, серед них значно більше, як в Україні таких, які одверто виступили проти большевицького режиму та його політики. Сьогодні Солженіцин, Ростропович, Сахаров — це прапорні імена. А за ними десятки інших такого калібру, як Олександр Зінов'єв, Валентин Турчин і т.д. Наслідки їхньої діяльності далекойдучі. Українських діячів за таку діяльність большевики давно знищили б, а росіян навпаки, навіть у цьому відношенні бережуть.

Не зважаючи на те, українські літератори й науковці, головню з молодших, відважно відстоюють права свого народу. Перші кроки національного збудження почалися закономірно з оборони національної духовости і спроб творити в національному дусі та на базі національних традицій.

Сьогодні шестидесятники належать вже до історії, але їхнє діло робить в життю свою роботу. Одні з шестидесятників загинули (В. Симоненко помер, Аллу Горську замордували), другі заломилися (Іван Дзюба), або замовкли, а ще інші (Коротич і Драч) пишуть тепер пеани на честь катів свого народу, але сліди і коріння шестидесятників таки залишилися. А впрочім — не всіх большевикам удалося зламати. Ще сьогодні багато їх караються в тюрмах і концентраційних таборах, але не каються і не ломляться. Власне завдяки їм молодше покоління має зразок до наслідування, має практичну вказівку, як поступати. І багато з них іде тими шляхетними слідами.

На особливу увагу заслуговує релігійне пробудження серед народів ССРСР. Ми маємо відносно менше даних про мохаммедан і їхній релігійний рух, який мусить бути значний. Москва намага-

ється розіграти мохаммеданський світ і через те подекуди робить їм деякі концесії. Наприклад, дозволено незначному числі мохаммеданських кандидатів в мулли виїздити до арабських країн для здобуття теологічної освіти. Мохаммедан большевики включають в різні делегації за кордон, щоб таким чином показати свою релігійну «толеранцію». Ясне, що це все є під контролею держави й густо перетикане агентурою. Після того, як большевикам удалося підкорити собі повністю російську православну церкву, тепер ідуть намагання підкорити цій церкві різні християнські (не лише православні) віровизнання, як, наприклад, Українську Католицьку Церкву. В православній церкві органи КГБ пильно слідкують за тим, щоб не постали якісь відхилення від офіційної лінії. Та не зважаючи на це, тільки питанням часу є виникнення національних православних рухів. І так, як баптисти не задоволілися офіційно визнаною баптистською церквою, а навпаки, творять незалежні від урядових чинників баптистські громади, які держава суворо переслідує, так раніше чи пізніше постануть православні національні формації. Українська Католицька Церква змагається за своє існування в катакомбах у щораз гірших умовах. Зате Литовська Католицька Церква, завдяки зовсім іншим умовам, зростає.

Протирежимний рух поширився і на робітництво, засіваючи зерно під майбутні організовані соціальні ферменти. Неорганізовані страйки робітників і розрухи повторюються в СРСР, бо є для цього великі підстави. Однак покищо вони мають тільки локальний характер. Постала була позапартійна, вільна професійна спілка, але її керівників заарештовано й останньо мало, або й зовсім не чути нічого про дальші намагання в цьому напрямі.

Всі ці відтинки чекають на своїх націоналістичних помічників і організаторів. Через це, питання зрізничування діяльності націоналістичних кадрів в Краю сьогодні стоїть дуже гостро. Зовсім міняється загальне тло й тому керівництво націоналістичної діяльності в Краю мусить радше дбати про проникнення в різні ділянки життя й поширювання таким способом своїх впливів, як творення окремих своїх груп. Такі групи поставатимуть для особливих завдань.

На сьогодні найбільшого розголосу добився правозахисний рух. Цей рух ставить собі за ціль боронити права людини на базі існуючих большевицьких законів і обов'язуючих міжнародніх договорів. Правозахисний рух має покищо тільки декларативну підтримку в світі, а умови в Краю дають йому на сьогодні відносно деякі крапці шанси. З площини оборони прав людини і боротьби за пошанування існуючих законів є найбільше охочих ангажуватися персонально. Однак в СРСР ніякий відклик до закону, ніяка апеляція до конституції, навіть докази з писань обидвох «пророків», Маркса і Леніна, як це робив Іван Дзюба, нічого

не дають, бо в СРСР володіє не закон, а кожночасні напрямні партії та самоволя всевладних органів безпеки. Постаїли на Кавказі, в Прибалтиці і на Україні національні Гельсінські Комітети під сучасну пору є головними організованими формами явного руху опору. Ці комітети проявляють чималу діяльність, велика частина захалявної літератури походить з цих кіл і багато інших акцій.

Згадані вище вияви опору на різних життєвих ділянках — це авансцена визвольних процесів в СРСР. В глибині життя, поза тією авансценою росте й щораз виразніше проявляється рух, що фактично обіймає всі ці елементи, але має своє окреме вістря й спрямування. *Це бунт людини і національний бунт народів проти існуючого стану, а не з метою направити його, бо це не можливе. Прагнення нового, кращого, на кожному відтинку життя є одним з перших проявів цього бунту.*

Незадоволення населення в Советському Союзі загальне. Але не всі говорять про це. Краї, мужніші одиниці стають на одверту боротьбу проти загального лиха, а серед людських мас щораз ширше зростають симпатії до нескоримих. В українських колах уже не раз виникала дискусія на тему, як цей рух назвати. Тимчасово прийнято називати його явним рухом опору, але люди обізнані з тими питаннями здають собі справу з того, що «рух опору» не вичерпує цілого великого національного і соціального явища, яке є щось більше, в чому рух опору є тільки його частиною. Свідомі цього ми тут, свідомі цього наші патріоти й національні діячі в Україні. І ось, наприклад, Надія Світлична, після свого прибуття до Риму в одному із своїх інтерв'ю, на запитання журналістів про обсяг і суть, а з тим і повне сформулювання того, що діється сьогодні в Україні, відповіла: «Це національне відродження». Власне ці її з'ясування і назва найповніше й найсуттєвіше відбивають стан в сьогоднішній Україні. В цьому національному відродженні є і духово-культурне зрушення, і боротьба за релігійні права, і правозахисний рух, і боротьба робітників проти соціального гніту й економічного визиску, спротив усім формам русифікації й опір російському імперіялізмові. Елементами національного відродження, яке завжди всеобіймаюче, є захист української мови і боротьба за літеру «г», намагання села, закованого в колгоспні й радгоспні кайдани, відродити своє обличчя (колгоспники ще дотепер «glebae adscripti», приковані до землі і мають обмежені можливості руху, зміни місця праці, професії, бо обіцяна давно пашпортизація не проведена й не знати, коли буде проведеною.

Це зовсім не припадок, що на чолі сучасного етапу національного відродження в Україні було постання гуртка юристів і заініційована ними дискусія про право України на вихід з СРСР, що теоретично забезпечує советська конституція, а за що учасники

тієї дискусії, яка повинна бути предметом на правничих факультетах університетів в ССРСР, бож це одна з фундаментальних статей! — були позасуджувані на довгі роки тюрми, а навіть на смерть. Відділення, сепарація України від Росії — оце та самозрозуміла ціль для тих, які беруть участь у різних формах і виявах національного відродження, без огляду на те, чи вони про це говорять, чи ні. Присуд на процесі юристів є виразним показчиком, як на такі вимоги й декларації реагують большевики, а тому зрозуміло, чому в захлавній літературі одвертих висловів про це не багато. Ті підпільні організації, про які говорили донедавна, розбиті, а їхні члени або розстріляні, або загинули безслідно з дуже малими винятками (Український Національний Фронт, Український Національний Комітет, Об'єднана Партія Визволення України та інші). Власне ці організації нав'язувалися до революційної боротьби ОУН.

Як бачимо спектр виявів національного відродження в Україні величезний. Образово ми могли б сказати: від Клубу творчої молоді в Києві (кінець 60-их рр.), до Українського Національного Фронту і до Об'єднаної Партії Визволення України. А раз воно виявлене на поверхні життя, то навіть коли його члени знищені, воно існує далі! В тому великому спектрі є місце на всі ті форми вияву, що їх ми бачили дотепер, і на різні інші, яких не бачимо, або які з часом прийдуть. Отже, спроба заступити великий рух ренесансу в Україні якоюсь його частиною — самвидавною літературою, боротьбою за українську мову, боротьбою проти історичних фальсифікацій і насильного втискання історії України в історію Росії, правозахисним рухом, чи боротьбою за релігійні права тощо — були б викривленням і деформацією дійсного стану. Це було б типове *»pars pro toto«* (заступлення цілості якоюсь його частиною), нераціонально, недійсно і шкідливо інтерпретоване.

Українські націоналісти зрозуміли правильно характер і суть поточного історичного етапу в Україні і намагаються достосувати до нього свою діяльність, як у Краю, так і в діаспорі. Стається це тому, що вони відкинули будь-які доктринерські окуляри, але намагаються схопити дійсність такою, якою вона є, хоч ця дійсність є важка, суворі і насичена небезпеками. Очевидно, що згідно з духом революційного націоналізму, націоналісти ще й до того намагаються доложити всіх потрібних зусиль, щоб вийти назустріч новим виявам національного відродження в Україні, щоб поглибити його й поширити. Українські націоналісти в діаспорі єдині мають змогу збагачувати його ідейними вартостями й здобутками визвольних рухів інших народів нашої планети, бо українських національних діячів у Краю і взагалі національні процеси в Україні, і серед всіх інших поневолених народів, большевики намагаються тримати ізольовано від світових течій і від стику з зовнішнім світом.

*

Вільна українська преса в світі і взагалі сторінки друкованих видань не є місцем для інформацій та обговорювання всього того, що українські національні організації діаспори, в тому й націоналісти, роблять, або повинні робити для України, в СРСР і поза залізною заслоною. Зате не можна не застановлятися над загальними проблемами, над різними можливостями та обговорювати, наświetлювати й виучувати ті форми національно-визвольної діяльності, які є сьогодні, або які будуть, чи можуть бути завтра. Ці форми залежать у першу чергу від української людини, яка їх творить і використовує для добра свого народу. Залежать вони також від ступеня національної свідомості та від постави населення України. За правильним визначенням Мао Тсе-тунга, населення країни — це вода, а революціонер, повстанець, чи взагалі підпільний національний діяч, що серед нього живе — пливак-діяч. Це залежить також від міжнародного положення. В різних міжнародних ситуаціях можна завжди використати виниклі шанси. Накінець, чи не найважливішим зумовлюючим чинником будуть загальні умови в СРСР, ступінь большевицького тиску, якості і готовість органів терору — КГБ, міліції, в якійсь мірі партії — до протиударів. Ніхто не буде виставляти себе безпредметно під удар. Все це елементи, які творять ситуацію даного часу, а вже діяч, чи їхня група, будуть на тлі тієї ситуації вирішувати «що і як» в даний час на потребу.

Розвиток подій на визвольному фронті, фронті національного відродження під кутом його організаційних форм, метод діяльності та ієрархії завдань буде укладатися із чотирьох періодів:

Перший період переходимо сьогодні. Це час, коли ще немає на яві широких організованих форм революційної діяльності. Це час «організації без організації». Актуальні потреби, konieczність відбити наступ окупанта на якомусь відтинку, потреби заманіфестувати свою поставу у важливих справах, або просто об'єктивне використання посталої можливості вказує на тимчасові цілі. «Організація без організації» — це люди, що не творять визначених організаційних рам, не мають організаційних статусів, а просто сходяться для обговорення різних інтересних для них питань і рішеннями виконувати одне, чи друге завдання. Гельсінські комітети є тільки «напів-винятком» з цього правила, бо хоч вони існують як комітети з певним складом людей, навіть керівництвом, виконують деякі завдання спільно, але на цьому зі зрозумілих причин і кінчаються їхні організовані форми. Ми знаємо, що в СРСР і поза залізною заслоною є чимало таких «організацій без організації». Ось минулого року постав у Польщі Рух Молодої Польщі. Цілий ряд молодих діячів відбули «зустріч», навіть не

конференцію, не наради, на якій ухвалили розпочати цей рух. А їхній комунікат, виданий 29 липня 1979, зараз після цієї зустрічі такий характеристичний, що годиться його повністю зачитувати: «Комунікат ч. 1. Не зважаючи на шикани і репресії з боку Служби Безпеки, в днях від 27 до 29 липня 1979 відбулася в Гданську зустріч, яка заініціювала Рух Молодого Польщі, збираючи середовища Гданська, Щецина, Хожова, Лодзі, Варшави, Познаня і Бидгощі. РМП не є організацією, ані товариством, не має членства, управ, ані статуту, є незалежним ідейним рухом, якого учасники погодилися з konieczności на започаткування заходів у користь самостійної польської держави, зміцнювання національної спаяності поляків, респектування прав людини, перестерігання християнських етичних норм в публічному житті, збереження ідентичності національної культури. Учасників РМП лучить переконання, що однією з підставових передумов реалізації тих цілей є створення новочасної, але і закоріненої в традиції політичної думки, що відповідає аспіраціям і гідності польського народу. Тій цілі має служити між іншим також публіцистика органу молодих «Братняк». РМП готов співпрацювати в реалізації незвідкладних прав людини й народу з усіма людьми доброї волі. Участь в русі не виключає заангажування його учасників в інших незалежних суспільних ініціативах. З уповноваження учасників зустрічі, редакцію органу молодих «Братняк» створено в складі: Яцек Бартизель — Лодзь, Александер Галь — Гданськ, Веслав Пархімовіч — Щецин, Аркадіуш Рибіцкі — Сопот».

Коротко і ясно виложені цілі й методи діяльності тієї «організації без організації», які можуть послужити зразком для багатьох інших. Правда, в Україні навіть така спроба закінчилася б для організаторів десятками років тюрми й заслання, але ми знаємо, що саме така метода, очевидно без публікації її відбуття і без видавання комунікатів про неї, поширюється сьогодні також в Україні.

Головним завданням цього періоду є приготувати почву під майбутній засів, заманіфестувати свою самостійну духово-політичну поставу, заявити свою непогодженість з лінією компартії і з політикою російського імперіялізму, або коротко, — виявити своє мужнє, повне людського достоїнства обличчя. В цьому періоді також поодинокі діячі неорганізовано, але підкреслено індивідуально виступають відкрито зі своїми постулатами. Стають вони перед народом і перед ворогом і заявляють «тут стоїмо ми!» і попри нас пройти не можна. В такій поставі міститься висока моральна перемога одиниці над владою і над її насильством, а одночасно психологічний перелім. Дотепер цього не було. А ворогові залежить найбільше на тому, щоб народ застрашити, щоб у людині знівечити її гідність, достоїнство і цивільну відвагу, бо на їхньому тлі раніше чи пізніше заманіфестуються національно-

державні прагнення. І не зважаючи на більше, як півстоліття терору, переслідувань, винищування всього українського й народного, виявляється, що воно живе.

В цьому періоді для націоналістів підставовими завданнями є: зберегти своє ядро, розбудувати й забезпечити лінії зв'язку з українцями і їхніми організаціями у вільному світі, приготувати свій, хоч би найменший кадр і суспільство до дальшого періоду та не допустити до того, щоб започатковане зрушення збилося на манівці і розплилося в часткових цілях, наприклад, щоб тільки зберегти мову, або тільки обмежитися до оборони рідної культури, або задовольнитися тільки обороною людських прав і т. п., але, щоб це зрушення йшло в головному річищі національно-державних прагнень. Всі ці часткові цілі, хоч якими важливими вони не були б, є тільки степенями до остаточної, незмінної, постійно живої і постійно актуальної мети. Збитися з тієї магістралі, головного шляху до майбутнього народу, загрожує повільним скочуванням до провансальства і провінційності. Це, очевидно, не виключає, що ці часткові цілі на даному етапі є головною площею зудару, на них вив'язується боротьба, що має розгорнутися в майбутньому. Ті часткові цілі сьогодні мобілізують людей і приготвляють їх до дальших, важчих і на вищому рівні завдань.

Як взагалі в історії, так і в розвитку народу періоди не ограничені виразною й точною лінією поділу: ось до цієї лінії, до цього пункту, а звідси починається зовсім нове і зовсім інше. Нове родиться й запусає коріння поруч старого, воно висмикує зі старого кращі елементи для себе, однаке коли зміцніє, повністю домінує й замінює старе.

Так є і з другим періодом розвитку визвольних процесів, а з ними й розгортання діяльності націоналістів і націоналістичних груп. Він кільчитьсся і проявляється вже сьогодні, що зовсім виразно помітне. Основною характеристикою другого періоду є зрізничкування ідей і концепцій та виникання вищих організованих форм діяльності. Людям уже не вистачає «ми хочемо нового, ми прагнемо зміни», «ми проти російського імперіялізму і безглуздя комуні», «ми за повну суверенність свого народу». Їм тих узагальнюючих постулатів уже не вистачає, як і не вистачає часткових цілей, вони відчують потребу далекойдучих уточнень. Силою цього факту в цьому періоді політичний наголос щораз сильніший. Коли в першому періоді національно-політичне в тіні таких підставових вартостей, як культура, мова, релігія тощо, то в другому періоді власне це національно-політичне висувається щораз більше наперед.

В першому періоді, як знаємо, виникли організовані підпільні згуртовання. Деякі з них були з дуже вдалим назвами, що відбивало високий ступінь індивідуальної зрілості їхніх учасників. В деяких випадках вони мали свою ширшу, чи вужчу програму,

навіть пробували видавати періодичне видання. Однаке, наскільки нам відомо, ті згуртовання були зліквідовані більшовиками. Деякі з них ще до викриття більшовицькими органами припинили, враховуючи ще невизрілі умови для цього роду роботи. Зате в другому періоді треба числитися з поставанням нових організованих гуртів на вищому рівні. Однаке ні їхній внутрішній потенціал, ні зовнішні умови ще не сприятимуть їхньому єднанню у більші теренові одиниці з тенденцією до загально-крайового статусу. Вийняток є націоналісти, які мають свою базу за кордоном, поза засягом Москви, і з тієї бази можуть суверенно, а в деяких випадках навіть всупереч об'єктивним умовам у Краю, проявляти далекойдучі почини.

Як уже було згадано вище, організації типу ОУН з диспозиційним і оперативним керівництвом у вільному світі, з незалежними засобами, а у випадку ОУН ще й з величезним технічним знанням і з існуючими ядрами в Краю, зможуть в неодному випадку відриватися від існуючих умов і тенденцій. А крім цього вони ще розпоряджають даними для того, щоб творити свої силові гнізда і поза українськими теренами, всюди, де в СРСР живуть українські люди.

Все це буде відбуватися на тлі зросту двох протилежних явищ: з одного боку малітиме спаяність кадрів компартії, зростатиме розклад більшовицької системи, поширюватиметься незадоволення з неї і її політики серед національних суспільностей, а з другого боку буде підноситися національна стихія, поширюватиметься національний патріотизм, буде рости віра в надходячі зміни, а з ними й кінець комунізму і російському імперіалізму. В різних країнах СРСР буде це проявлятися різно — в одних більше, а в других менше, але жодна з них не буде поза засягом тих загальних віань.

Третій період — це буде час, коли дрібні організовані елементи будуть консолідуватися в більші, намагаючись покрити цілу країну, а навіть шукати зв'язків до інших національних теренів в СРСР, а одночасно їхня діяльність буде ширша, рішучіша, більше організована, менше стихійна.

В тих трьох періодах допомога національній еміграції з-поза кордону буде мати особливу вагу. Так само розвиток подій у світі буде витискати свій глибокий відпечаток на процесах у Краю. Наростання свідомости в світі про характер російського імперіалізму, свідомости, що доки буде СРСР, чи будь-яка інша форма російської імперії, доти не буде спокою в світі, а зростаючі докази банкрутства комуністичної доктрини — переливатимуться через кордони СРСР, незалежно, чи будуть вони як за Сталіна «на замке», а чи будуть якоюсь мірою відкриті, в нутро цілого СРСР. Бактеріям свободи й нового ще жоден режим у світі не встоявся, так і не встоїться більшовизм. Але, побачивши своє

зростаюче послаблення, він буде реагувати нагальними й екстремними засобами. Особливо з третім періодом пов'язана небезпека великих людських втрат, так серед організованих кадрів і їхнього керівництва, які муситимуть в тому періоді виходити на чоло масових акцій і їх вести, як і серед суспільства. Керівництва організованих визвольних сил муситимуть мати цю небезпеку на увазі й у крайній потребі зі свого боку взятися до драстичних форм.

Четвертий період — це визрівання революційної ситуації. На це складатимуться в основному три елементи: а) розклад большевицької системи на верхах і в низах, а в суспільствах дефінітивна зневіра в неї; б) оформлювання нової провідної верстви з виразною візією нового ладу; в) зростаюча готовість ширших верств народу взяти активну участь в боротьбі проти існуючого стану і за створення нового та впевнення, що нова провідна верства здібна до цього довести.

В часі визрівання тієї ситуації величезну допоміжну, або гальмуючу роль відіграють міжнародні події. Зрушення й революції на будь-яких теренах не є ізольовані, особливо в нашій добі, явища. Вони переплетені з подіями в інших країнах і зі свого боку мають великий вплив на дальший біг подій в різних країнах. Події в світі їх підсилюють, додають їм енергії, впевненості й розмаху, або їх припиняють, пригашують. Це відноситься у першу чергу до близьких сусідів. Великим козирем для нас є те, що в Польщі, балтицьких країнах ті самі процеси, що в нас, не менше динамічні, а може навіть динамічніші; серед інших сусідів також відбуваються поважні процеси, спрямовані проти московської зверхності і диктату. Румунія, Чехо-Словаччина, до якоїсь міри Мадярщина — це країни, які мають досить Москви і які прагнуть позбутися її гнітючої «опіки». Ясно, що з нашого боку не можна замикати очей на те, що в деяких з тих країн ще не вигасли апетити на наші землі. Це ще тільки додатково наголошує потребу порозумітися з ними якнайскоріше, щоб мати заздалегідь такі відносини, які внеможливили б будь-яку взаємну агресію. З тими всіми народами ми мусимо творити неросійську, тобто зовсім без участі Росії, альтернативу в нашому просторі Європи.

П'ятдесят років діяльності ОУН навчили нас багато. Навчили рішучості, але й терпеливості та стриманості, навчили агресивності, але також холодного спокою, навчили неуступливості й безкомпромісовості, але також показали нам не раз вирішну вагу маневру. А одночасно з усім тим ці десятиліття навчили нас одного: за ніяких умов не капітулювати! Хто продовжує боротьбу, той завжди має шансу виграти. Хто вбив багнет у землю і підняв руки, зданий на ласку й неласку ворога, а полон це полон. Ніде більше терпіння народ не переходить, як у полоні, народ ніколи

більших жертв не має, як в безборонності, коли переможець поступає з ним як хоче. Один великий голод в Україні (1932-1933) коштує нас вдесятеро більше жертв, ніж ціла визвольна боротьба з большевиками! А всі інші жертви?

Очевидно, зовсім інакше виглядав би розвиток ситуації в світі, а з тим і розвиток подій в українському просторі, коли б СССР зманеврував себе у війну з великою коаліцією на чолі з США, Західною Європою, Японією, Китаєм. Такої війни Москва не змогла б виграти, хоч могла б мати початкові успіхи. В такій ситуації наші завдання, як і завдання визвольних сил інших народів, були б зовсім інакші. Одначе до такого мабуть не дійде, бо гостра реакція Заходу і взагалі світу на московську агресію в Афганістані була останньою краплиною води, яка викликала таку реакцію з боку західних потуг: склянку виповнили по вінці всі попередні большевицькі агресивні ескапади, що відкрили їм фронт проти Заходу, а цього вони покищо не хочуть. У них ворог і фронт першої черги — це Китай. Це й видно з інтерв'ю, яке дав Брежнєв президентові французького парламенту Шабан-Дельмові, коли той був у Москві під час афганської агресії. Власне Кремль шукає можливості, щоб приспати Захід і безкарно розправитися з Китаєм. А тоді в нього будуть руки розв'язані й проти Заходу.

Накінець треба сказати, що без огляду котрий варіант стане дійсністю, поступенне визрівання революційної ситуації в СССР, а чи нової великої війни — всі українські організовані сили в Краю і в діаспорі, ті, що матимуть активне відношення до подій і процесів в Україні, мусять мати ділове порозуміння між собою, включно з розподілом роль і наміченими варіантами початкових розв'язок в Україні.

Українська самостійницька політика мусить зробити належні висновки з того факту, що в московському таборі існують тільки сили крайньо ворожі справі державної самостійности України, і що під цим оглядом надалі маємо справу з одностайним фронтом большевиків й антикомуністичних московських імперіялістів. В такій ситуації кожне намагання звести українську політику до спільних позицій з московськими антирежимними силами є рівнозначне з намаганням довести до капітуляції українських визвольних змагань перед московським імперіялізмом. Будь-які зв'язки з ворогом на такій платформі капітулянтства були б злочином національної зради.

(*Степан Бандера: З москалями нема спільної мови, «Перспективи Української Революції», Мюнхен, 1978 рік, стор. 404).*

Роман ЗВАРИЧ

ЗА ЯКУ БОРОТЬБУ?

(Продовження, 2)

Теорія й практика української національно-визвольної боротьби

Вступна примітка: автор цих рядків хоче насамперед ствердити, що в цій праці він намагається насвітлити головніші ідеї та думки тих великих умів, які формували українську політичну думку і скріпили її чином-практикою, а головню сл. п. Дмитро Донцов, Степан Бандера, Петро Полтава, і теперішній Провідник ОУН, Ярослав Стецько, як також інші визначні політичні діячі. Вони були дійсними й могутніми творцями історії, бо чітко викарбовували шляхи наших Визвольних Змагань за власними думками й за власною вірою. Непохитні основи боротьби, що їх вони поставили, це під сучасну пору неначе родюче зерно, з якого випливає жива історія Воюючої й Нескореної України шестита семидесятих літ. Отже, по-правильному, всі позитиви в цій праці, це головню заслуги всіх вищезгаданих осіб, бо вони були духовими учителями автора, хоч, очевидно, автор сам остаточно відповідає за зміст праці в цілості, в тому числі й за всі недоліки та термінологічні чи концепційні прірви, що їх зможе за-примітити шановний читач.

Історія ніколи не стоїть на місці. Вона йде впевненим кроком та впертою динамічністю вперед. Однак, основним критерієм, що його застосовується в цій праці, є те, що висота людського волюнтаристичного надхнення є таки головним і первісним рушієм усіх процесів та подвигів в історії. На основі цього волюнтаристичного чинника, історичні процеси постійно відживляють себе.

Подібно, кожна ідеологія, чи система історіо-політичних ідей, оперта в історичній дійсності, потребує свого роду «відживлення». В цьому відношенні ідеологія, яка представляє себе лише поверхово сплетеною з діючими процесами, скоро перетворюється в малозначну утопію. Тому, головною метою цього політичного трактату є відживити в модерному контексті ті принципи боротьби і ті ідеологічно-політичні засади, які в минулому вказали себе правильними і на яких опираються сучасні визвольні процеси. Таке відповідальне відчуття історичної ваги є необхідним в цій, чи їй подібній аналізі.

Тому, автор уважав за конечне відмітити з самого початку сплетену пов'язаність його думок з думками тих, які поставили непокитні основи нинішньої визвольної боротьби. Своєю умовою бистрістю та високою моральною, безкомпромісовою поставою, вони зуміли спорудити незнищимий фундамент боротьби, так в концепційній, як і в практичній площинах. На сучасному етапі

наших визвольних змагань, ми можемо лише їх наслідувати і від них учитися.

Перед Вами, нашими Провідниками, молода націоналістична Україна кланяється у великій пошані.

Аналізуючи сучасний стан в Україні, можна дійти до загального й безсумнівного висновку, що наша Батьківщина перебуває нині в стані зatoryної боротьби. Центральною точкою цієї праці є показати, що ця боротьба, яка провадиться в натузі більшої або меншої агресивности, ставить потребу національного визволення за аксіоматичний примат життя українського народу і як остаточне завершення самого процесу боротьби. Українська національно-визвольна боротьба впливає з імперативу саmобуття, з національного інстинкту вільного державного життя українського народу.

З повищого можуть впливати наступні питання: які мають бути загальні ознаки і рамки цієї боротьби? Які сили повинні ми зміцнювати; на які сили повинен орієнтуватись самий процес боротьби? Довкола якої загально-охоплюючої концепції повинні ми зосереджувати всі ці сили, щоб могли найефективніше сконцентрувати та зцілити всі наші прагнення й зусилля в одну з'єднану цілість? Як маємо використати максимальні можливості нашою бойовою дією для осягнення самої мети? Коротко — за яку боротьбу?

Кожна стратегія боротьби обґрунтована на основі чіткого принципу, який визначає стрижневе ядро боротьби та з якого впливають певні, ясні пріоритети моралі, властиві тій боротьбі. Кожний учасник бойової дії узалежнює свою етичну поведінку від етичних норм самої ж боротьби. Процес же боротьби черпає свою пориваючу динаміку з глибин цього ж морального, принципового, чи «категоричного імперативу»¹.

Кожна стратегія боротьби формується довкола цілеспрямованости, концентруючись на ясно сформульованій меті. Кожний далекозорий політичний стратег, знаючи добре сили, якими може диспонувати, мету свого прямування та методи, якими має її досягнути, насамперед ставить перед собою дві програми: мінімальну і максимальну. Такий пронизуючий та розважливий керманіч боротьби спрягає тоді всі сили до остаточного завершення програми максимум, уважаючи за абсолютну аксіому, що програма-мінімум за всяку ціну мусить бути досягнена, навіть коли це означало б витиснення останньої краплі крови й поту його фізичного чи духового ества. Такою мінімальною метою нашої боротьби може тільки бути створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД), як конкретне втілення всіх ідейно-духових, фізичних та національно-органічних прагнень і придуше-

1) Термін німецького філософа, Еманюела Канта, *Kritik der reinen Vernunft*, 1781 p.

них, але неугасимих, надій століттями гнобленого народу. УССД — це просто конечна необхідність життя українського народу; це ідеал, яким не вільно торгувати, якого не вільно ставити під сумнів, і якого ніяк не можна примирити з якимсь »гнучким компромісом«. Гнучкість, чи нахил до компромісу, у цьому випадку тотожне з підірванням всіх основ власних бойових сил, себто — капітуляцією.

Щодо максимальної програми, то наша боротьба повинна бути спрямована на спорудження міцних захисних барикад, які забезпечували б новостворену, кров'ю відвойовану державність. Такі охоронні барикади поступово усували б усі залишки й гнилі рештки бруталного російського шовінізму на Рідних Землях, як також рештки колишньої, викоріненої в боротьбі, чужої рабської психіки в народі, яку Дмитро Донцов називав психікою »провансальства«. Вкінці, ці захищальні барикади хоронили б чистоту нової панівної духовости, як вислід осягнення національно-державної підметности, а ця відживлена духовість буде втілена в суверенній, всеосяжній владі українського народу.

Тут конечно підкреслити, що не можна відірвати мету від шляху, яким дійти до неї. Одне підсилює та означає друге. Мета й боротьба — це невіддільні, невід'ємні та нерозчинні частини, однієї цілоти. Характер мети визначає характер боротьби, себто той шлях та методи, що мають довести до осягнення мети. Якщо мету вважається найвищим ідеалом, тоді треба до неї сягати найпотужнішими засобами боротьби. У випадку, коли напрям змагу веде до здійснення тільки обмежених цілей, тоді вільно вести боротьбу обмеженими засобами. Отже, українська національно-визвольна боротьба — це всецілий змаг за саме ество Української Нації, за її душу, і тому ця боротьба мусить бути своїм змістом та формами найбільш запальною, високодинамічною й найтотальнішою. Абсолютні первні життя здобувається лише тотальними, неограниченими й максимальними шляхами, зусиллями й жертвами. Тільки така тотальна й перманентна боротьба зможе бути найбільш рішучою в протигагу до здержаної, обмеженої боротьби. Боротьба, що не сягає до максимальних вершин, в дійсності обмежує себе до самоупривілейованої касти чи класи людей, які, в суті речі, зводили б національно-визвольну боротьбу на манівці. Щоб увінчатися перемогою, наша боротьба мусить навіки спаралізувати агресивність большевизму та завдати смертельний удар російському імперіалізму, які вже в зародковій стадії стали фактичним політичним інструментом московського великодержавства. Така максимальна, тотальна, неповоротна щодо своїх конклюдій, проблискуюча та до самих основ проникаюча боротьба — це *Українська Національна Революція*.

Питання, чи така революція можлива, або коли вона зреалізується — не повинно підлягати жодним сумнівам. Такі питання

можуть тільки зроджувати скептицизм, нігілізм і пасивність. Революційний зрив і боротьба, що його супроводить, залежить від свого самозростлого динамізму, який є вислідом вольових процесів нації. Лише ті ставлять такі питання, які готові пристосовувати нашу боротьбу до цілком чужих, периферіяльних критеріїв. Для нашої справи існує лише один, керуючий, понад усім іншим пануючий критерій — національне визволення українського народу.

Історія нам вже не раз доказала, що тільки опортуністичні середовища користають з такого пасивного скептицизму, бо їхня сила залежить від якнайбільшого розпорошення сил серед воюючих сторін, а самі маскуються за своєю, мовляв, «реалістичною поставою». Властиво, найбільш потужними різьбарями історичних процесів, тими дійсними мистцями політики, є завжди ті, які захитують та грозять завалити колюмни існуючого ладу, а ніколи ті, що стають рабами того, що було і є, бо їм бракує віри в те, що могло б бути. Такий ситий «реаліст» все приймає низькі, плиткі критерії, бо для нього найвища вихідна точка в усіх історично-політичних відносинах є «реальна дійсність», яка сама характеризується постійною плиткістю, бо історія ніколи не може бути сталою, а навпаки — завжди динамічною. Їхня «постова» є вислідом того, що в них бракує найменшої йоти звичайної людської відваги піднятися до вищого рівня абсолютних, універсальних (а не космополітичних) критеріїв. За думкою данського філософа Сорена Кіркегора, вони не вміють взяти того «якісного скоку» до вищої грані людської свідомості, до віри, і, тим самим, здійснити свою духовну «воло» до життя.² Очевидно, такий «скок» віри вимагає значного ризика, бо людина ніколи не може бути цілком впевнена про будуче своєї долі. Але, людина без віри стає рабом цієї «реальної дійсності» без такого «якісного скоку», що за думкою Кіркегора, не була б можливою людська духовна творчість, бо такий «скок» віри — це первісний «момент», з якого починається ідейне й духовне прагнення людини. В такому самому змислі В. Мороз грізно висловлюється:

«Біймося, як вогню «реаліста», коли хочемо бути українцями! З точки зору «реалістів» українська справа все була безнадійною. Тому й робили її завжди ті, що сказали собі: «без надій сподіватись», ті, що не злякались «безнадійної» реальності і вперто йшли за своєю мрією, так як Ізраїль йшов за стовпом огняним».³

А Дмитро Донцов пише:

«Ідеї діють лише тоді, коли протягом довгого розвитку, перемінюються в почування; коли творять складову частину людини, перейнятої ідеєю... (Ідея) має порушуючу силу лише тоді, коли

²) *Das Begriff der Furcht*, 1844 р. — «Поняття страху».

³) Мороз Валентин: «Серед Снігів», *Бумеранг*; Твори Валентина Мороза, Балтимор, Українське В-во Смолооскип ім. В. Симоненка, 1974 р., стор. 78-9.

звільняється від діяння силіогістичної здібности, коли в нею просто віриться. Бо в політиці, так само як в релігії, успіх все по боці того, хто вірує, а не того, хто сумнівається».⁴

Під впливом свого самовпорскуваного опіюму зневіри, такий «підлизувач-опортуніст» скоріше буде готовий відцуратись від самостійницьких позицій та мимоволі пристосовуватись до легшої, вигіднішої боротьби, ідучи підсвідомо по лінії найменшого опору.

В боротьбі високого політичного калібру, авангардний актив поневолених мусить мати в собі внутрішній охоронний механізм, який переводив би періодичну чистку всіх таких опортуністичних елементів серед бойових кадрів. Опортуніста в революційному русі можна прирівняти до гнилого яблука, що може зіпсути цілий кошик здорових і найкращих яблук. Ідентифікація опортуністичних тенденцій повинна бути постійна і реакція на них шкоро та рішуча. Жодна боротьба не може бути інертною, а навпаки — пориваючою, динамічною. А пасивність — це виродок браку віри у власні сили. Основне питання повинно бути таке: чому революція є просто необхідною?

Три «академічні» альтернативи

З повищого виходить, що одинокий шлях визволення для поневоленого українського народу — це національна революція. Тут ставимо це твердження в площині категоричної безперечности. Одначе, напевно знайдуться певні круги серед української діаспори, яких таке, мовляв, «догматичне» твердження не буде задовольняти. Будучи фаталістично замрячені своїм штучним, само-спорудженим, фальшивим божком «інтелектуалізму», такі бомбастикою наповнені «великі надуті уми» будуть вимагати послідовних «наукових» доказів, конечних в кожній «реалістичній» історично-політичній аналізі, так немов би такі порожні «докази» автоматично запевнювали нам наше визволення. Дмитро Донцов окреслив таку настанову, як «науковий квієтизм», що ослаблює основну рушійну силу в усіх людських поривах і вчинках: ВОЛЮ! Отже, задля причин цієї стисло-наукової «конечності» (яка, принаймні в оцінці автора, є значно маловартісною, коли йдеться про конкретні вимоги самої боротьби), внизу подаємо інші, по-суті абстрактні можливості, чи «наукові альтернативи», на основі яких зможемо провести глибшу та послідовнішу аналізу.

Однак, заки приступимо до цих «альтернатив», слід відмітити з самого початку, що в суті речі така наукова «прогноза» мало що вартує, особливо коли вже нарешті усвідомимо собі, що найвища необхідність визвольної боротьби — це глибока та послідовна мо-

⁴ Донцов Дмитро: *Націоналізм*, 3-тє видання, Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1986, стор. 259.

білізація бойових кадрів так у фізичному, як і в духовному змислі серед усіх прошарків українського народу довкола ідеї Самостійної України. Така стисло-наукова аргументація тільки заради аргументації навіть не вартує паперу, на якому вона була написана, якщо цей «доказ» не спроможний змобілізувати довкола себе прихильників з-поміж ширших народніх мас. Коротко: такий вищеокреслений «науковий інтелектуалізм» становить поважну анатему до динамічності та волевої напруги, конечних у визвольній боротьбі.

Наука не спроможна розуміти вищої конечності боротьби, а саме — скріплення фундаментальної національної «віри», без якої перемога над будь-яким ворогом була б неможливою. Ясно ж, що «віра» зовсім не надається до стислої «наукової» аналізи; але «віра» творить основу боротьби, будучи немов відсвіжуючим джерелом динамічності, з якого кожна частка боротьби набирає та всмоктує волеві напруги та здетермінованості. Такий «науковець», як вищеокреслений, все потрапить знецінити цю важливу стихію «віри» в боротьбі, приділяючи їй примхливу назву «догматики». Він не розуміє, що ця «догматичність» це нічого більше, як найголовніша частина «віри», її твердонепримирий і принципово-безкомпромісовий характер. Для нього правильність кожного принципу підлягатиме штучним категоріям своєї наукової аналізи, так що навіть принцип самостійності вимагатиме логічного доказу. Дмитро Донцов сформулював це так:

«Там, де нація не є «sausa sui», де над національною правдою стоять «правди» інших колективів... там де національна правда обов'язує лише остільки, оскільки не приходить у суперечність з тамтими; там де «gritus» є не властива воля, лише інтелект, всяка «правда» мусить довести свою «розумність». Так втратив наш націоналізм (безумовне право нації на належне існування) — у наших провансальців — свій аксіоматичний характер. Національна ідея набрала деривативного характеру. Наш націоналізм не знав національних постулатів як чогось, про що не дискутується, не був предметом віри, догматом. Імперативи нації не були категоричними, лише гіпотетичними імперативами (не «S є P», а коли X, то «S є P»). З точки погляду на реляції, а модальності — їх осуд про націю не був аподиктичним, а завжди проблематичним (S може бути P). Накази національного почуття не мали значення, коли їх не можна було виправдати...»⁵

Для такого нашого «науковця» різні тези визволення Остаються тільки «гіпотезами», аж поки можна їх доказати. А самі вони доказують власні «тези», користуючись плитками критеріями існуючого «реального» стану, а ніколи не будуть признавати вищості і правильності революційної візи, бо в них бракує віри. Натомість для «догматика»-апостола справа визволення — це сама конечність його життя, причина його існування. Тільки тоді будемо

5) Донцов Д.: там же, стор. 103-104.

переможними, коли будемо плекати таку апостольську віру у власну Правду, коли почнемо вирощувати стихію героїчної одержимости в боротьбі, коли постійно та послідовно будемо скріплювати тверду, безкомпромісову, принципову мораль. А коли будемо вести нашу боротьбу під загальним знаменником «науки», плекаючи продажну течію «інтелектуалізму» на зразок, напр., «інтелектуалізму» М. Драгоманова (український соціаліст XIX століття, який уважав, що тільки наукою, чи розумовим поступом, доведеться до визволення українського народу), тоді, як наші «драгоманівці» в 1918 році, будемо далі болючо відчувати гніт та терор московського імперіалістичного ярама.

Очевидно, наука та знання багато можуть допомогти в розвитку найбільш запальних та рішучих визвольних процесів. Але ці наукові здобутки можуть служити тільки зброєю проти ворожого наступу, або як інструменти духовної, фізичної, і навіть мілітарної мобілізації поневоленого народу до боротьби. Самі стисло «наукові докази» правильности одного чи іншого шляху визволення себе зовсім не виправдують, якщо не змобілізують довкола себе ширших прошарків народу, отже, якщо не поставлять твердого фундаменту для будови незнищимої, бойово-виправданої, апостольської «віри». Тільки тоді, коли будемо постійно мати це на увазі, доцільно буде перевірити та глибше проаналізувати конкретні альтернативи визволення під сучасну пору.

В загальному, в політичній публіцистиці українського визвольного руху передбачується три головні альтернативи, які зможуть довести до якісної зміни большевицької системи. Самозрозуміло, тут мається на думці конкретну й докорінну зміну системи імперії в цілості та її державного устрою і суспільного ладу. Ці альтернативи наступні:

- 1) війна, навіть потенційно світового масштабу, започаткована зовнішніми силами;
- 2) еволюція, чи т. зв. лібералізація системи по лінії більшої толерантности в суспільній, економічній, культурній та національній площинах;
- 3) національна революція.

При цьому слід відмітити, що це не одинокі можливості, а тільки рамки відношення, в яких можна глибше проаналізувати цілу низку справ нашої визвольної проблематики. Зрештою, всі інші можливості є, в суті речі, варіантами повищих загальних рамок, тому не конечно брати їх всіх окремо під увагу.

Перше, коли йдеться про значення зовнішньо започаткованої війни для національного визволення, то необхідно ствердити, що така війна викликала б великі зміни світового масштабу, зокрема

в тих частинах світу, де були створені штучні політичні конструкції, що мали за мету за всяку ціну зберегти реакційний «статус кво», наприклад, ССРСР. Силою факту, на випадок війни, революційні сили поневолених народів не можуть бути під контролею ані одної з головних ворогуючих потуг в цьому кольосальному ударі. Історія Другої світової війни показує нам, що революційні рухи відіграють першорядну роль. Також Східня та Південна Азія вказують на питому вагу революційних рухів у висліді ведених там війн.

До речі, цілий Советський Союз у своєму тотальному контексті строго суворого макро-режиму, це перманентна воєнна система, навіть в мирних часах. Провідна большевицька кліка мусить вести постійну боротьбу на всіх фронтах з великою частиною власного населення, на яке складаються поневолені народи. Режим їх уважає внутрішніми, і тому найбільш небезпечними загрозами для їхньої сили. У воєнному періоді ця імперія ще й далі буде послаблена, бо змусить витратити поважну частину своєї внутрішньої і поліційної сили для максимальної оперативності зовнішньої мілітарної офензиви та воєнної машинерії. Існує навіть досить реальна можливість, що велика, переважаюча частина вояцтва Червоної Армії зверне свою зброю проти самого режиму. В цьому небезпека для імперії масової мілітаризації в ССРСР. Большевицький режим не може бути стовідсотково певним навіть про лояльність власних вояків, які мають всі можливості скинути режим.

Однак, не зважаючи на ці численні позитиви, ніхто з нас не спроможний передбачити заздалегідь конкретну можливість такої світової війни. Така війна залишається покищо в стадії можливості, а не певності. Чи в такому випадку можемо планувати весь комплекс визвольної боротьби на основі стратегії, фундамент якої цілком незнаний, неясний і нічим не поручений фактор? Таке ставлення визвольної проблематики ніяк не віддзеркалює ясну політичну стратегію, а тільки утопічне міркування. Планування стратегії нашої визвольної боротьби мусить проходити не на евентуальних можливостях, але на послідовній конкретності, себто — така конкретність, що буде підлягати під певним впливом визвольних сил поневоленому народові. Ясно, що ми мусимо бути готовими на всякі можливості, щоб зуміти їх повністю використати. Але, головна суть нашої стратегії мусить бути оформлена незалежно від таких можливостей, що, в найкращому випадку, лише будуть додатковими, евентуальними факторами.

(Далі буде)

МАТЕРІАЛИ Й ДОКУМЕНТИ З ПОНЕВОЛЕНОЇ УКРАЇНИ

Євген ГРИЦЯК

КОРОТКИЙ ЗАПИС СПОГАДІВ

(Продовження, 2)

Електродзвінки впродовж багатьох років викликали в'язнів 4-ої зони на роботу й були заміниками команди: *вилітай без останнього!* Пролунав дзвінок і — всі на роботу! Так званих *відмовників* від роботи в Норильську не могло бути. Всі індивідуальні протести подавлювалися негайно та вкрай жорстоко.

Якось один в'язень 4-ої зони вирішив не виходити на роботу. А щоб його не випхали з бараку силоміць, ліг на нари роздягнений. Надворі тріскучий мороз. По закінченні розводу наглядачі стягнули його з нарів, виволокли надвір, запхали в *дерев'яний бушлат* — ящик для вивезення трупів — кинули туди його одяг і, вивізши за вахту, вивернули на сніг. Бідолашньому не лишилося нічого іншого, як похапцем одягнутися й піти в супроводі спецконвою на роботу.

Шість інших в'язнів, яких привели до лазні 5-ої зони під конвоем, відмовилися одягатися та виходити з лазні, поки не побачать прокурора. Там замість прокурора вони побачили старшого сержанта, що став перед ними з автоматом в руках.

— Ось вам прокурор! — сказав сержант і розстріляв усіх шістьох на місці.

В такий спосіб у Норильську, — й не тільки в Норильську, — подавлювали будь-яку ідею протесту в самому її зародку. Всі спроби опору мали тільки негативні наслідки.

Тому й не дивно, що в'язні, хоч й мимохіть, а все таки виходили із своїх бараків, тільки по пролунав зловіщий сигнал *вилітай!*

Люди збиралися на роботу в четвертий і п'ятий день нашого страйку. На шостий день ми вилучили дзвінки, і ніхто з в'язнів навіть не ворухнувся, щоб вийти на роботу.

Керівництво табору підсилило зовнішню охорону, але до будь-яких рішучих дій не вдавалося. Тільки в 5-ій зоні адміністрація спробувала напустити на в'язнів озброєних кийками солдатів. Та солдати не вдіяли нічого й були відкинені назад. Тоді генерал Семенов зібрав усіх офіцерів Норильського гарнізону й повів їх у зону. Офіцери йшли й стріляли перед собою в землю із пістолетів. Коли вони вже підійшли впритул до в'язнів, які стояли суцільною стіною, зав'язався кулачний бій. Офіцери також були відкинені назад. Спроби взяти в'язнів голими руками не вдалися.

Внутрішній нагляд адміністрації ми цілком паралізували й розпоряджалися собою самі.

Користаючи з такого безконтрольного становища, ми поставили на сцені табірною кляубу п'єсу Тараса Шевченка «Назар Стодоля». Ця п'єса була підготовлена ще перед початком страйку, але, побачивши прибрану до 1-ої дії сцену, начальник *культурно-виховної частини* заборонив її через те, що там, як він висловився, надто багато українського патріотизму. Ця п'єса мала такий шалений успіх у всіх в'язнів, що її прийшлося ставити шість разів...

6-го червня в нашу зону зайшла група високопоставлених осіб. Один з них у чині полковника виступив уперед і сказав:

«Москві стало відомо про безпорядки, які чиняться тепер у Норильську, в тому числі й у вашій 4-ій зоні. Для того, щоб вияснити становище на місці, Москва вирядила сюди урядову комісію. Головою комісії визначений я — полковник Кузнецов, начальник тюремного управління МВС ССРСР, особистий референт Лаврентія Павловича Берії. Члени комісії: начальник конвойних військ МВС ССРСР генерал-лейтенант Серьодкін і представник від ЦК партії товариш Кисельов.

Оскільки ми з усіма вами переговорювати не зможемо, то пропонуємо виділити з поміж себе п'ятьох представників, які виклали б нам усі ваші претенсії. Гарантуємо, що ніхто з ваших парляментарів не буде репресований».

Незабаром від кожної з найчисленніших національних груп табору було виділено по одному представникові. Українців представляв я, росіян — Володимир Недоростков, білорусів — Григорій Климович, прізвища литовського та латвійського представників мені невідомі.

Тим часом біля вахти і, задля більшої безпеки, поблизу сторожевої вишки, вже стояв накритий червоним покривалом стіл, за яким сиділи члени Московської комісії враз із своїм секретарем.

Ось і ми повільно, руки назад, підходимо до стола. Один із членів комісії, якого Кузнецов назвав товаришем Кисельовим, справляє на мене палець і питає: «Прізвище? Прізвище?» Я не відповідаю, тільки дивлюся на свій нумерний знак. Кузнецов зрозумів натяк і каже: «Навіщо тобі прізвище». Не бачиш номера У-777? Оце і все його прізвище. А повернувшись до мене додав: «Та нічого. Ми знімемо з вас і номери; вони не потрібні ні вам, ані нам. Сідайте й оповідайте. А, до речі, ви самі прийшли, чи вас народ прислав?»

Я показав рукою на в'язнів, що стояли на відстань тридцяти-сорока метрів суцільною стіною, й сказав: «Запитайте».

— Ну добре, добре, віримо, — сказав Кузнецов, визнаючи нас повноправними представниками. — Говоріть, ми слухаємо.

Тут до стола підійшов генерал Семенов. Я заявив, що в його присутності ми говорити не будемо.

— Сєменов! — гримнув на нього Кузнецов, — а ти чого тут став? Ану забирайся геть звідси!

Я почав з кричущих фактів порушення законности, що мали місце ще в 1946 році. Збагровілий від люті Кузнецов перебиває мене.

— Про що ви нам розповідаєте? Ви самі коли сюди приїхали?

— Ще й року нема, — відповідаю, — але я кажу вам то, на що мене уповноважили люди, що он стоять перед вами. Це вони вам кажуть.

Більше Кузнецов не перебивав мене, а я, вивівши всі скарги, продиктував йому наші вимоги, які звучали приблизно так:

1. Припинити розстріли та всі інші прояви свавільства в тюрмах і таборах.

2. Замінити все керівництво Горлагу.

3. Скоротити робочий день в таборах Гулагу до 8-ми годин.

4. Гарантувати в'язням вихідні дні.

5. Поліпшити харчування в'язнів.

6. Дозволити листування та побачення з рідними.

7. Вивезти з Норильська на материк усіх інвалідів.

8. Зняти з бараків замки та ґрати, а з людей номерні знаки.

9. Скасувати рішення так званого Особого совещання як неконституційного органу.

10. Припинити тортури на допитах та практику закритих судових процесів.

11. Організувати перегляд особових справ усіх політв'язнів.

На закінчення переговорів Кузнецов сказав, що він доведе до відома уряду всі наші вимоги і, запевнивши, що стріляти в нас більше не будуть, запропонував нам вийти на роботу. Ми погодилися.

Опісля Кузнецов провів подібні переговори з представниками 5-ої, 6-ої та 1-ої зон Горлагу. На свій превеликий подив він виявив, що, хоча й суворо ізольовані, всі вони виступали з однаковими заявами та вимогами.

Інакше повелася 3-тя, каторжна зона. В'язні цієї зони не визнавали повноважень комісії й не вступали з нею в жодні переговори.

Незвичайно стійкими в цій нерівній боротьбі виявилися жінки 5-ої зони, яких нараховувалося там понад шість тисяч. На додаток до страйку вони оголосили голодівку й до приходу комісії проголдували шість днів.

9-го червня всі зони, за винятком 3-ої, приступили до роботи.

Того ж самого дня Кузнецов зачитав нам, що уряд розглянув наші заяви й постановив:

1. Замінити керівництво Горлагу.

2. Скоротити робочий день до 8-ми годин.

3. Гарантувати вихідні дні.

4. Дозволити в'язням відсилати по два листи на місяць і мати побачення з рідними.

5. Зняти з бараків замки й ґрати, а з в'язнів — номерні знаки.

6. Вивезти з Норильська всіх інвалідів.

— Крім того, — сказав на закінчення Кузнецов, — советський уряд запевнив, що згодом буде переглянено всі особові справи засуджених.

Такою великою перемогою закінчився перший етап нашої боротьби, яка за своїм розмахом і значимістю вийшла далеко за межі звичайного страйку.

V

Відновлення боротьби

Ми високо підняли голови, а наші карателі похнюпилися. Як не є, але обіцянка замінити всю адміністрацію табору не пророчила для них нічого доброго. Та й справді, незабаром нас повідомили, що генерал-майора Семенова знято з посади начальника управління й призначено його заступником. Новим начальником призначено генерал-лейтенанта Царьова. Крім цього нам сказали, що ст. лейтенант Ширяев і старшина Бейнер, яких ми звинувачували в багатьох убивствах в'язнів, сидять уже в тюрмі.

Та це все робилося так, про людське око, й тому ми не могли заспокоїтися. Ми дуже добре знали, якою буде наша доля після того, як комісія повернеться назад до Москви, а ми знову опинимося віч-на-віч із старою адміністрацією.

Комісія, одначе, не квапилася покидати Норильськ. 3-тя зона каторжників усе ще чинила опір. Розлючений Кузнецов пробує зморити каторжників голодом. У зону перестали ввозити продукти, перекрыли воду. В'язні вирішили повідомити про це цивільне населення міста. Знайшовся в'язень Миколайчук Петро, який зумів вилити з олова друкарський шрифт. Шрифт цей було набрано в короткий текст і закріплено в відповідних рамках. Люди позносили всі свої запаси паперу; почалося друкування летючок. Перша серія летючок повідомляла населення міста про це, що в'язнів морять голодом, не дають води.

Летючки розкидалися по місту в дуже оригінальний спосіб. Для цього було зроблено сім паперових зміїв, які, підіймаючись угору, несли з собою по 300 летючок кожний. Летючки підв'язувалося під змія скручені в трубку й перев'язані ниткою. З-під нитки звисав запалений ватяний ґніт. Коли змії підіймався на свою висоту, ґніт догоряв, перепалював нитку й тоді летючки розсипалися в усебіч. Далі вітер розносив їх по всьому місту і навіть далеко поза місто.

Коли змії підіймалися вгору, конвоїри стріляли в них. Траплялося й попадання, але вони нічого зміям не шкодили. В такий спосіб на місто було випущено коло сорока тисяч летючок. У міс-

ті були організовані спеціальні комсомольські бригади, які мали своїм завданням вибирувати летючки.

Проте вже перша серія летючок зробила свою справу; в зону завезли продукти, пустили воду.

Заохочені перемогою в'язні 3-ої зони щодня повідомляли населення міста про стан своїх справ та про свої вимоги перед урядом.

Але Кузнецов не міг зосередити всю свою увагу лише на 3-ій зоні, бо боявся, що інші зони знову можуть повстати; на цей раз уже на знак солідарності з каторжниками. Тому він вирішив вчинити розправу над ініціаторами й активістами опору в тих зонах, що вже припинили боротьбу, і тільки тоді взятися за каторжників.

Тим часом із Москви прибуває до Норильська помічник генерального прокурора, державний радник II-го рангу Вавілов.

Розправа почалася в такий спосіб: 22 червня із 5-ої зони в четверту переводять »з господарських міркувань«¹ сімсот в'язнів. Етапний список було складено так, що до нього, крім звичайних, незамічених в'язнів, входили всі ті, що підлягали негайній ізоляції. Проводили в'язнів, як звикло, під конвоем, але не всіх разом, а окремими групами по сто чоловік у кожній. І повели їх навпростець через тундру. Посеред тундри, у видолинці, так, щоб нізвідки не видно було, першу групу зустрічав полковник Кузнецов разом із членами своєї комісії та групою офіцерів і наглядачів *Горлагу*. З групи відокремлюють п'ятьох в'язнів і під спец-конвоем відводять їх у невідомому напрямку. Решту переводять у нашу 4-ту зону. Через таку процедуру відсіву пройшли всі сім груп в'язнів, що прийшли до нас із 5-ої зони.

У такий спосіб розправа, якої ми сподівалися аж після того, як Московська Комісія покине Норильськ, почалася не тільки в присутності Комісії, але й під її безпосереднім керівництвом. Ми розуміли, що то був тільки початок, що такий відсів неминуче відбудеться в усіх зонах і чомусь були певні, що розправа над нами буде »мокрою«².

— Їх усіх перестріляють! — звернувся я до в'язнів, що прибули із 5-ої зони. Ми мусимо їх рятувати! Давайте зробимо так: ви підходите до вахти й вимагаєте, щоб вам повернули всіх назад. Якщо їх не повернуть — ви не виходите на роботу, а ми, на знак солідарності з вами, також не вийдемо. Треба дати їм відчуття, що з нами не можна робити все, що їм лише заманеться.

На жаль, в'язні 5-ої зони відхилили мою пропозицію. Мабуть, їхнє ставлення до цієї проблеми зумовлювалося, насамперед, інстинктом самозбереження. Тепер, коли над їхніми головами буря вже пролетіла й не зачепила їх, вони воліли припинити, щоб, чого доброго, знову не накликати на себе біди. Ніхто вже не хотів важити своїм життям.

Ми, хоч не хоч, приготувалися до виходу на роботу, але ще очікуємо приходу з роботи нашої першої зміни. Та раптом по всіх

бараках задзвонили дзвінки, забігали наглядачі, квапно підганяючи людей до вахти.

Я пішов до вахти, а кілька в'язнів вилізло на дах найвищого бараку, щоб простежити, що діється на Горстрою, де працює наша перша зміна.

Ворота вахти вже відчинені, біля них стоїть начальник зони ст. лейтенант Власов.

— Це що таке, Власов? — питаю його.

— Як то що? Звичайний вихід на роботу, — відповідає він.

— А чому ви його передчасно починаєте?

— Це не передчасно. Вам уже пора виходити.

— А ви знаєте, що після того, як у нас запроваджено восьмигодинний робочий день, ми виходимо на роботу тільки тоді, коли з роботи приходить перша зміна? Де наша перша зміна?

— Перша зміна вже йде; ви з нею зустрінетеся.

Тим часом спостережники з даху повідомили, що з Горстрою ще ніхто не виходить.

— Неправда, — заперечив я Власову. — З Горстрою ще ніхто не виходив. Отож знайте, що поки в зону не зайде наша перша зміна, ми на роботу не вийдемо!

Власов пішов до телефону, а я залишився чатувати біля вахти. З даху прийшло чергове повідомлення: з Горстрою вийшла група в'язнів, приблизно сто чоловік, і направляється в тундру.

До мене підходить Власов і каже:

— А тепер ваші вже йдуть. Виходьте й переконайтеся, що це правда.

— З Горстрою вийшло сто чоловік, і їх попроварили не до тавору, а в тундру, — кажу я Власову. — Я вам ще раз заявляю, що ми не вийдемо на роботу доти, поки не побачимо їх усіх отут і не переконаємося, що ні з ким нічого поганого не трапилось.

Побачивши, що першу групу людей конвой попроварив в тундру, решта в'язнів першої зміни відмовилися вийти з Горстрою. У такий спосіб плян відсіву в'язнів 4-ої зони не тільки провалився, але й викликав нову хвилю організованого протесту.

Незабаром група в'язнів, яку з Горстрою попроварили в тундру, підійшла до вахти. Це була остання спроба адміністрації тавору виправити становище.

— Ну, ось, Грицяк, — каже Власов. — Люди прийшли, виходьте на роботу!

— Прийшло сто чоловік, відповідаю я, — а на роботі понад дві тисячі. Де решта?

— Нас не сто, — почувши мою розмову з Власовим, обізвалися із-за воріт в'язні, — сімох від нас забрали в тундрі.

— В такому разі, — заявив я Власову, — наша розмова скінчилась. На роботу ми не вийдемо, доки ви не повернете нам тих сімох, що так по-бандитськи від нас викрали.

А обернувшись до в'язнів, що з'юрмилися неподалік, я пояснив їм усю ситуацію й порадив відійти від вахти й не виходити на роботу.

Всі розійшлися. 93 чоловіка першої зміни зайшли в зону. Почався другий етап нашої боротьби за право жити. Разом з нами відновили свою боротьбу в'язні 5-ої чоловічої та 6-ої жіночої зон.

Ті в'язні першої зміни, що ще залишилися на Горстрою, згодилися врешті решт вернутися до табору, але з умовою, що їх не будуть провадити окремими групами, а усіх разом.

Ми якось інтуїтивно відчували, що боротьбу доконче треба продовжувати, що наші досягнення не стійкі, що поступки, на які так легко пішла Москва, були тільки відтяжним маневром, за яким неминуче наступить розправа та новий закрут режиму.

До цього нам не бракувало прецедентів. Ми добре знали, що будь-яка спроба організованого чи індивідуального протесту кінчалася для тих, що протестували чи скаржилися, трагічно. Між нами ходили чутки про те, що в одному із таборів, що біля Салехарду, за спробу організованого протесту було розстріляно чотирьох чоловік.

А мій близький земляк — Борис Горбулевич розповідав нам, що 1947 року в одній із зон, т. зв. *Івдельлагу*, трапилася така історія:

Колишній полковник Червоної Армії, в'язень Вишняков, якось висловив своє обурення проти свавільства та наруги над в'язнями з боку табірної адміністрації. Його негайно схопили й посадили під слідство. Разом з ним під слідством опинилося ще 29 колишніх армійських офіцерів і два в'язні, що не були причетні до армії. Один з тих двох останніх і був Борис Горбулевич. Уся ця група, керівником якої вважався полковник Вишняков, звинувачувалася в тому, що вона підтримувала зв'язки з іноземною розвідкою і мала своїм завданням не більше й не менше, як повалення советської влади. Плян повалення був у край простий: група Вишнякова організує напад на охорону своєї зони, роззброює її і роздає зброю в'язням. Озброєні таким чином в'язні нападають на сусідні зони, знову роззброюють охорону, озброюють визволених в'язнів і тоді вже об'єднаними силами захоплюють місто Свердловськ. У Свердловську Вишняков проголошує тимчасовий уряд, організує похід на Москву і — крапка!

Про плян Вишнякова негайно повідомили Москву. Перед слідством поставлено завдання якнайшвидше домогтися зізнання всієї групи. Слідство виконало своє завдання з честю: усі 32 в'язні не тільки призналися до вини, але вказали де, коли і від кого отримали завдання.

Оскільки вистояти перед напором слідства ніхто не міг, усі вирішили «зізнаватися» й навмисне плели такі нісенітниці, щоб потім, під час судового розгляду справи, можна було усе заперечити і поставити слідство в трудне становище.

Так полковник Вишняков пригадав собі епізод з одного детективного роману і використав його для свого зізнання. Він назвав ресторан в місті Гданську та прізвище агента, що дав йому там завдання. Назву ресторану та агента він узяв із роману.

Інший в'язень, колишній кур'єр Комінтерну, Трибрат, назвав прізвище та віденську адресу такої реальної особи — генерального секретаря австрійської компартії, якому він, Трибрат, постачав у свій час комінтернівську пошту. В такий спосіб голова австрійських комуністів перетворився, принаймні в зізнаннях Трибрата, на агента ЦРУ.

Слідство закінчилося. Із Москви в Івдель приїхала спеціальна комісія, щоб на власні очі побачити цих небезпечних бунтарів.

Нарешті розпочався суд. Але, на превелике здивування підсудних, суд визнав усі їхні попередні зізнання достовірними й прийняв їх за основу. Усіх було засуджено на 20 років позбавлення волі (розстріли були тоді скасовані).

Ну, а що буде нам тепер, коли ми сколихнули весь Норильськ і кинули виклик самій Москві?!

Та, що б нам не загрожувало, ми вирішили боротися, скільки вистачить у нас сил. Першим кроком у нашій відновленій боротьбі було проголошення жалоби по тих, кого від нас забрано на розправу. На знак цієї жалоби на дахах двох найвищих бараків було встановлено по одному чорному прапорі. На бараках 5-ої зони теж з'явилися чорні прапори.

Ці прапори дратували адміністрацію більше, ніж сам факт нашого невиходу на роботу. Не сподобалися вони й багатьом в'язням. До мене почало підходити багато в'язнів з запитом, що означає чорний прапор. Я пояснював, що це знак жалоби по тих, кого від нас забрано й водночас символ нашого скорботного життя. Мені заперечують:

— Це прапор анархістів. Ви що анархію проголошуєте. Траурний прапор — червоний з чорною облямівкою.

— Анархісти мають на своєму прапорі зображення черепа із схрещеними кістками, — відбивався я. — А червоний прапор з чорною облямівкою — це большевицький прапор. Ми під таким прапором стояти не будемо. Наш прапор чорний, як і чорне наше життя.

Так і не дійшовши згоди, ми поділилися на дві групи: перша — за чорний прапор, друга — проти нього. Та це були тільки зовнішні ознаки наших розбіжностей, коріння яких було приховане далеко глибше. До групи, що виступила проти чорного прапора, входили в'язні, котрі противилися продовженню боротьби, бо вважали, що тим самим ми тільки підсилюємо гнів Москви і накликаємо на себе ще більшу біду. Групу цю очолив Іван Кляченко-Божко. Був це старший чоловік, колишній комуніст, що на той час уже відбудув 21 рік ув'язнення (такі одиниці траплялися тоді ще дуже рідко). Його широко знали і поважали всі в'язні й

Кляченко-Божко багато чого бачив, а тому мав усі підстави не вірити в успіх будь-якої боротьби. Оскільки ця група була незаконною, вона обмежилася статусом опозиції.

Невдовзі між мною і Кляченком відбулася така розмова:

— Для чого ти все це робиш? — питає мене Кляченко.

— Для того, щоб перешкодити їм доконати тих, кого від нас уже забрали, та щоб застеретти їх проти дальших репресій супроти нас. Ми мусимо переконати їх, що при будь-якій спробі додаткового натиску на нас, ми знову повстанемо.

— Вони перестріляють нас усіх і тоді вже будуть певні, що жодного повстання більше не буде.

— Не перестріляють! — з опалу відрубав я.

— А що, посоромляться? Хіба ти не чув, що сталося в Східному Берліні? Та там передавали танками німецьких робітників на очах усієї Європи, а тут, на безлюдному Таймирі, вони посоромляться стріляти в своїх власних політичних в'язнів? Ти думаєш, що кажеш?

— Не посоромляться й не побоятся, — відповідаю, — ми знаємо на що вони здатні. Але я ще раз кажу, що ми тому й повстали, щоб припинити розстріли, а не викликати їх. Я нікого силоміць під кулі не поведу і до того, щоб у нас стріляли, не допущу. Та покищо ми не маємо жодних підстав боятися й капітулювати.

Кляченко лишився невдоволений з нашої розмови, і ми холоднотропно розійшлися.

Мене покликали до вахти. Я пішов разом з Володимиром Недоростковим. В зону зайшли Кузнецов з Вавіловим у супроводі членів Московської комісії та старших стрільців управління Горлагу.

— Ви що! — гнівно кинув Кузнецов. — Так мене зустрічаєте? Дякую! Я домігся таких великих полегшень для вас, я домігся, щоб советський уряд пообіцяв переглянути всі ваші особові справи. А ви так віддячуєте мені? В яке становище ви мене ставите?

Після цього загального вступу він звернувся до нас з Недоростковим:

— Чого ви ще хочете?

— Хочемо, щоб нам вернули всіх, кого від нас забрано, бо маємо всі підстави побоюватися, що ви взяли їх на розстріл.

— Звідки ви таке взяли? — втрутився Вавілов. — Ану скажіть по правді, ви чули тут хоч один вистріл з того часу, як сюди прибула Московська комісія?

— Ні, не чули. Але поясніть нам, чому ви нападаєте на людей в тундрі й забураєте їх невідомо куди?

— Їх узяли на етап, — пояснює Кузнецов. — Адміністрація тaborу завжди має право це робити.

— Ми не сьогоднішні й знаємо, як проводяться етапи. На етап беруть людей із зони, а не нападають на них у тундрі.

— Ми вас запевняємо, що з ними нічого поганого не трапилося. Виходьте на роботу!

— Тоді верніть їх нам, і ми підемо.

— Ми ще раз запевняємо вас, — каже Кузнецов, — що вони в повній безпеці. Ось перед вами помічник генерального прокурора. Він прийшов сюди, щоб прослідкувати аби в Норильську не було порушень соціалістичної законності. А кого нам треба, того візьмемо, на це ми маємо повне право.

— В такому разі, — кажу я, — ми йдемо на компроміс. Давайте зробимо так: ми виділяємо вам свою делегацію, яка поїде разом з вами й подивиться, де ті люди й яке їхнє становище. Коли делегати повернуться й запевнять нас, що все в порядку, а ви від себе пообіцяєте не робити більше такого, тоді ми організовано вийдемо на роботу.

Кузнецов не прийняв моєї пропозиції і вибрався за зону.

Тепер він постановив лишити нас без води, яка постачалася в зону із тундри водонасосною станцією. На станції постійно чергував один в'язень, якого охороняли два конвоїри. І ось, під час чергування в'язня, що носив величне прізвище Лев, до нього підходить офіцер і наказує перекрити воду. Лев категорично відмовляється. Офіцер погрожує. Тоді Лев каже офіцерові: »А ви подумали, що може статися, як ми перекриємо воду? В зоні негайно виникає пожежа. В'язні поспалюють усі бараки. Хто тоді відповідить за це? Якщо ви берете всю відповідальність на себе, то напишіть це в журналі, і тоді я виконаю ваш наказ«.

Офіцер вернувся ні з чим.

На перший погляд може показатися, що Лев поступив цілком логічно і нічого надзвичайного в його вчинку немає. Насправді то був великий героїчний вчинок, оскільки Лев добре знав, у яких він руках знаходиться і що за таку зневагу до конвойного офіцера він міг бути розстріляний на місці.

Я був знайомий з цим чоловіком і знаю, що він був поляк, родом із Житомира, студіював у Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Оце й усе про нього. Про інших героїв я й того не знаю. Хіба ж то не герої були, що пікетували вахту, щоб не пустити в зону наглядачів, конвоїрів чи офіцерів. Вони постійно стояли там на відстані 15-20 метрів від направленого на них дула кулемета, який будь-котрої хвилини міг посіяти смертоносним вогнем. І все таки вони стояли!

Інші, обачніші, перестривали мене на кожному кроці й запитували, чого ми ще домагаємося, чому в нас чорні прапори і чи варта та вся боротьба того, щоб нас перестріляли.

— Варта! — відповідав я. — Ми повстали для того, щоб припинити розстріли, а не викликати їх. Хто може сказати, скільки тисяч нашого брата вже лягло під Шмітиху ні за що, ні про що? Смерть так чи інакше щодня чигає на кожного з нас. Чому ж ви, що не боїтеся вмирати поодинокі, боїтеся вмерти разом? А, зреш-

тою, ніхто нікого не примушує вмирати. Якщо я побачу, що настав критичний час, ми припинимо боротьбу, і ніяких розстрілів не буде.

Я знову пішов до вахти, бо зв'язківець повідомив, що мене кличе Власов.

Він стояв на порозі відчинених прохідних дверей, навмисне вибілюючи там, щоб я якомога ближче підійшов до нього. Але я зупинився на безпечній віддалі — по боках охоронці — й запитав, чого він хоче.

— Ходи зі мною в штаб, — кивнувши головою сказав Власов, — з тобою хоче говорити Вавілов.

— Нехай заїде сюди.

— Він не може, бо щось нездужає.

— Жаль, — кажу, — та нічого страшного нема. Як видужає, нехай приходить, я почекаю.

А тим часом конвоїри, що охороняли Лева на водонасосній станції, сказали йому: »Ну, незабаром цьому всьому буде кінець. Ваш керівник арештований. Його покликали до штабу ніби-то на переговори, а він дурень, гадав, що з ним і справді хочуть говорити. Та тільки-но він переступив поріг вахти, його схопили, закували в наручники і — в машину. Тепер ви вже й двох днів не протримаєтеся«.

Таку чутку Кузнецов пустив поміж солдатами мабуть тому, що був певний, що цей плян йому вдасться. А вимученим і стривоженим солдатам треба було якнайшвидше подати хоча якусь надію, щоб підтримати їх на душі.

Ми теж не лишали солдатів поза своєю увагою. Ми перекидали їм записки, в яких пояснювали, хто ми й чого домагаємося та закликали, щоб вони в нас не стріляли.

На таких зіпсованих солдатів командування вже не могло покладатися, і вони всі були замінені іншими.

Ця заміна насторожила нас. Нові солдати, які зовсім нас не знали, були для нас дуже небезпечні.

В наслідок цієї заміни почала зростати й активізуватися опозиція. Мені доповіли, що литовці, білоруси й навіть частина українців, які пішли за Кляченком, погрожують організовано вийти на роботу. Сумно, але — факт!

Я відшукав Кляченка, що лежав тоді в своєму баракі на нарах. Побачивши мене, він запитав:

— Ти чого прийшов?

— Хочу поговорити з вами.

— А я не маю про що з тобою говорити й не хочу! Забирайся геть! Я вийшов від нього й зустрів білоруса Климовича.

— Гріша, — кажу до нього, — я хочу з тобою поговорити.

— А я не маю про що з тобою говорити, — була відповідь.

До литовців я вже не пішов...

Так ми остаточно поділилися на два протилежні табори: прихильників і противників продовження боротьби. Та прихильників усе ще було набагато більше.

Тепер ми почали сподіватися, що солдати можуть вдертися в зону й вступити з нами в кулачний бій, як це було в п'ятій зоні, й приготувалися до оборони.

Перед лицем навислої небезпеки в людей дуже загострилося почуття кровної єдності й усі почали тісно згуртовуватися в національні групи. Однак це не означало, що ми (в'язні) подружилися. Зовсім ні.

До мене підходять три естонці й кажуть:

— Ми — естонці. У цей небезпечний для нас час ми хочемо бути з усіма разом. А тому хочемо, щоб ви детально інформували нас про всі ваші переговори з Кузнецовим та про стан наших справ у цілому. Ми також хочемо, щоб ви, вразі потреби, сміло покладалися на нас. Нас небагато, але майже всі — колишні естонські офіцери. Запевняємо вас, що ми виконаємо все, що ви від нас зажадаєте. Просимо не забувати за нас. А оце наш представник, через якого ми будемо підтримувати з вами постійний контакт.

Так само поступили латиші, поляки та німці. З іншими національними групами я був у особистому контакті від самого початку.

Після всього до мене підійшла ще одна делегація для встановлення контакту.

— Ми — німці, — сказали вони.

Я видивився на них і пояснив, що це якесь непорозуміння, що німці в мене вже були, і я з ними в контакті.

— Хто ж би то міг у вас бути? — запитали здивовані німці.

Коли я пояснив їм, вони розсміялися:

— Та які ж то німці? То германці. Справжні німці — це ми, російські німці.

В такий спосіб кожна національна група виявила своє бажання спільно продовжувати нашу боротьбу.

Але водночас консолідувалися й опозиційні групи. Вони чимраз настирливіше вимагали припинення боротьби. Появилися лютючки із закликом до в'язнів здаватися. До цього всього адміністрації вдалося поширити між в'язнями видумку, що «безпорядки» в Норильську викликали українці для того, що хочуть скористати з нагоди й відірвати від Росії советське Заполяр'я й прилучити його до України. Безглуздо? Так. Але чим безглуздіша видумка, тим важче її заперечувати.

Тим часом українцям було зроблено натяк, що вони зможуть змити з себе цю пляму, якщо самі зліквідують свого керівника.

Ми здогадувалися, що ці чутки адміністрація могла поширювати між в'язнями за посередництвом лікарів, яким ми не тільки не забороняли заходити до лікарні, але й гарантували їм повну безпеку.

Кузнецов знову зайшов у зону й покликав мене. Я знову пішов разом з Недоростковим.

— Вас хто уповноважав? — глузливо запитав Кузнецов. Ану покажіть ваші руки, які на них мозолі?

Я своїх рук йому не показав, а Недоростков якось відруховав витягнув свої вперед. Недоростков був інвалідом, мав слабе серце, і до роботи не ходив: руки в його були м'які та гладкі.

Кузнецов подивився на них і знову почав:

Ну, які ж ви трудівники? На ваших руках навіть мозолів немає. Тепер мені вже все зрозуміло: народ хоче працювати, але то Грицяк утримує його на ножах. Ми ще поговоримо з народом і без Грицяка.

Я підняв поли свого френча і сказав:

— Дивіться, де в мене є ножі? А якщо хочете говорити з народом, то будь ласка, ідіть туди ближче й говоріть. Якщо народ виявить бажання йти на роботу, то нехай іде. Тримати його ніхто не буде.

Кузнецов не виявив найменшого бажання наблизитися до в'язнів, що стояли юрмою на відстані 30-40 метрів від нас. Ст. ляйтенант Власов поглянув на Кузнецова, тоді перевів свій погляд на мене й сказав:

— Ану ходімо! Я піду й поговорю!

Наблизившись до в'язнів, Власов запитав слабким і дещо тремтливим голосом:

— Ну що, хлопці, підемо на роботу?

— Поки до Норильська не прибуде генеральний прокурор, ніхто на роботу не вийде, — заявив йому, як я пізнав по голосі, Степан Венгрин.

— От бачиш, Грицяк, як воно складається? — уже сміліше заговорив Власов. — Комуś одному потрібний генеральний прокурор, а п'ять тисяч не виходить на роботу. Пускай їх, нехай ідуть; люди хочуть працювати.

— Працювати? — хором відізвались в'язні. — Самі працюйте. Ми вже досить на вас напрацювалися. Ви мозолів наших питаєте? А яких нам ще мозолів треба? Кривавих? Кровопивці ви погані!

Кузнецов із своєю охороною миттю вибрався за вахту, а Власов спочатку боязко позадкував, а потім обернувся і теж подався до вахти.

Ми відчували, що Кузнецов уже вичерпав своє терпіння: та й Москва мабуть не гладила його по голівці за те, що так довго з нами церемониться. Ми знали, що кінець нам близько, але здаватися не хотіли. Нам було приємно, що ми примусили Москву числитися з нами.

Хоч ми поверхово виглядали одностайними, то всередині між нами ні на мить не вщухали дебати: продовжувати боротьбу чи припиняти?

Деякі в'язні запитували мене:

— Що, вже виходимо на роботу?

— На яку роботу? Хто вам таке наговорив?

— Кляченко. Ми Кляченка знаємо давно, а вас ще дуже мало. Кляченко каже йти на роботу, а ви — ні. Кого нам слухати?

— Слухайте, кого хочете, — відповів я, бо бачив, що вони тому й питають, що охотніше послухали б Кляченка.

Такого роду розмови між мною та багатьма в'язнями ставали все частішими. Деякі в'язні почали ставитися до мене навіть дуже агресивно, а деякі запитували:

— Ну добре, спочатку ми повстали проти розстрілів і вимагали приходу Московської комісії. Комісія прийшла, розглянула наші скарги, дала великі полегшення... то що ще можемо вимагати?

Тим часом група високоосвічених в'язнів написала звернення в'язнів 4-ої зони Горлагу до Президії Верховної Ради ССРСР, Ради міністрів ССРСР та ЦК КПСС.

Звернення починалося критикою суспільно-економічної формиції, за якої створилися найсприятливіші умови для придушення всіх основних прав і свобод людини. Далі висвітлювалося становище політв'язнів у тюрмах і таборах Гулагу, а на кінець було повторено й розширено наші вимоги, які ми вже ставили перед Комісією усно. У цьому зверненні були чітко поставлені вимоги припинення по всій країні практику закритих судів та катування людей під час слідства, скасувати всі рішення т. зв. ОСО або »трійки«, як неконституційного органу, припинити свавільні розстріли в тюрмах і, нарешті, переглянути особові справи всіх політв'язнів.

Тепер треба було якось зачитати це звернення перед усіма в'язнями й домогтися його схвалення. Однак скликати мітинг я не міг зважитися, бо побоювався, що мої противники можуть його зірвати. Але на все є спосіб. Я сказав двом молодим хлопцям винести із приміщення кльобу стіл і переносну трибуну, встановити це все на помості перед дверима бібліотеки; стіл накрити коцом, поставити склянку з водою, а самим уступитися. Свій плян виявив тільки Володимирові Недоросткову.

Коли спорудження цієї імprovізованої трибуни було закінчено, я замкнувся в приміщенні кльобу, через вікно якого стежив за поведінкою в'язнів. Люди дуже швидко зійшлися, немов би їх тягнула сюди якась непоборна магнетична сила. Усі ж бо зрозуміли, що має статися щось дуже важливе: хтось буде говорити. Не відомо тільки хто саме: може й сам Кузнецов?

На той час в нашій зоні налічувалося 5221 чоловік. І напевно не було такого, що не прийшов би сюди й самому послухати про що тут буде йти мова.

Коли, таким чином, »збірка« закінчилася, я вийшов із кльобу й разом з Недоростковим, що вже чекав на мене, піднявся на поміст. Недоростков відкрив мітинг і надав мені слово.

— Дорогі друзі! — почав я. — Усе те, що відбувається нині в Норильську, не є якоюсь окремою, ізольованою справою, а частиною великої боротьби всіх народів ССРСР за свою гідність та людські права. . .

Люди немов би перетворилися на саму увагу, усі стояли мовчки й напружено, немов закам'янили. Виступати було дуже легко. Видно було, що всі пильно слухають. Ця мертва тиша і напруженість була викликана двома факторами: поперше, кожний хотів почути щось нового і, подруге, усі побоювалися, що конвой може не стерпіти такого великого скупчення людей і відкрити по нас вогонь.

І треба ж було статися, щоб у час найбільшого напруження, хтось із в'язнів несподівано й майже пошепки застеріг мене.

— Ховайся, стріляє!

Сталось непоправне: всі в'язні в одну мить впали долілиць на землю. Паніка передалася навіть солдатам, що стояли гуртом коло колючих дротів, і всі пустилися на-втікача. Та й я сам розгубився і не знав як поступити: чи й самому заховатися, чи може якось поспробувати виправити становище?

Я покладав на цей мітинг дуже великі надії, бо чомусь був певний, що він згуртує нас, що тут ми зможемо подолати всі наші розбіжності. Я й підходив так обережно до скликання цього мітингу, щоб його ніхто не міг зірвати. А тепер? Усе пропало.

Аби якось виправити становище, я зійшов із помосту й поспробував підняти на ноги одного-двох в'язнів, щоб інші, побачивши їх, і собі повставали. Однак це мені не вдалося зробити — люди немов попримерзали до землі. Я вертаюся на поміст, стаю на своє місце і, спершись ліктем на трибуну, почав спокійно дивитися, що з цього всього вийде.

Нарешті, деякі в'язні, що були в задніх рядах, почали один по одному вставати й втікати до бараків. Але інші, які й собі вже повставали, почали стримувати їх:

— Боягузи, ви куди? Ану вертайтеся всі!

Люди швидко втихомирилися й знову почали напружено чекати. Я продовжив свій виступ і тепер уже щасливо закінчив його. В'язні слухали з попередньою увагою та напруженням, немов би й нічого не було.

Коли я закінчив читати звернення, всі в'язні відповіли радісним ура! та підкиданням вгору шапок. Усіх охопила радість, немов би ми вже досягли своєї мети.

Як я сховався з помосту, до мене підійшов зв'язківець і подав якесь письмове донесення. Я читаю записку й краєм ока бачу, що один літній чоловік, з вигляду азієць, не зводить з мене свого погляду й все ближче підходить до мене. А коли я вже поклав записку до кишені, то азієць зняв із своєї сивої голови шапку, подав мені руку й сказав:

(Далі буде)

ЗАЯВА КАНДИБИ ІВАНА ОЛЕКСІЙОВИЧА

юриста, члена Української Групи від її заснування (Львівська обл., сел. Пустомити в. Шевченка, 28)

(Продовження, 2)

Та не довго мені довелося перебувати і на такій волі. Наступного дня, тобто 23 вересня 1977 р., тобто через неповних півроку, наді мною знову встановлено адміністративний нагляд.

З самого ранку 23 вересня 1977 р. шукав мене у Львові начальник Пустомитівського КГБ капітан Поліщук. А коли опівдні зустрів мене, то тут же запропонував мені сісти в його автомашину і завіз мене в прокуратуру Львівської області до заступника прокурора області Руденка. Туди незабаром прийшов начальник Управління Львівського КГБ генерал Полудень.

Розмова почалася з дорікань на мою адресу, що веду неправильний образ життя: не працюю, роз'їжджаю по всіх усядах — то в Київ, то в Чернівці, то в Рівне, то в Харків до Ігоря Кравців (бувшого політв'язня), то в Москву, то ще далі, аж в Тарусу до Ніни Строкатої-Караванської (теж бувшого політв'язня). Після того познайомили мене з висновком експертів — двох викладачів Донецького Держуніверситету — щодо ідейно-політичного напрямку Деклярації Української групи сприяння виконанню Гельсінського Акту. Згідно їх висновку, згадана Деклярація за своїм змістом і ідейним напрямком є ворожим антисовєтським документом. І тут же попередили мене, що якщо я складу ще раз сам чи з кимось у співавторстві подібний документ, то буду притягнутий до кримінальної відповідальності. Після цього начальник КГБ області пішов.

Продовжуючи розмову, прокурор Руденко запропонував мені відмовитися від своїх поглядів, переконань та засудити їх публічно через пресу і телебачення*. І якщо я так поступлю, то дозвлять мені проживати у Львові та працювати за професією і то не адвокатом, а лише юристконсульт на підприємстві. А якщо відкину його пропозицію, то моє місце лише в Пустомитах, а робота тільки «чорга»...

Тут доречно подати кілька слів з розмови між мною і заступником начальника КГБ Львівської області, полк. Андрійком, та його співпрацівником полк. Давидовим, яка мала місце в Пустомитах 29 березня 1977 р., тобто за два дні до закінчення річного терміну адміністративного нагляду наді мною. Під час цієї розмови полк. Андрійко натякнув мені, що, на його думку, нагляду наді мною не будуть продовжувати і тому через кілька днів я буду

* Підкреслення наше — Ред. «В.Ш.».

вільний та зможу проживати і працювати у Львові. Він навіть запропонував мені подати заяву на ім'я першого секретаря Львівського обкому партії Добрика з проханням про прописку мене у Львові та забезпечення мене роботою за професією. Таке мене здивувало та насторожило. Як так?! Мене загнали в Пустомити та встановили наді мною нагляд незабаром після повернення з місць ув'язнення нізащо. А тепер, після того, коли я є членом Української групи сприяння виконанню Гельсінського Акту та є співавтором її Деклярації та кількох меморандумів, за що вже арештовані і перебувають під слідством Микола Руденко, Олекса Тихий. А тому цьому я не повірив, про що і сказав полк. Андрієнкові. Крім того тоді ж я йому сказав, що я не піду ні на жодні поступки і компроміси за рахунок своїх поглядів, переконань. На це він відповів мені, що їм від мене не потрібно нічого.

Отже, якщо полк. Андрієнко сказав правду про те, що нагляд наді мною не буде продовжено, то його заява про те, що їм від мене нічого не потрібно на право проживання і працю у Львові, не відповідала дійсності. Як бачимо, то за це захотіли від мене дуже багато, що я і відхилив.

Почувши мою відповідь, прокурор Руденко відразу перейшов на різкий тон в розмові, назвав мене несоветською людиною, вироком і ворогом Но. 1 (я не уточнив якої саме частини ССРСР являюся ворогом і чи всієї України, чи Західньої України, чи тільки Львівської області), та наказав начальникови Пустомитівського КГБ викликати до нього на розмову на 26 вересня 1977 р. моїх батька і брата і він розповість їм про те, якого вирока вони мають у моїй особі.

Тут забігаю трохи вперед. В назначений день мої батько і брат прийшли в прокуратуру. Там їм розповіли хто я такий, дорікали їм за те, що допомагають мені матеріально, та прохали їх вплинути на мене, щоб я відмовився від домагання самостійної України та від націоналістичних антисоветських переконань, а то знову попаду в тюрму. Тут треба зауважити про те, що вони нічого не сказали батькові і братові куди вони мене діли. І так вони не знали про мене нічого чотири дні. Продовжую по порядку.

Після розпорядження прокурора щодо моїх родичів, мені пред'явили зараня заготовлену постанову, датовану того ж 23 вересня 1977 р., про встановлення наді мною адміністративного нагляду терміном на шість місяців. На цьому розмова закінчилася і прокурор Руденко наказав відвезти мене прямо в Пустомити для відбування адміністративного нагляду, а по суті заслати мене під домашній арешт, не пустивши мене навіть на львівську квартиру, щоб забрати необхідні мені речі і предмети (рушник, мило, зубну щітку і пасту, бритву) без чого бути чотири дні, тобто поки брат не доставив їх мені, було прикро.

Перші 10 днів довелося проживати в готелі, бо попередня кімната вже була зайнята, а нову важко було знайти. Як і попередні

рази, було дуже важко влаштуватися на роботу. З великими труднощами, лише майже через місяць, тобто 18 жовтня 1977 р., влаштувався кочегаром котельні Пустомитівської СШ з оплатою 70 крб. місячно. За кімнату плачу по 30 крб. місячно. Так почався другий етап мого проживання у фактичному засланні під адміністративним наглядом з домашнім арештом.

Пустомитівський Райвідділ міліції в своїй постанові від 23 вересня 1977 р. вказав такі мотиви встановлення наді мною адміністративного нагляду:

- 1) »постоянно отказовался от работы,
- 2) не проживал по месту прописки, і
- 3) разъезжал по районах и городах СССР«.

Обмеження встановлено такі ж як і попереднього разу, лише з тою різницею, що тоді я мав право ходити по селищі з 7-ої години ранку до 9-ої вечора, тобто протягом 14-ти годин, а цього разу цей період скоротили на одну годину, маючи право ходити по селищі лише до 8-ої години вечора. Таким чином, фактичний період мого перебування під домашнім арештом збільшився на одну годину — замість 10-ти в 1976 р. одинадцять в 1977 р.

Отже, повторним встановленням наді мною адміністративного нагляду, а по суті насильства, знов грубо порушено не тільки міжнародно-правові Акти щодо прав людини, тобто Загальної Деклярації прав людини ОН, Пакту про громадські і політичні права та Гельсінського Акту.

Вище я вже довів про безпідставність і незаконність встановлення адміністративного нагляду щодо осіб за їх ідейно-політичні погляди й переконання згідно положення про адміністративний нагляд, прийнятого від 26 липня 1966 р. щодо кримінальних злочинців та інших антисуспільних елементів.

Цілком безпідставно і незаконно встановлено наді мною адміністративний нагляд і в даному разі згідно постанови міліції від 23 вересня 1977 р.

Так, згідно п. б) ст. 6 згаданого Положення про адміністративний нагляд, підставою для його встановлення є: »матеріяли органів міліції, які свідчать, що особа, звільнена з місця позбавлення волі, веде антигромадський спосіб життя«.

Але й цього ще не достатньо. Так, в ст. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 липня 1974 р. № 6 »Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду« сказано: »Застосування адміністративного нагляду** на підставі органу міліції в разі систематичного порушення громадського порядку і правил соціалістичного співжиття, може бути визнано обґрунтованим лише при наявності письмового попередження*** про можливість

**) Тут підкреслення автора — Ред. »В.Ш.«.

***) Підкреслення автора.

встановлення відносно особи адміністративного нагляду, якщо вона після попередження »продовжувала вести антигромадський спосіб життя«.

Отже, щоб у міліції були підстави встановити над якоюсь особою адміністративний нагляд, то потрібно, щоб особа не тільки вела антигромадський спосіб життя і продовжувала вести антигромадський спосіб життя після відповідного попередження.

Чому ж є безпідставним і незаконним встановлення наді мною адміністративного нагляду згідно постанови міліції від 23 вересня 1977 р.? А ось чому.

Вказані міліцією в її постанові »мотиви«, які вона вважає як антигромадський спосіб життя з моєї сторони, є або такими, що не мали місця взагалі, або такими, яких нема підстав уважати за антигромадський спосіб життя. Це раз. А по-друге, якщо і погодитися на хвилину, умовно, що я таки вів антигромадський спосіб життя, то й в такому разі міліції не було підстав встановляти наді мною адміністративний нагляд, оскільки за весь час »ведення мною такого способу життя мене ніхто ні одного разу не попереджав не тільки письмово, а й усно про те, що не веду такий спосіб життя, який вимагається згідно ст. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 липня 1974 р. № 6.

Так, твердження міліції про те, що я »постоянно отказывался от работы«, взагалі не відповідає дійсності.

За весь той період часу, коли я не працював, тобто з 7 червня по 23 вересня 1977 р. ніхто з органів влади ні одного разу не викликав мене і не пред'являв претенсій чому я не працюю. А раз так, то звідки взято міліцією оте »постоянно отказывался от работы«!

Навпаки, протягом згаданого періоду часу я по своїй власній ініціативі підшукував собі роботу через своїх бувших колег (львівських юристів), які при потребі могли б це підтвердити, з приводу роботи неодноразово звертався безпосередньо в організації і підприємства м. Львова, звертався також з приводу працевлаштування і то неодноразово у Львівське бюро по працевлаштуванню, що підтверджується скеруванням мене на роботу №. 3548 від 12 вересня 1977 р. на вакантну посаду юристконсульта в ПО »Львів-залізобетон«, яке маю при собі. Інша справа, що не прийняли мене туди.

Однак, залишається незаперечним той доказ, що від роботи я не відмовлявся, підшукував її собі по власній ініціативі, бо був більше в ній зацікавлений, ніж мої »опікуни-вихователі«.

А твердження міліції про те, що я »не проживал по месту прописки«, то хоча це й відповідає дійсності, але це не означає того, що я тим самим вів антигромадський спосіб життя. Проживання без прописки є порушенням паспортних правил, за що винні у цьому особи можуть нести адміністративну чи кримінальну від-

повідальність згідно ст. 196 КК УССР, яка передбачає відповідальність за порушення паспортних правил позбавленням волі на строк до двох років, або штрафом у розмірі до 50 крб. Хто-то, а міліція добре знає, що таке антигромадський спосіб життя і що таке порушення паспортних правил. А тому хай би притягали мене до відповідальності за порушення паспортних правил, а не за антигромадський спосіб життя, якого я не вів протягом згаданого періоду часу.

До того ж треба додати, що за весь згаданий період часу Пустомитівський Райвідділ міліції ні одного разу не пред'являв мені претенсій за те, що я не проживаю за місцем прописки, тобто в с. Постомити, на вул. Шевченка, 176.

Отже, коли б це і вважати як антигромадський спосіб життя з моєї сторони, то вже тільки через те, що мене ніхто не попереджав в тому, що веду такий спосіб життя, згідно ст. 5 Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 липня 1974 р. № 6, тому нема підстав за це встановлювати адміністративний нагляд.

Не заперечую я й того, що я «раз'їзжав по районах и городах СССР». Ну і що з того? Я, як вільний громадянин, мав право їздити туди, куди вважав за потрібне, так і поступав. Однак, на якій підставі сам факт моїх поїздок міліція кваліфікує як антигромадський спосіб життя? А тим більше тоді, коли міліція не попереджала мене в тому, що їздячи, я тим самим веду антигромадський спосіб життя. А цього вимагає ст. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 липня 1974 р. ч. 6, щоб мати підставу для встановлення наді мною адміністративного нагляду.

Отже, з вищенаведеного мною видно, що навіть советські закони на 100% по стороні несоветської людини і ворога ч. 1 (як це назвав мене прокурор Руденко) і ні 1% по стороні ініціаторів цього чергового безпідставного й незаконного насильства наді мною советськими людьми: на моїй стороні право, на стороні моїх «опікунів-вихователів» сила. Сила взяла верх над правом, а раз так, то це вже сваволя і беззаконня.

Виходить так, що тримати тебе в концтаборах і тюрмах протягом 15-ти років і рік під адміністративним наглядом цілком безпідставно і незаконно можна і це вважається «законним», але коли ти після цього всього вирішив трохи відпочити, поїздити та піднести душу після так тривалого часу сидіння в клітці та в мікрозонах, то такі твої дії кваліфікуються як антигромадський спосіб життя. А раз так, то з цього напрошується висновок, що «нормальним» життям для тебе в цій країні є не на волі і то відносний, а в концтаборах, тюрмах і на засланні під адміністративним наглядом та ще й під домашнім арештом.

Тут вважаю доцільним навести ще й таких кілька фактів.

Під час згаданої вище розмови з полк. Андрієнком, яка тривала понад три години, останній задав мені таке питання: «Яке враження склалося у вас на советську дійсність?» Я відповів йому,

що, по суті, я мало можу щось сказати про советську дійсність, оскільки після виходу з ув'язнення зразу загнали мене в Пустомити, не давши можливості як слід роздивитися і поцікавитися ширше. А якщо судити по Пустомитах, то советська дійсність виглядає дуже сумною. Так, наприклад, за цілий рік мого тут перебування в продовольчих магазинах (а вони тільки державні) не було ні одного випадку, щоб продавали м'ясо і різні м'ясні вироби, сало та інші жири по державних цінах, а більше по цінах комісійних, які майже двічі вищі від державних цін (таке триває й досі), а масло і навіть маргарина бувають дуже рідко. В Пустомитах є велика птахо-ферма, а яєць та курятини в продажі ніколи не було — все кудись вивозиться. Здається неймовірним, але це факт, коли одного разу продавали яйця завезені аж з Фінляндії. Недостатньо молочних продуктів.

На це полк. Андрієнко зауважив, що по Пустомитах не можна судити про справжню советську дійсність (виходить, що в Пустомитах може бути несоветська дійсність), то я скоро буду мати можливість поїздити по Україні, а то і Союзі, і тоді побачу великі зміни і досягнення в усіх галузях господарства тільки в кращу сторону, тобто справжню советську дійсність. Але чи не являється одночасно полк. Андрієнко одним з ініціаторів того, щоб вважати мої поїздки антигромадським способом життя та покарати мене за це встановленням наді мною адміністративного нагляду?

Вважаю за доречне навести тут ще й таке.

Слухаючи 18 грудня 1977 р. одну із закордонних передач, я почув таке: »Чергова замітка буде про провокацію КГБ щодо бувшого політв'язня Івана Кандиби«. Мене це дуже насторожило. Адже ж КГБ ні під час мого перебування в Пустомитах під адміністративним наглядом, ані під час моєї подорожі по Україні та відпочинку в Криму з червня по вересень 1977 р. ніякої провокації не вчинив щодо мене. Але, коли я вловив кілька фраз (з-за сильного глушіння не міг нічого розібрати), а саме: »Ну й що з того, що Кандиба був у Криму, він відпочивав там«, — то стало трохи прояснюватися. Ще більше прояснилося, коли небаром після тієї передачі отримав листа від моєї приятельки-киянки. Ось уривок з нього: »А вже знаю яка лиха доля спіткала Вас знову (вона має на увазі повторне встановлення наді мною адміністративного нагляду — І. К.). Чула й про ті плітки закордонні. Але ж то їхня поразка, а Ваша перемога. Так зрозуміли всі«. Пробував в'ясувати в неї в чому саме виражаються ті »плітки закордонні«, але з цього нічого не вийшло, бо мої листи до неї, а її до мене не доходили. Я й досі не знаю, в чому саме конкретно виразилася ота кагебістська провокація щодо мене. Припускаю, що в КГБ могли її побудувати так. Ви там, на Заході, мовляв, заявляєте про те, що КГБ переслідує Кандибу та позбавляє його волі і після закінчення терміну ув'язнення, встановило над ним

незаконно адміністративний нагляд. Але ж це, мовляв, неправда. Він цілком вільний, роз'їжджає по Україні, розгулює з жінками по кримських пляжах і т. п. Для «підкріплення» могли і сфотографувати мене з якоюсь випадковою жінкою, або й використати для цієї мети фотографію з моєю тіткою (сестрою моєї матері) Марією Довганською, 1919 року народження, що проживає в селищі Квасилів на Рівненщині, яка відпочивала в Криму разом зі мною. Раз мовилося про провокацію і плітки, то така або інша подібна могла бути зображена КГБ.****

Отже, КГБ переслідував цим мету довести світовій громадськості про те, що я цілком вільний, а й скомпромітувати мене перед нею. Одночасно в КГБ виношували думку про те, щоб найскоріше загнати мене знов у Пустомити під адміністративний нагляд та цим самим позбавити мене можливості на всілякі поїздки, в тому числі й на відпочинок у Криму, що й незабаром зробили.

Згідно ст. 8 Пакту про громадянські і політичні права, забороняється примусова і обов'язкова праця, а Кандибу звинувачують і карають, бо він «постоянно отказывается от работы».

Згідно ст. 12 Пакту про громадянські і політичні права і ст. 13 Загальної Деклярації прав Людини, кожний громадянин має право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання не тільки у своїй власній країні, а й право залишити свою власну країну, а тут карають Кандибу за те, що він «не проживав по месту прописки» і «розъезжал по районах и городах СССР».

Явно незаконну постанову міліції від 23 жовтня 1977 р. про встановлення наді мною адміністративного нагляду, я оскаржив прокурору УССР з проханням про скасування її та тим самим зняття з мене нагляду. Але прокурор УССР відмовився розглянути мою скаргу та переслав її в прокуратуру Львівської області, а остання також, не розглядаючи її, переслала на розгляд прокуророві Пустомитівського р-ну. Отже, моя скарга опинилася в того прокурора, який повністю погодився з постановою міліції від 23 вересня 1977 р. про встановлення наді мною адміністративного нагляду і яку він же санкціонував, тобто затвердив. А раз так, то я вже наперед знав, що моя скарга буде вирішена негативно. Так і сталося. Ось відповідь прокурора на мою скаргу:

«Прокуратура Пустомитівського району Львівської області, 26.XII.1977 р., ч. 1420. Гр-ну Кандиба І. А., с. Пустомити, вул. Шевченка 302.

Ваша скарга, адресована прокуророві УССР на якоби незаконне встановлення над Вами нагляду, мною перевірена і відхилена як безпідставна».

»В процесі перевірки порушень вимог закону при винесенні постанови про встановлення над Вами адмін. нагляду не встановлено. Підстав для відміни постанови не вбачається. Скарга задоволенню не підлягає».

Прокурор р-ну, підпис (Горбулько).

**** Спроба І. Кандибі відгадати мотив і спосіб провокації КГБ за кордоном майже ідентичні з тим, що тут припускали, — Ред. «В.Ш.».

Отже, знову лише гола відмова без покликання на закон. А цього прокурор уник, бо добре знав, що навіть советський закон на 100% на мій стороні, тому й уник покликання на нього свідоми. Але ж згідно п. 3 ст. 7 Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 квітня 1968 р. «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян» — «Службові особи при вирішенні пропозицій, заяв і скарг зобов'язані: ... на випадок їх відхилення вказувати мотиви».

Таким чином, абсолютне ігнорування прокурором в даному випадку п. 6) ст. 6 Положення про адміністративний нагляд, ст. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 липня 1974 року ч. 6.

А якже бути зі ст. 164 Конституції СРСР, яка покладає на прокурорів «Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів ... покладається на Генерального прокурора СРСР і підлеглих йому прокурорів».

Але ж, якщо точно дотриматися своїх же власних советських законів, то треба зняти адміністративний нагляд як незаконно встановлений з несоветської людини, виродка і ворога ч. 1, яким є, згідно слів прокурора Руденка, Кандиба, та дати йому, хоча й відносно, та все таки волю. Отже, советські закони перейшли повністю на сторону ворога Кандиби, а раз так, то необхідно відмовитися від них і поступити так, як хочеться і як вигідно КГБ, прокуророві і советській владі, взагалі згідно сили.

Так, згідно політичного вирішення цього питання, сила взяла верх над правом. А що такий підхід є сваволею і беззаконням, то не має значення. Головне, що це вигідно владі.

Маючи необмежену владу, є всі можливості свавільно вирішувати долю такого неугодного владі елемента, яким являюся я, та без всяких на то законних підстав шляхом насильства та шантажу, поставивши його в безправно-рабське становище, пропонують тобі за рахунок відмови від своїх поглядів і переконань викупляти свою волю, яка і без цього належить тобі по закону, але яку насильно забрали від тебе. Таке мало місце в кабінеті прокурора Руденка. Подібне повторилося через 6 днів, тобто 28 вересня 1977 р., тут в Пустомитах, під час повторної розмови зі мною начальника КГБ області генерала Полудня. Маючи на увазі те, що запропонував мені прокурор Руденко 23 вересня 1977 р., генерал Полудень заявив мені, що кілька днів тому, тобто 23 вересня 1977 р., ми вели розмову «як рівний з рівним», а тепер вже ні, бо я перебуваю під адміністративним наглядом, а він вільна людина. Цим він дав мені зрозуміти, що тепер ціна викупу моєї волі, якої позбавили мене незаконно шляхом насильства, буде значно вищою.

Подібна розмова між мною а генералом Полуднем відбулася на його вимогу тут же, в Пустомитах, 26 січня 1978 р.

Оце і є один із методів «виховного впливу» зі сторони КГБ.

Термін адміністративного нагляду наді мною встановлено 23 вересня 1977 р., закінчився 23 березня 1978 р. За кілька днів до його закінчення, тобто 20 березня 1978 р., викликав мене на розмову до себе в кабінет начальник Пустомитівського КГБ капітан Поліщук, який спитав мене, яку відповідь я можу дати на пропозицію прокурора Руденка і генерала Полудня і тут же недвозначно дав мені зрозуміти, що від мого рішення буде залежати припинення чи продовження наді мною адміністративного нагляду. Я в категоричній формі, як і раніш, відхилив пропозиції прокурора Руденка і генерала Полудня, які мали на увазі відмову від своїх поглядів, переконань. Після цього він став переконувати мене, що мої погляди шкодять моему життю, через це я обмежений майже в усьому. Не маю де жити, не можу отримати ліпшої роботи, навіть не можу побудувати сім'ї і тут же запропонував свої послуги в підшукуванні для мене жінки. Ось як! Підшукати для мене жінку їхнього виховання і духу та «перевиховувати» мене через неї! Я відкинув усі його пропозиції і на цьому ми розійшлися.

22 березня 1978 р. мене викликали у відділ кримінального розшуку Пустомитівського Райвідділу міліції, де начальник його, ст. л-нт Мачурад познайомив мене з постановою про продовження наді мною адміністративного нагляду терміном на 6 місяців.

Отже, знову продовження, а на підставі чого?

Згідно п.а/ ст. 13 Положення про адміністративний нагляд, такий припиняється *«після скінчення строку, на який встановлено адміністративний нагляд»*.

Якщо в 1976 році нагляд наді мною було продовжено, то в міліції, а фактично в КГБ були на це якісь «підстави», оскільки я «допустив» два «порушення» режиму нагляду. Але ж за цей шестимісячний період я не допустив жодного порушення режиму, а тому згідно наведеного вище п.а/ ст. 13 Положення адміністративний нагляд наді мною повинен бути припинений. Але де там! Як і в попередніх випадках, так і в даному разі це питання вирішувалося не згідно закону советського, який знову таки на всіх сто відсотків на стороні несоветської людини, виродка і ворога Но. 1 Кандиби, а згідно доцільності за правом сили.

В постанові міліції від 22 березня 1978 р. вказано такий мотив продовження наді мною адміністративного нагляду:

«В данное время, из имеющихся материалов видно, что поднадзорный сознательно не желает стать на путь исправления».

З цього «обґрунтування» продовження наді мною нагляду видно, що воно є прямим наслідком розмови між мною і начальником КГБ Поліщуком, що відбулася 20 березня 1978 р., під час якої я відхилив пропозицію відмовитися від своїх поглядів, переконань. А, раз так, то ти «сознательно не желаешь стать на

путь исправления» і тому твоє місце тільки під адміністративним наглядом.

На мою вимогу познайомити мене з матеріялами, в яких ніби «видно, что подадминистразорный (тобто я) сознательно не желает стать на путь исправления», мені відповіли, що ці документи не для мене, а для міліції і тому відмовили.

Крім продовження наді мною адміністративного нагляду, КГБ зі злоби до мене розпорядилося посилити щодо мене і обмеження. Так, якщо до 23 березня 1978р. я мав право виходити з дому від 7-ої години ранку до 8-ої години вечора (в 1976 р. до 9-ої години), то з 23 березня 1978 р. мені дозволено виходити з дому з 7-ої години ранку до 7-ої години вечора (а фактично дня, адже літо) і таким чином зараз змушений перебувати вдома без перерви повних 12 годин — це рівно пів доби під фактичним домашнім арештом.

Як бачимо, то період перебування під фактичним домашнім арештом систематично продовжують. В 1976 р. він становив десять годин, в 1977 — одинадцять, а в цьому році — дванадцять годин.

Все це КГБ робить зі злоби не тільки з метою сильніше мене притиснути, а й з метою щось «виторгувати» від мене.

Так начальник Пустомитівського КГБ капітан Поліщук викликав мене 5 квітня 1978 р. до себе на розмову з метою взнати мою реакцію на продовження щодо мене адміністративного нагляду та «виторгувати» щось від мене. На мої претенсії про безпідставність продовження нагляду, він відповів, що все це можна полагати, тобто анулювати, якщо я прийму пропозицію прокурора Руденка і генерала Полудня, тобто, якщо я обплюю себе та подібних до мене. А якщо я не хочу поступити так, то запропонував мені зробити щось інше добре для советської влади і тоді вони полегшать для мене режим — дозволять, наприклад, виходити з дому до 9-ої, чи навіть до 10-ої години вечора (як сказано вище, то зараз я маю таке право тільки до 7-ої години).

Отже, КГБ, маючи в своїх руках величезну владу (а може і всю повноту влади), готове торгувати всім і продавати все, не гребуючи нічим. Якщо ти обплюєш себе та подібних собі за рахунок своєї совісті, переконань, поглядів, якщо ти продаси себе, своїх друзів, або зрадиш їх, то за це КГБ може зняти з тебе адміністративний (гласний) нагляд, або не встановлювати такого над тобою, а вести над тобою лише негласний нагляд, або й такого не вести, може дозволити жити тобі, наприклад, у Львові чи десь інде, може влаштувати тебе на якусь ліпшу роботу, може допомогти в забезпеченні житловою площею, може навіть і «ощасливити» тебе, підшукати тобі дружину, може зробити ще багато й інших послуг і все це в залежності від того, як і чим ти заплатиш.

Крім того, під час згаданої розмови, капітан Поліщук дорікав мені в тому, що я листувався з усякими кримінальниками, з уся-

кими темними елементами, маючи на увазі політв'язнів та політзасланців, та пропонував припинити з ними усякі зв'язки. Подібно він висловився відносно мого найближчого друга Левка Лук'яненка. На моє зауваження, що у нього нема підстав так називати політв'язнів, і тим більше Лук'яненка, який перебуває під слідством і тому не може вважатися винним до судового рішення. На це він відповів збитою відомою (але безпідставною) фразою, що політв'язнів у ССРСР нема, а щодо Лук'яненка, то раз його арештували, то він винен і обов'язково буде засуджений.

На закінчення нашої розмови, бачачи, що зі мною і цього разу не вдалося «сторгуватися» хоча б в чому будь, капітан Поліщук з сумом заявив: «Дуже жаль, що тепер не дозволяється бити».

Ось як в КГБ розуміють один із основних принципів процесуального права — *презумпцію невинності* та за чим вони досі сумують.

Знаючи наперед (бо навчений гірким досвідом), яке буде рішення прокурора, я все таки вирішив оскаржити на ім'я прокурора Львівської області постанову міліції від 22 березня 1978 р. про продовження наді мною нагляду, а по суті свавільного і незаконного насильства наді мною, з вимогою скасувати його.

Та прокурор Львівської області знов (вже вдруге) відмовився від розгляду моєї скарги та переслав її тому ж прокуророві Пустомитівського району для розгляду, який санкціонував оскаржену мною постанову міліції. І тому й нічого не дивно (я вже нічому не дивуюся), що я і цього разу отримав формальну та ще й пустеньку відповідь на мою скаргу.

Ось вона:

»Прокуратура Пустомитівського р-ну, с. Пустомити, вул. Шевченка, 112, 25.4.1978 р. Но. 365 Гр-ну Кандиба І. А., с. Пустомити, вул. Шевченка 302.

Ваша заява, адресована прокурору Львівської області на якому незаконне продовження над Вами адміністративного нагляду, мною перевірена і відхилена, як безпідставна.

Будь-яких порушень вимог закону при винесенні постанови про продовження строку адміністративного нагляду над Вами не встановлено.

Прокурор Пустомитівського р-ну

юрист 1-го класу

підпис (І. М. Горбулько)«

Отже, знов «Будь-яких порушень вимог закону не встановлено». А тим самим прокурор, замість того, щоб вимагати «точного виконання закону», що він зобов'язаний робити згідно ст. 164 Конституції ССРСР, він знехтував її та повністю перейшов на сторону авторів свавілля і беззаконня.

Було б цілком правильно, коли б відповідь прокурора звучала так: «Будь-яких порушень вимог свавілля і беззаконня не встановлено» і тоді у мене не було б підстав бути незадоволеним. А

раз прокурор заявляє, що закону не порушено, то я з цим його твердженням не можу погодитися та вирішив його рішення оскаржити, на що маю право згідно ст. 8 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1968 р. «Про порядки розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян», в якій записано:

«Громадянин, який незгідний з рішенням, прийнятим на його заяву чи скаргу, має право оскаржити це рішення у вищестоячий орган, якому безпосередньо підпорядкований державний орган, підприємство, установа або організація, яка прийняла рішення, що оскаржується».

Таким чином, я маю право згідно цього закону оскаржити рішення прокурора Пустомитівського району юриста 1-го класу І. Горбулька від 25 квітня 1978 р., з яким я не згідний, у вищестоячу установу, тобто в Прокуратуру Львівської області, я так і поступив.

І що ж з цього вийшло?

Та знов нічого. Прокурор Львівської області вже третій раз без будь-якого пояснення переслав для «розгляду» мою скаргу тому ж прокуророві Пустомитівського р-ну Горбульку, дії якого я оскаржив. А таке є недопустимим згідно советського ж закону, з яким, безсумніву, знайомий прокурор області.

А чому ж так поступає? Чому порушує його? Чи не тому, що цей советський закон на всі сто відсотків захищає несоветську людину, виродка, ворога Но. 1, яким є, на думку прокурора Руденка, Кандиба.

Ось що записано з приводу цього в ст. 5 згаданого Указу: «Забороняється направляти скарги громадян для вирішення (розгляду) тим службовим особам, дії яких оскаржується».

І не тільки забороняється, а й карається згідно ст. 15 цього ж Указу, в якому написано:

«Порушення встановленого порядку розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян, тяганина, бюрократичне відношення до пропозицій, заяв і скарг тягнуть відносно винних службових осіб дисциплінарну відповідальність відповідно з діючим законодавством».

А чи буде за це нести відповідальність прокурор Львівської області? Вважаю, що ні.

Ось уже вісімнадцятий рік як советські закони, в тому числі й основний закон Конституція СРСР, повністю на стороні несоветської людини Кандиби і весь той час він, позбавлений волі і всіх основних прав, змушений перебувати у советських же концтаборах і тюрмах та під советським адміністративним наглядом. Але за це ще не була покарана ні одна винна у цьому особа і тому не понесе відповідальності й прокурор області за відносно менш значне порушення закону.

А як же, в даному випадку, повинен поступати прокурор Пустомитівського р-ну І. Горбулько з моєю скаргою на його дії? Раз ст. 5 згаданого указу забороняє направляти скарги особам, дії

яких оскаржуються, то, на мою думку, прокурор Горбулько не мав права розглядати моєї скарги, оскільки в ній оскаржуються його ж дії, Прокурор Горбулько повинен був, покликавшись на закон (ст. 5 указу), повернути мою скаргу прокуророві Львівської області. Але він так не поступив та сам «розглянув» мої претенсії на його ж дії та прислав мені чергову пустеньку відписку, яку подаю:

»Прокуратура Пустомитівського р-ну Львівської області 12.4.78 р. Но 199 с. Пустомити Гр-ну Кандиба Івану Олексійовичу с. Пустомити вул. Шевченка, 302.

»Ваша скарга, адресована прокурору Львівської області на якوبي незаконне продовження строку встановлення над Вами адміністративного нагляду, мною перевірена і відхилена.

Підстав для відміни постанови про продовження строку встановлення над Вами адміннагляду не встановлено.

Прокурор райсну, юрист 1-го класу підпис (І. М. Горбулько)«

Це вже третя відповідь прокурора Горбулька на мої скарги за останні кілька місяців. Перше, що кидається в очі, то це те, що всі вони як за формою так і змістом як краплі води подібні між собою. З цього можна зробити висновок, що прокурор Горбулько дає відповіді на скарги за зарання заготовленим та затвердженим вищестоячим органом, єдиним зразком-шаблоном.

Подумав звернутися зі скаргою до Генерального прокурора, але вирішив відмовитися від цього наміру, бо, напевно, знов отримав би «клясичну» відповідь від прокурора Горбулька.

Отже переконавшись на гіркому досвіді, що я зі своїм єдиним союзником — Законом, абсолютно безсилий боротися проти «стражів» над законами з їх такими союзниками, як сила, беззаконня і сваволя, вирішив здатися та чекати, набравшись терпіння, закінчення встановленого терміну адміністративного нагляду.

А тим часом «виховний вплив» зі сторони міліції і КГБ щодо мене продовжував проявлятися в різних його формах.

24 квітня 1978 р. приїхав до мене мій брат. Приблизно через хвилин 10 після цього увірвався в кімнату начальник кримінального розшуку Пустомитівського р-ну ст. л-нт Мачурад Богдан Петрович (видно агенти донесли про те, що до мене хтось приїхав) і підійшов зразу до брата з вимогою пред'явити документи. Якраз в цей час брат не мав при собі жодних документів. Тоді ст. л-нт Мачурад перевірів наші портфелі і запропонував моему братові піти з ним у відділ міліції. Ні моему твердженню, ні твердженню господині хати він не повірив про те, що мій гість є моїм рідним братом, та повіз його у відділ міліції до свого кабінету. Там якраз був начальник КГБ капітан Поліщук. Оба взяли пояснення від брата, а опісля начальник КГБ почав просити його допомогти вплинути на мене з тією метою, щоб я зрікся від своїх ворожих, націоналістичних поглядів, та став советською людиною. Після цього брата відпустили.

В червні 1978 р. з Івано-Франківська були вислані на мое ім'я в Пустомити сім фотографій, які я зробив у Карпатах минулого року. Але при сприянні начальника Пустомитівського районного вузла зв'язку Б. Крегеля, КГБ прибрало їх до своїх рук. Пропало також два листи до мене від Раїси Руденко (дружини засудженого Миколи Руденка), пропав лист від Василя Стуса і мій до нього, пропав мій лист до В'ячеслава Чорновола (останні два були політв'язні, а нині політзасланці) та до інших і від інших. Ось тобі і таємниця листування, яка згідно ст. 56 Конституції СРСР повинна охоронятися законом.

11-го липня 1978 р. в газеті Львівського обкому комсомолу «Ленінська молодь» надруковано статтю про засудженого Івана Дикого під назвою: «Дай злодюзі п'єдестал!» В ній же зовсім недоречно і в образливій формі згадується про мене, Левка Лук'яненка, Петра Григоренка. В цьому явна заслуга КГБ.

А 3-го серпня 1978 р. в Пустомитівській районній газеті «Ленінський прапор» надрукована стаття під назвою «Через скелця чорних окулярів». В ній почали з критики поведінки згаданого вже дідуся Михайла Медведя, який під час війни був засуджений на 10 років позбавлення волі за дезертирство. Але далше в тій же статті винувником його поведінки вважають мене, бо я ніби являюся його «ідейним поставником», і далше про мене все в чорних фарбах в спотвореному дусі, а Андрія Сахарова, Юрія Орлова, Володимира Буковського, Миколу Руденка і Олексу Тихого — одних кращих людей сучасності, названо «зрадниками советського народу». Усе це зроблено в КГБ з метою скомпромітувати мене та інших перед громадськістю, але я вважаю, що подібної мети КГБ не вдалося досягти.

19-го липня 1978 р. начальник КГБ капітан Поліщук прийшов до мене на роботу. Його цікавило, яке я прийняв рішення на пропозицію прокурора Руденка і генерала Полудня, тобто чи я готовий відмовитися публічно від своїх поглядів та переконань і осудити моїх друзів, які притримуються таких же чи подібних поглядів. Наполягав також, і то вже не перший раз, припинити всілякі зв'язки з друзями моїми, які перебувають в тюрмі, концтаборах, на засланні, або на такому становищі як я. При цьому називав їх образливими словами. А також наполягав, щоб я вийшов з Української Гельсінської Групи. За все це буде мені віддячено.

15-го серпня 1978 р. викликав мене до себе в кабінет начальник кримінального розшуку ст. л-нт Мачурад та запропонував мені виїхати на постійне місце проживання в любую місцевість, навіть можу в Сибір, аби за межі Львівської області. Якщо я виїду кудись, то не будуть продовжувати мені адміністративного нагляду. Вони хочуть мене позбутися, бо, мовляв, я їм тут дуже надобів. На вирішення цього питання встановив мені термін до 10

вересня. На це я відповів йому, що виїжджати з Львівщини я не хотів би нікуди, бо навіть Київ є для мене «чужина», але сказав, що подумаю над його пропозицією.

Після ретельного обдумання, я вирішив все-таки дати згоду на переїзд на постійне місце проживання до Києва та подав відповідну заяву на ім'я начальника Пустомитівського Райвідділу міліції.

Приблизно через тиждень знову викликав мене до себе начальник кримінального розшуку ст. л-нт Мачурад і повідомив мене, що в Києві я не зможу проживати, бо мене там не припишуть. Сказав також, що мені не дозволяється проживати в обласних центрах, а лише в якомусь містечку однієї із східних областей України, наприклад, у Вінницькій області, і то там де мене ніхто не знає. Почувши це, я відповів, що раз так, то я буду проживати в Пустомитах і нікуди не поїду. Ось яке маю право на пересування по своїй власній країні та право на вибір місця проживання в ній.

Моє рішення з приводу переїзду дуже не сподобалося моїм «опікунам» і після цього начальник КГБ капітан Поліщук кілька разів викликав мене до себе, але ми так і не могли порозумітися з приводу мого переїзду.

Тим часом наблизився до закінчення шестимісячний (вже четвертий) термін мого перебування під адміністративним наглядом.

(Далі буде)

»Русифікація, економічна експлуатація, приниження гідності неросіян і винищувальна протинаціональна політика «старшого брата» створюють для українців нестерпні умови життя. Їх провідні діячі приходять до висновку, що русифікаторському насильству необхідно протиставити свободу національного самопізнання, самоусвідомлення і самовироблення. Разом із тим конечні і максимальний культурний розвиток на ґрунті національної мови, традицій та послідовна боротьба проти російського великодержавного шовінізму.

Українці свідомі того, що на практиці «ще тісніше зближення» з російським народом означає насильницьке «зливання націй», а передусім української, з нацією російською. Панівна російська нація послідовно намагається здійснювати «злиття націй» у межах своєї імперії на базі російської культури».

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

Богдан ЛІВЧАК

ОДВІЧНИЙ ЗМАГ

В десятих заповідях українського націоналіста читаємо: «Я дух одвічної стихії, що поставив тебе на грані двох світів творити нове життя».

Справді, ця одвічна стихія від початків існування українського народу, згодом української нації, застала українську людину й український народ творити життя серед не раз дуже несприятливих обставин на грані Сходу й Заходу. Ця стихія застала наших прапредків створити Українсько-Руську державу, державу князів Святослава Завойовника, Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Видимі знаки їхньої державности перетривали десять століть аж до наших часів, а саме: перший кодекс права князя Ярослава Мудрого «Руська Правда», державний герб, Тризуб, князя Володимира Великого, який і тепер прийнятий цілим українським народом, де б хто не жив, чи там, на Батьківщині, чи тут в розсіянні. Ця стихія не дала пропасти українському народові в часах бездержавности, в часах татарського й всякого іншого лихоліття. Ця стихія збудила в українському народі гін до самозбереження й до створення козацтва — Української Козацької Держави, на чолі з її будівничим гетьманом Богданом Хмельницьким. І хоч Козацька Держава не вдержалась через ненажерливість хижацьких сусідів, але все ж традиції козацтва, традиції Запорізької Січі перетривали до найновіших часів, дарма що московська цариця Катерина II дала наказ ганебним, підступним способом знищити цей бастион українського війська й ладу. Ми недавно відзначали 200-ліття того одного із цілого ланцюга, московського дикунського «гуманного» варварства. Коли настав пригожий час, відродилися ці традиції, княжі й козацькі, у новітніх полках Української держави в 1918-20 роках.

Не допомогли жодні заборони, жодні царські, Валувські, а зокрема ганебний Емський та інші «укази»; не допоміг московський крик: «України не було, України нема й не буде!»

На згарищах і попелищах почув український народ могутній голос свого національного пророка Тараса Шевченка: «Вставайте, кайдани порвіте» і прохав — «мене в сім'ї вольній незлим, тихим словом пом'яніте». Казав Тарас Шевченко будувати «свою хату і силу і волю». А Іван Франко своїм віщим словом передбачував:

«Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним Морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі».

Ці віщі слова написав Іван Франко 20-го липня 1905 р. і невдовзі ці віщі слова Франка-Каменяра стали дійсністю, хоч сам Франко на рік не діждався того часу, коли оновлена Україна стала хазяїном домовитим, але перші проблиски того творення були ще й за життя поета: вже формувалися перші військові відділи УСС-ів, немов перші проміння сходячого сонця державної волі.

Д-р Кирило Трильовський у своїх спогадах розповідає про Миколу Міхновського, автора відомої брошури «Самостійна Україна». Микола Міхновський кілька разів приїжджав до Галичини і приглядався творенню «Січей» і «Соколів». Він також був на їхньому Ювілейному Шевченківському Здвизі, а будучи зворушений виявом масової національної маніфестації, зідхнув і промовив: «А коли і в нас щось такого побачимо?» Та він не лише сумував — він працював для відновлення Української держави.

Україні не вдалося засідати «у народів вольнім колі», бо, як співали переємники княжої і козацької слави — «Встоятись не було сили». Вони, однак, заповіли, що «вернуться ще тії Стрільці Січовії, задрижить Москва, Варшава». Так як під Конотопом розбив гетьман Виговський московські полчища, як на Маківці розгромили УСС-и московську навалу, так і під Мотовилівкою коло Києва розбили Січові Стрільці московські царські дружини у 1918 році.

Прийшли 1940-ві роки. Покотилась на Україну навала свіжих наїзників, одних із Сходу, других із Заходу. Але нові завойовники зустрілися з рішучим спротивом нових воїнів — нащадків княжих, козацьких й найновіших лицарів усіх армій українського народу й підпільних воїнів УВО-ОУН.

Новітні загарбники ХХ віку в Європі не захотіли визнати права за українським народом створити свою власну хату, свою державу, яку ОУН під проводом Степана Бандери проголосила у Львові 30-го червня 1941 р.

Тоді новітні герої-лицарі 1940-их років, черпаючи наснагу із заповітів славних княжих і козацьких полководців, створили нову збройну силу УПА, яка записалася золотими буквами на сторінках української найновішої історії.

Звір'яча ненависть всяких «герренфолків» з Берліну й Москви не допустила до відновлення самостійного державного життя українського народу. Та на це український народ устами поета наймолодшого покоління, Василя Симоненка, заявляє:

«Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й приبلуди
І орди завойовників-заброд!»

* * *

Ірина СЕНИК

Надія запалилась ув очах
І вечір серця зблід,
Змалів.
Ще сипле Березень
Сніги на шлях,
Ще зблискує де-не-де
Лід...
Ще слів бутони
Сонно сплять,
А вже летять
До сонця жайвори думок.
І вже звеснів
Зимовий крок
Як проліски
Під снігом.

Уштобе, березень, 1980 р.

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ІВАСЮКОВІ

Ой, чия ж це на цвинтарі
Могила чорніє?
Не щебече соловейко,
Тільки вітер віє.

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ці чари:
Що лунають пісні,
Та не гинуть пісні,
Та не гинуть печалі?

Найстаршого спитай, вітре,
З холод-краю ката:
Що та пісня завинила,
Що її розп'ято?

Колюмбія, 12. 6. 1980 р.

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ці чари:
Відлунали пісні,
Та не гинуть печалі?

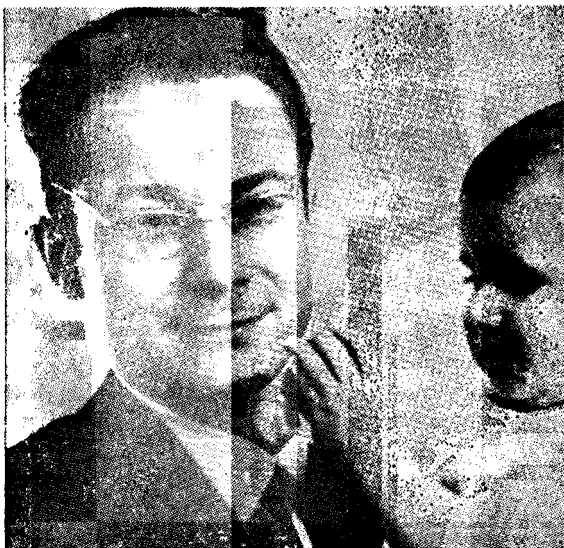
Повій, вітре, повій, дужий,
Та розкажи світу,
Защо його скатовано,
Защо його вбито?

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ці чари,
Що спокою та сну
Не дають яничарам?
Чом твої тони
Ніж у серце законам,
Ніж у серце законам стокатів?

(Із збірки «Мое ремесло», В-во «Гомін України»)

КОЛИСКОВА

*Ю. Шухевичу в день народження
сина Ромчика*

Спи, дитино, поки спиться,
Набирайся сил,
Хай твій шлях тобі присниться
В череді могил.

Спи, дитя, хай сон розв'яже
Сніп живих картин,
Він про все тобі розкаже,
Чий ти внук і син.

Спи, дитино, люлі-люлі,
І не мруж свій вид,
То свистять у лісі кулі,
Де ходив твій дід.

Чуеш, як дзюрчать потоки?
Бачиш ці стежки?
Дід пильнує на всі боки,
Бож довкруг вовки.

Звірі ходять тихо-тихо,
Вдаючи овець,
Спи, дитя, позбутись лиха
Не зумів стрілець.

І тепер зелене листя
З вітром розмовля:
— Він хотів, щоб змії з колиски
Не тягав малят.

Спи, дитя, і суд-дорогу
Всю, як є, затам:
Он на батька ще малого
Кидають аркан,

Гострять ніж, кують закови,
Хто й брехню плете,
Спи, дитя, аж зійде знову
Сонце золоте.

Спи, дитино, люлі-люлі,
І не мруж свій вид,
То свистять у лісі кулі,
Де ходив твій дід.

Наум НАУМЕНКО

НЕВДАЧА ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ БРЕЖНЄВА

На основі діючої партійної програми в СРСР мали якраз в 1980 році закінчити будувати т. зв. матеріально-технічну базу комунізму. У висліді, населення мало зажити в матеріальних та духових достатках. Розподіл всіх дібр мав відбуватися переважно згідно потреб, а не як дотепер, згідно зароблених приходів.

Брежнєв вже в 1964 році збагнув, що КПСС своєю програмою загальопувалася. Він заморозив цю утопійну партійну програму та скерував господарську політику на упорядкування економічної системи та підвищення ефективності виробництва та якості дібр. Обмежено ріст народного господарства, при чому задержано систематичне збільшення воєнного потенціалу СРСР. Характерною для цього брежнєвського курсу була десята п'ятирічка, яка кінчається в 1980 році. Ріст національного доходу був запланований на 24 до 28%, загальне споживання на 27 до 29%, але першенство одержала важка індустрія, в тому й воєнні підприємства.

На останньому пленумі ЦК КПСС Брежнєв мусів признатися, що не вдається досягнути цього в советському стилі скромного п'ятирічного пляну, бо в «галузі дальшого підвищення ефективності виробництва і його якості не вдалось просунутись вперед так, як намічалось». Бо хоч «у народне господарство вкладаються величезні кошти», то кінцевий результат менший, ніж повинен бути, а «звідси — диспропорції, дефіцити, недостатні резерви». Іншими словами — брежнєвська господарська політика понесла невдачу.

Розуміється, що ця невдача відбивається в першій мірі на постачанні продуктів для населення, на життєвому рівні простого та непартійного люду. На останньому пленумі партії та на сесії Верховної Ради СРСР подано щодо цього занепокоючі інформації. Не хто інший, як самий «вождь» вдарив на сполох: «За останній час», — сказав він на листопадовому (1979 р.) пленумі ЦК КПСС, — «у ЦК КПСС, у редакції газет надходять листи і скарги про перебої в торгівлі такими товарами, які чомусь прийнято іменувати «дрібницями»: найпростіші медикаменти, мило, пральні порошки, зубні щітки і паста, голки, нитки, дитячі пелюшки, інші товари легкої промисловости. Це, товариші, непросто».

Всеж таки наслідки невдачі для народного господарства в загальному набагато грізніші, як нестача товарів першої потреби. Протягом советської влади — злидні річ вже нормальна. Нестачу голок та мила легше побороти, як диспропорції в господарстві, тобто структуральні недомагання, або засадничі блуди госпо-

дарської системи. В додатку ЦК КПСС устами Брежнєва заявив, що сучасному курсові «альтернативи немає, і він повинен неухижно проводитися в одинадцятій п'ятирічці».

Сучасні проблеми советської економіки є засадничого характеру. А тому, що в наслідок московської окупації господарка України є «невід'ємною частиною» народного господарства ССРСР, не можна оминати увагою сучасних економічних проблем в ССРСР. Але перед тим треба пригадати, що вже на горезвісному XX-му з'їзді КПСС в 1956 році було стверджено жакхливий стан економічної советської господарки та поважні структуральні недомання. Як відомо, Хрущов відтак робив кількакратно спроби докорінно змінити господарську систему ССРСР та господарювання на підприємствах. Він покінчив зі сталінським галузево-відомчим принципом організації народного господарства та впровадив територіальний принцип. В реорганізації він пішов так далеко, що розмежував організаційно промисловість від сільського господарства та пристосував до цього партійні та адміністраційні органи. В практиці це означало послаблення централізованого керівництва господаркою в користь республік і місцевих господарських одиниць. Були навіть проваджені експерименти щодо усаможинення оперативности та рентабельности підприємств.

Як то буває в ССРСР, заходи Хрущова були половинчасті та не продумані до кінця. Крім шумихи, прожекторства та «королеви кукурудзи», хрущовські заходи нічого путнього не дали. Це й стало одною з причин ганебного напання Хрущова в жовтні 1964-го року «на пенсію».

Як уже згадано на початку, Брежнєв скерував господарську політику на удосконалення економічної системи та переставлення стратегії екстенсивного росту на стратегію інтенсивного господарського росту. В практиці йшлося про знайдення механізмів, за допомогою яких можна було б зацікавити керівників господарських одиниць та працюючий люд, щоб при виробництві та розподілі продуктів вони застосовували господарський принцип: найменшими засобами осягати якостево та кількісно якнайбільші результати. І треба ствердити, що протягом 15-річного панування Брежнєва не бракувало «постанов» та намагань осягнути цю ціль. Пригадаємо найважливіші з них.

Радикально порвано з хрущовськими «удосконаливаннями» господарської системи та повернено до галузево-відомчого організаційного принципу. Всі хрущовські новотвори в зліквідовано та побудовано свого рода неосталінський модель.

В березні 1965 р. започатковано нову сільськогосподарську політику, націлену на покращання катастрофічного стану цієї галузі економіки та підвищення життєвого рівня колгоспних кріпаків. Дещо пізніше переведено т. зв. косигинівську господарську реформу, у висліді якої советські промислові підприємства мали стати господарними, а робітники зацікавленими матеріально в

збільшуванні продуктивності праці. В 1973 р. слідували нові реформи, ціллю яких було збільшити науково-технічний поступ у всіх галузях промисловості та через концентрацію виробництва поліпшити керівництво та посилити рентабельність. Зараз переводяться чергові реформи, скеровані головно на «покращання», і то радикальне, капітального будівництва.

Брежнев сформував теж загальну економічну стратегію, про яку він висловився на XXV з'їзді (24.2.1976 р.) слідує:

«Як і всяка стратегія, економічна стратегія партії починається з постановки завдань, з висунення фундаментальних, довгочасних цілей. Найвищою серед них було і лишається неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Економічна стратегія включає в себе і чітке визначення засобів, тих шляхів, які ведуть до поставлених цілей. Це — динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірне поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства*».

І далі:

«Стрижень економічної стратегії партії, що пронизує і десятилітню і довгострокову перспективу, — даліше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки».

Зіставляючи наведені цитати стає ясним, що в брежневській стратегії не йдеться про «найвищу» ціль, тобто духовий та матеріальний добробут населення, а про політичну, військову та економічну могутність імперії, щоб мати відповідну базу для ведення гегемоністичної зовнішньої політики та потрібні репресивні середники для підпорядкування працюючого люду політиці КПСС. Іншими словами, — добробут населення не є *вихідною* економічної стратегії, а навпаки — *похідною* стратегії, стратегії скерованої на збільшення могутності московської імперії задля досягнення світової гегемонії.

В консеквенції цієї стратегії, Брежнев дав першенство продукції промисловості групи «А», тобто важкій індустрії, до якої належить теж продукція зброї, відтак галузі сільського господарства, а щойно на останньому місці виробництву товарів щоденного споживання.

Коли йдеться про розміщення продуктивних сил в СРСР, то Брежнев звернув очі, як личить великодержавному шовіністові та московському імперіялістові, на т. зв. Російську Федерацію, а передусім «на освоєння нових районів, особливо багатих на сировину і паливо». Брежнев:

«Дальшого розвитку набуде, зокрема, Західно-Сибірський комплекс, — у перспективі він може поставляти в загальносоюзний ба-

*) В цитатах задержується правопис оригіналу — Ред. »В.Ш.»

ланс близько половини нафти і природного газу, значну частину синтетичного каучуку і пластмас.

Намічається принципово новий етап в освоєнні продуктивних сил Східного Сибіру. Тільки Саянський комплекс, енергію якому дасть найпотужніша в світі Саяно-Шушенська ГЕС, включатиме до свого складу ряд промислових вузлів, що спеціалізуються на металургії і машинобудуванні.

Велике значення має спорудження Байкало-Амурської залізничної магістралі».

Брежневський господарський курс мусів мати і має консеквенції для міграційної політики Кремля. Відомо, що зауральські колонії є бідні на людські ресурси. Значить червоноцар Брежнев та його поганячі мусили і мусять рекрутувати робочу силу в Україні та інших неросійських адміністративних одиницях СРСР. Тут мабуть і частинна відповідь на парадокс, що — за дотепер опублікованими даними останнього перепису населення СРСР — народний приріст на селі в Україні менший ніж у місті. Повторити треба частинну відповідь, бо, як слушно твердить Іван Майстренко, «політика Москви щодо України, починаючи від 1930-их років, була скерована не тільки на розгром її національного відродження, але й на підірвання біологічної сили української нації».

З'ясовані стратегія та поточна політика брежневського курсу не є на користь, як твердить Брежнев, «розвитку всіх республік, націй і народностей, які складають» советську імперію. В чому ця некористь?

В першій мірі у тому, що за Брежнева прискішено процес творення з СРСР «єдиного економічного організму». Конкретно: господарська структура України така, що і її виробництво і її споживання є *засадничо* узалежнені від господарських спроможностей інших частин СРСР, а передусім РСФСР. Тут не до речі покликатися на користі, які можуть виходити з розподілу праці, бо основні рішення западають в Москві, а там керуються лише та виключно загальноімперськими інтересами, а не інтересами України чи інших неросійських республік. *Друга некористь* — це перенесення частини народнього доходу України до господарсько слабших одиниць СРСР. Вистачає проаналізувати лише державний бюджет УРСР з бюджетом РСФСР та інших республік. *Третя некористь* — це нераціональність советської центрально-планової господарської системи. Ця нераціональність та блудні центральні рішення відбиваються в першій мірі якраз на населенні та «республіканських інтересах», хоч останні мінімальні. Союзні інтереси, а це збільшення політичної, військової та економічної потужності імперії, не терплять, бо при розподілі осягнута вони за всяких умов одержують *першенство*. За центральні блудні господарські рішення щодо структури виробництва та розподілу в Україні терпить господарка України, а точніше — працюючий люд, який в поті чола мусить під нагайку режимних не-

робів виконувати немудрі пляни. А у висліді: політично-військова та економічна потужність московської імперії з кожним роком збільшується, коли господарка регіонів, зокрема України, відносно послаблюється.

А тепер коротко про сучасні вузлові економічні проблеми ССРСР, які з кожним роком загострюються.

Ключевою проблемою є надалі справа «удосконалення» управління «пляноюю» господаркою ССРСР. Нічого не принесли часті реорганізації економічної системи, а навпаки — вони скомплікували систему управління. Не зменшено директивного вмішування центру в поточні справи господарських осередків, а збільшено їх та ускладнено відносини між центром, виробничими та розподільючими підприємствами. Зажурений тим станом, Брежнєв сказав на листопадовому (1979 р.) пленумі ЦК КПСС слідує:

«Всі ми розуміємо, що соціалістична економіка немислима без зміцнення централізованого начала. Разом з тим і в політиці, і в економіці централізм нам потрібен демократичний, такий, який відкриває широкий простір ініціативі знизу — ініціативі колгоспів і радгоспів, підприємств і об'єднань, місцевих органів. Це впливає не тільки з нашого світогляду, а й з економічної необхідності. Ініціатива знизу — наш нічим не замінимий резерв у прискоренні економічного розвитку».

І далі:

«Соціалістичний господарський механізм покликаний забезпечити гідний вихід енергії та ініціативи, яка б'є джерелом. Вдосконалювати стиль методи роботи в дусі принципових вказівок партії — це обов'язок усіх партійних і господарських керівників. Цього від них вимагає Центральний Комітет партії».

В зацитованих словах Брежнєва звучить не лише тривога, але й неміч. Жодних путніх сугестій Брежнєв не робить, а оперує пустими узагальненнями.

Другою фундаментальною проблемою советської економіки є брак адекватної господарської інфраструктури. На першому місці тут «питання, яке набуло особливої гостроти: це робота транспорту, насамперед залізничного. Наслідки для цілої економіки фатальні. Брежнєв: «В результаті грубо порушуються плани перевезень найважливіших вантажів. Серед них паливо, руда, ліс, зерно».

Третьою переважливою справою є питання палива й енергетики. Хоч ССРСР має найбільші у світі паливо-енергетичні потужності, то «зростаючі потреби народного господарства задовольняють з напруженням» та навіть бракують «достатні запаси палива на зиму». Справа тим більш поважна, що ССРСР повинен забезпечувати під цим аспектом ще й інші держави Комекону.

Четвертим істотним питанням советської господарки є капітальне будівництво. Тут найгірше відбивається брак адекватної

системи цін та неспроможність советської дистрибуції раціонально льокувати інвестиційні середники. Тут мститься і відомчий підхід поодиноких міністерств, як теж намагання директорів підприємств жадати більше інвестиційних дібр, як економічно оправдано. Тому на капітальне будівництво щороку витрачається більше, як треба, а висліди більше ніж погані. Брежнєв:

«Будуємо ми багато. Разом з тим стан справ у капітальному будівництві задовольнити нас не може. Строки будівництва часто затягаються. Незавершене будівництво значно перевищило нормативи. Ресурси нерідко направляються далеко не на першочергові будови. Тут допускаються не тільки помилки, місництво, а й випадки явного самоуправства...»

Створюється враження, що Держплан не протистоїть належним чином натискові відомчості і місництва, які ослаблюють силу плану, заважають пропорційному зростанню економіки».

Не диво, що темпи науково-технічного прогресу в СРСР та ефективність виробництва мають багато до побажання.

Останньою вузловою проблемою советської економіки є постачання населенню сільсько-господарських та промислових товарів. Розуміється, що труднощі в цій ділянці є наслідком вичислених вище істотних вузьких місць советської господарки. Але й тут краще дати слово генсекові КПСС:

«Життя показує, відзначив Л. І. Брежнєв, що сільськогосподарське виробництво не можна розглядати ізольовано від системи заготівель, транспорту, зберігання, переробки і торгівлі продуктами харчування».

А цього не робиться, тому і наслідки поганенькі. Брежнєв:

«Вже кілька років виробництво м'яса зростає дуже повільно. Серед причин називають незбалансованість кормів по білках».

І далі:

«Центральний Комітет занепокоєний і перебоями в постачанні населенню деяких *промислових товарів*. Обсяг виробництва товарів народного споживання, звичайно, зростає. Але вимоги до якості й асортименту явно випереджають те, що пропонує промисловість».

Вичислені вище вузлові проблеми мають не лише загально-союзний характер. Під ними вгинаються теж господарства т. зв. республік, значить й України. Пленум партійної агентури в Україні, т. зв. КПУ, ствердив це nedвозначно у своїй постанові від 11 грудня 1979 р. «Пленум відмічає», — читаємо в постанові пленуму ЦК КПУ, —

«... що наявні в народному господарстві республіки можливості й резерви використовуються ще не повністю, віддача від коштів, які вкладаються в його розвиток, недостатня. У ряді галузей, на багатьох підприємствах не повною мірою відповідає вимогам, висунутим ХХV з'їздом партії, рівень управління, інженерно-економічної, організаційно-партійної та ідейно-виховної роботи. Не всі кадри виявились готовими до того, щоб перебудуватися з ураху-

ванням нових умов і нових завдань, здійснити рішучий поворот до інтенсивних факторів, до завдань підвищення ефективності і якості роботи, забезпечити намічене зростання продуктивності праці, раціональне використання виробничих фондів, матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів.

Подібно, як в загальносоюзному господарстві, так і в Україні »у розвиток народного господарства вкладаються величезні кошти«, але кінцевий результат менший, як повинен бути. У чому ж причина?

Гауляйтер В. Щербицький дав на це питання слідуєчу відповідь:

»Головна причина того, що ми не зуміли досягти деяких важливих техніко-економічних показників намічених обсягів виробництва, полягає в тому, що за минулі роки п'ятирічки не вдалося забезпечити такого підвищення ефективності і якості, яке намічалось планом«.

Ось де закопана собака! Не вдалося переставити господарської системи ССРСР на брежнєвсько-косигінську стратегію інтенсивного росту. Не вдалось у першій мірі тому, що всякого роду »удосконалення« системи, як такої, нічого путнього не дають. В додатку, злим плянуванням та директивним підходом до розв'язання засадничих господарських проблем розвинено нездорову господарську структуру. З другої сторони, через екстенсивний економічний ріст надужито та зловжито економічні ресурси, а на освоєння продуктивних сил Сибіру бракує достатніх внутрішніх інвестиційних середників, а імпорт чужого капіталу на далеку мету лише комплікує справу.

І так опинилася економіка ССРСР у блудному колі (circums vitiosus). А з нею і Україна.

Нерожева господарська ситуація в ССРСР має для імперії політично неприємні імплікації, бо поневолені народи бачать господарську експлуатацію їхніх батьківщин великодержавними шовіністами та московськими імперіялістами, а маси з кожним днем бачать виразніше банкрутство соціально-економічних ідей КПСС. Поглиблюється пропасть між москалями і поневоленими народами, між працюючим людом та партократами. Останні з кожним роком більше обростають салом та багатіють, ніж росте добробут робітників, колгоспників та працюючої інтелігенції. Система крушиться...

Тому не треба виключати, що невдача господарської політики є одною з важливих причин сучасної зовнішньо-політичної авантюри брежнєвської кліки. В кожному разі — це добрий претекст, щоб цю невдачу пояснювати зовнішньо-політичними факторами. Зрештою це вже й робиться при уживанні аргументу: підвижка цін є спричинена інфляцією в капіталістичному світі. Але народ знає краще...

НАУКА

М. КУШНІР

ДОСЛІДЖУВАННЯ І НАВЧАННЯ

(Закінчення, 4)

Нав'язуючись до попередньої аналогії з господарськими процесами, можна сказати, що dokonується велике усупільнення продукції і консумпції.

Цей новий спосіб розуміння науково-освітніх проблем, що основуються на їхньому взаємному, внутрішньому зісполенню, на поширенню їх серед суспільства і нав'язанню до людської потреби формувати себе, виявляє — як ми це бачили раніше — стислий зв'язок, який виникає між інтелектуальною культурою і особистим та суспільним життям. Тому цей гармонійний образ зісполення науки й освіти з людиною є водночас візією нового збірного ладу, нових умовин існування, нової організації професійної праці, нового світу, світу націоналістичного гуманізму, в якому будування інтелектуальної культури могло б dokonуватися як безпосередній і природний вицвіт життєвих ситуацій кожної людини.

Дві теорії науки і освіти та їхнє культурно-суспільне значення

Впродовж наших міркувань виявилася двояка можливість розуміння взаємних стосунків, що виникають між досліджуванням і навчанням. Їх можна було розуміти з речового становища і тоді людина ставала певною функцією знання, що є об'єктивним добром, служила його збагаченню як дослідник, його розповсюдженню як учитель, його утриваленню як учень. У другому випадку знання ставало функцією розвитку людини, матеріалом і знаряддям її формування на різних рівнях інтенсивности.

Протиріччя цих двох становищ не є виключно доктринальним протиріччям, але лучиться з різницею погляду на світ і культурно-суспільної структури. Речова точка бачення здобула собі вирішальну перевагу в другій половині XIX стол. Панівна тоді позитивістична теорія пізнання мала догматичний характер і узасаднювала віру в об'єктивну вартість знання. Досліджування мало осягати висліди, що є віддзеркаленням дійсности. А в зв'язку з позитивістичним нахилом до схоплювання життя на основах натуралістичного детермінізму, особливо важливою місією науки ставало інформування про ці об'єктивні природничі закони, яким мусить підлягати людина в своєму особистому й суспільному житті. Дуже чітко репрезентує це становище Спенсер у студіях про виховання. Підставою морального і суспільного виховання мало бути здобуття правдивого знання про природні зв'язки й

межлюдські залежності. На думку Спенсера, це знання поста-чають передусім біологія і психологія*.

Таке розуміння знання як віддзеркалення дійсності і розуміння освіти як механічної відбитки знання лучиться теж з підставовими переконаннями лібералізму, що природна гармонія найліпше регулює стосунки між людьми й запевняє одиниці найбільше щастя. Як у руках кожного є його матеріальна доля і її не повинні гарантувати ані формувати жодні державні закони, ані жодні опікунчі інституції, подібно і ділянка духових переживань становить — згідно з лібералізмом — особисту диспозиційну сферу людини і ніхто не повинен до неї втручатися. Тому засадничо безправне всяке виховування, себто формування людини людиною. Спенсер є тут вповні згідний з Руссо переконуючи, що моральне виховання може ґрунтуватися тільки на усвідомлюванні природної конечності. Тому теж, згідно з позитивістичною теорією виховання, засадничо є дозволене тільки подавання знання, яке є відбиткою дійсності. А це, що одиниця зробить з подаваних їй відомостей, є її особистою справою. Учитель повинен інформувати, а не формувати.

Ця точка бачення доходить до голосу в усіх ділянках культури доби позитивізму. Слово «образовання» збуджує підозріння, поперше тому, що загрожує примусовою реґляментацією, подруге тому, що окреслює особистий процес і внутрішній, тоді, коли засадничим наставленням доби є турбота про зовнішні овочі діяння і ентузіязм зростаючого темпа продукції. Це ж доба капіталістичного індустріалізму. Як у господарській ділянці ідеалом ставало усправнення і скріплення продукції, не зважаючи на її справжню ужиточність для консументів і не зважаючи на добро працівників, трактованих як робоча сила, подібно в ділянці культури, в обсягу інтелектуальної діяльності, ставало ідеалом скріплення наукової продукції, збагачення знання щораз то новими причинами й утилітарне його використання без уваги на це який є внутрішній стосунок людини до науки й до правди. Окреслення функцій дослідника, учителя й учня в об'єктивних категоріях як відкривання, посередництва і закріплювання знання, а не в суб'єктивних категоріях як образовання себе, виражає докладно це індустріально-продуктивістичне розуміння людини. Людина мала бути знаряддям економічних діянь, мала бути знаряддям об'єктивного процесу збагачування і консервування. Її вартість мірили справністю виконання цих функцій.

Ці погляди на науку й навчання доби лібералізму й капіталістичного індустріалізму висказувалось теж в окреслюванні вартості суспільних клас. У цій ієрархії місць — найвище зайняла «інтелігенція», верства, яка мала привілей бути найближче «знання». Навіть тоді, коли його безпосередньо не витворювала, мала

*) Herbert Spencer: Education: Intellectual, Moral, Physical, 1861.

до нього найлегший доступ. В цьому бачила свою суспільну вищість і завдяки цьому привілеєві почувалася до обов'язку виконувати освітню місію. Це була популяризація, поширююча відомості без уваги на реальні потреби відбирачів, без уваги на виховну роллю, яку вони мають виконувати, без уваги на їх образуючу силу. В зв'язку з цим, освіта дістала чітке інтелектуалістичне (в гірших випадках енциклопедичне) й урбаністичне тавро. Згідно з поглядами інтелігенції, єдиним шляхом до культури є здобування тієї власне освіти, що ґрунтується на засвоєнні відомостей, які цінує інтелігенція. Всі інші верстви повинні підтягнутися до рівня інтелігенції і наслідувати її стиль життя. Як зі становища індустріалізму трактовано село як господарський примітивізм, подібно з інтелігентського становища вважали село культурним примітивізмом.

Переміна поглядів на досліджування і навчання свідками якої ми є в сучасній добі, пов'язується виразно з перебудовою погляду на світ і нарізаючою культурно-суспільною переміною. Тоді в теорії пізнання ставала помітною перемога ідеалістичного становища, що засадничо протиставилося розумінню знання як віддзеркалювання дійсності, що окреслювало науку як конструкцію, заспокоюючи наші пізнавчі потреби. Ця течія, в початках ХХ стол. становила оживляючу силу, яка ламала шаблони доктрин позитивізму. Це нове розуміння науки дозволяло окреслити її вартість залежно від формуючої, образуючої сили, яку має для людини і тому приневольовало до покинення ідеалів продуктивізму в досліджуванні й ідеалу енциклопедизму в навчанні.

Це становище спирається на зростаючій силі сучасного гуманізму, який прагне визволити людину від тягару необразуючої культури. Починаємо щораз глибше розуміти, що не тільки школа, але й професія повинні бути силою яка образує людину, а не пригнітає її баястом відомостей і змеханізованою рутиною. Починаємо розуміти, що людину може винищувати духово не тільки служба господарським вимогам, а теж служба науці, але понята, як діяльність не ангажуюча особистість. Починаємо змагати до нової, однорідної культури. Прагнемо, щоб в ученому нерозривно зісполювався дослідник із людиною, щоб учень і учитель жили й розвивалися в заспокоюванні своїх освітніх потреб.

Це в'яжеться з перемагаючим невтральністю лібералізму переконанням, що суспільство має право й обов'язок турбуватися про формування кожної одиниці. Це вимагає не тільки вмілої освітньої акції, але теж такої перебудови умовин, щоб життєві ситуації вможливлювали кожному і кожного побуджували до поглиблювання власної інтелектуальної культури. Це становище, згідно з яким дослідна постава та зусилля вивчення не повинні бути ізольованими від конкретного життя явищами, обмеженими тільки до робітні чи школи, але повинні виростати з дійсних і щоденних умовин існування, — це становище знаходить теж

відповідники в інших ділянках культури. Подібно в відношенню до мистецтва і естетичних переживань визріває переконання, що вони повинні народжуватися в конкретній, життєвій, щоденній дійсності, а не ізольованій і штучній атмосфері музеїв і театрів. Ці переконання є виразом наростаючого невдоволення з розвитку новітньої культури, в якій виникає щораз більша розбіжність між конкретним, щоденним стилем життя і т. зв. духовою культурою. Ця культура — в релігії, моральності, науці і мистецтві — стала для загалу великою річчю від свята, а на щодень є доступна тільки для спеціалістів даної ділянки. Зробити з неї правдиву і щиру потребу для мас, реалізовану і поглиблювану в щоденному житті, однорідну й гармонійну, не розбиту на відрубні й розсварені ділянки — оце виринаючий ідеал майбутности.

І врешті, ця точка бачення, що трактує науку й освіту, як чинники образования і як вираз людських потреб, лучиться з новою переоцінкою суспільних верств. З давнім переконанням про вищість інтелігенції борються не тільки активні суспільно-політичні течії, але теж поборюють її престиж освітники (педагоги), які служать заспокоюванню різноманітних потреб середовищ, зовсім відрубних, відмінних від потреб великоміської-інтелігентських. В змаганні до культури починаємо визнавати різновидні шляхи.

Дві теорії науки і освіти та їхнє психологічне значення

Виявлення зв'язку, який існує між поглядами на науку і освітою та структурою суспільно-культурного життя, ще не вияснює всього. Протиріччя обох становищ має свої джерела в засадничій двоїстості духових потреб людини. Прагнемо в наших діях осягати тривалі й об'єктивні висліди. Наші думки й наші мрії, наші відчуття і наші змагання, це все, що доконується в нас і є важливе для нас, що становить внутрішній процес нашого особистого життя, це все видається нам незавершеною дійсністю, якщо вона не здобуде якусь предметну санкцію. Але в нас є теж інше прагнення. Не завжди шукаємо наполегливо об'єктивного потвердження. Нам залежить на поглиблюванні себе і віримо, що в цьому зусиллю не сходимо на бездоріжжя. Прагнемо трактувати дійсність не як інстанцію, але як знаряддя власного дозрівання. Це протиріччя, яке виникає між *нахилом віддатися світові і нахилом обняти світ собою*, протиріччя аналізоване щораз докладніше психологією висказується в різному розумінні науки і освіти. Коли переважає перший з цих нахилів, починаємо окреслювати інтелектуальні процеси речевими категоріями, розуміючи досліджування, навчання і вивчення як службу знанню, що вірно віддзеркалює дійсність. Коли переважає другий з цих нахилів, стаємо ближче до підметних окреслень, наголошуючи вартість цих зусиль для образования людини. В першому випадку

головний наголос кладемо на висліди, вартість яких може бути стверджена предметним способом. Ці висліди контролюють діяльність одиниці і тільки з них вона черпає свій сенс. В другому випадку більше й самостійне значення здобуває собі сам процес шукання правди, а його висліди розуміється як важливі й цінні власні досягнення.

Оцінка обидвох теорій

Коли кожна з цих двох теорій досліджування і навчання має свої культурно-суспільні й характерологічні відповідники, коли є обумовлена добою і типом людини, тоді неможливий безсторонній вирок щодо вартості якоїнебудь із них. Впродовж сторіч змінялася міра тієї оцінки. Сьогодні ми схильні бачити радше вищість другого з цих становищ, але бажаючи зберегти справедливу безсторонність треба признати, що на обидвох гранях цього протиріччя загрожує поразка. Небезпека речового розуміння науки й освіти, подібно як всякі вчорашні помилки, бачимо аж надто чітко. Важче доглянути нам, що загрожує становищу, яке голосить клич образования. Але загрожує йому безсумнівно поважна небезпека суб'єктивізму. Щоб визначити його межі, треба собі усвідомити, що образувати себе — це не значить: турбуватися безпосередньо і доцільно тільки про себе. Людина образується найглибше й найтриваліше в чинностях, які досягають суспільно важливі або культурно цінні висліди. Поглиблювання і розвивання себе є неначе похідним вислідом цих діянь, що мають характер певної служби, подібно як навчальною силою можуть променювати чинності, які не були виконувані в навчальних цілях. Процес образования завмирає в двох випадках: тоді, коли людське життя втрачає характер служби вищим, переростаючим одиницю суспільним, національним ідеалам і культурним вартостям та тоді, коли ця служба набуває ціхи невідлижності і механічної адаптації. В першому випадку гине чинник напняття і вимоги, пориву й контролі. Життя одиниці стає вигідним, егоїстичним паразитизмом, сповняється настроями й замикається в суб'єктивізмі. В другому випадку вимогам бракує особистого відзвуку. Життя людини марніє в атмосфері примусу й рутини, стає функціонуванням механізму, знаряддям діяння інших людей або річищем розвитку об'єктивного світу.

Так розуміючи образования, здобуваємо підставу до властивої інтерпретації тієї теорії науки і освіти, яка протиставиться речовому схопленню. Вона є слухна, оскільки протестує проти виключно речового трактування інтелектуальних процесів, оскільки вимагає глибокої й відповідальної участі цілої особи людини в дослідженнях, вивчанню і навчанню. Але вона сходить на ма-

нівці тоді, коли намагається розуміти цю участь виключно суб'єктивістично і егоїстично, як турботу про себе, а не як службу, формуючу, образуючу наше чоловічество.

Тому переведена вище аналіза інтелектуальних процесів, що вказує їхній зв'язок з особистістю людини, дає цінні вказівки тільки в цьому випадку, коли слухним способом окреслимо образований. Саме коли, відмежовуючися від небезпек механізації і суб'єктивізму, будемо розуміти його як процес людського дозрівання в ділянках, кермованих суспільними вимогами і культурними вартостями, тоді здобудемо підставу до окреслення інтелектуальних чинностей як *особотворчих змагань до неособистих цілей* і уникнемо обидві небезпеки: роблення з науки і освіти поверхові й механічні явища та імпресіоністично-настрове їх трактування.

Інтерпретація образуючої ролі досліджування, навчання і вивчення, що ґрунтується на наголошуванні моменту понадособистої служби, каже цінити в науці правду, в освіті — людину. Правда, яку шукаємо, правда, яку формулюємо та правда, якої вирікаємося і до якої знову змагаємо, становить цю понадодичинну, понадприватну, ідеальну міру і ціль наукових дослідів. Віддаючися тій праці, витривало, систематично, відповідально, виходимо неначе поза нас, переступаємо межі нашої приватної ментальності, вирікаємося милої легковатості вигідних зформулювань, резигнуємо часто з багатьох приємностей, а деколи з жалем бачимо, як невідхильний вислід наших досліджень бурить наші власні при зви чаєнн я і каже виректис я світу, створеного нашою уявою і тугою. А однак, хоча безпосередньо не дбаємо про себе, хоча часто йдемо неначе проти себе, то однак насправді не вирікаємося себе, тільки сходимо вглиб нас самих, віднаходимо там сферу людства і стаємо людською істотою, дратованою хаосом, шукаючою світла й ладу. Будуємо шляхи до дійсности, беремо участь у творенні візії свого народу і в тій службі — майже забуваючи про себе — внутрішньо розростаємося. Ці обмеження і відречення, які вимагає наукова праця, торкаються тільки нашої чисто суб'єктивної, приватної ментальности. Такі обмеження стають поглибленням.

Подібно, як наукова діяльність є регульована понадприватною ідеєю правди, так понадприватною ідеєю поглиблення людини мусить бути двигнута освіта з рівня суб'єктивних уподобань на рівень вимогливої служби. Навчаючи себе або інших не можемо дозволити на чисто суб'єктивний, імпресіоністичний паразитизм. Дбайливість тільки про себе, турбота про власну «гарну душу», про власну «мудрість» веде на бездоріжжя. Не осягаємо повноти й гарту. В цьому нарцизованому задивленню затрачується наша особовість, перестаємо потрапляти до себе самих, не розростаємося духово, залишаємося замкненими в втопляючо однаковому

світі еготизму. Бо тільки присвячуючися безкорисній праці можемо віднайти в собі, майже несподівано, її овочі, постійно нас збагачуючі. Тільки в такому зусиллію поширюється наш овид. Ця правда potwierджується в багатьох засягах. Так, наприклад, не набираємо естетичного образования й естетичної вражливости в наслідок цього, що запопадливо про це стараємося. Це постає в нас самотужки, як природний вислід повного віддання себе творам мистецтва, безкорисного зживання з ними. Подібно не поглибимо нашої освіти, коли не підіймемося на рівень понадприватного зусилля, пірнення в службу. Змістом тієї служби є будження і поглиблювання в собі людини. Щоб це зрозуміти, треба собі усвідомити факт, що наше життя не є одновимірною площиною, а має різні сфери глибокості. В сфері поверхового життя егоїстично протиставимося ближнім, даємося поглинути дріб'язковій запобігливості, ведемо виснажуючу боротьбу за існування, знання трактуємо як потугу, про себе думаємо в категоріях приватної ментальности. В глибокому життю відчуваємо зісполення з людьми, народом, нацією, наві'язуємо безкорисну лучність зі світом, ми готові до контемпляції і до геройства, шукаємо в собі гідности людини. В площині поверхового життя освіта стає знаряддям боротьби або службою екзотичного імпресіонізму. Щойно в поглибленому життю освіта здобуває глибший сенс. Перестає заспокоювати нас таких, якими ми є поверхово й починає потрапляти до нас таких, якими ми є в глибині й якими можемо стати в цілому житті. Така освіта пробуджує, покликуює і відслонює нам в нас самих несподівані можливості. Тоді, забуваючи про себе, віднаходимо себе. Працюючи над собою, працюємо над поглибленням людини. В нас і через нас вона змагає, в окресленому місці й просторі, до осягнення свого виразу. Якщо потрапимо в шуканні освіти перемогти цю нашу вигідну, приватну малізну і зробити з тієї праці поглиблюючу службу, вона осягне цей вираз. Якщо ні, приглушена дріб'язковістю, поверховістю, корисністю буття, екзотичним трактуванням освіти, затратить його назавжди. Саме ця відповідальність за долю людини, яка тяжить на кожному з людей, дозволяє двигнути освітню діяльність на рівень образуючої служби й захистити від суб'єктивізму.

Так дефінуючи науку і освіту, видобуваємо — найвартіснійший на нашу думку — сенс цього становища, яке протиставиться речовим охопленням. Але водночас, відмежовуючися від небезпек, які йому загрожують, підкресленням ваги понадодиничних цілей і критеріїв, таких як правда в науці й поглиблення людини в освіті, дозволяємо справедливіше оцінити вартості речового становища. Саме воно бажало боронити науку і освіту перед zalivом суб'єктивізму. Доктрина »об'єктивної людини« мала становити запоруку предметности. Потреба такої оборони є безсумнівна. І в цьому лежить вартість речового становища. Але методи

тієї оборони вже нам не відповідають. Не здержується хвили суб'єктивізму тим, що робиться з досліджень і освіти уречевлені наукові процеси.

Людське життя розламлюється тоді на дві половини: на ділянку суб'єктивної довільності і на ділянку послуху законам речі. Людина стає тоді наперемінно невідільником речі й невідільником привати. Те, що в певних ситуаціях вона мусить бути машиною і знаряддям, не виховує в ній сили, здібної опанувати суб'єктивізм, перемогти пута приватної ментальності, віднайти в собі подібну до інших людину. Тому єдиноуспішною обороною є акція від нутра: здержання суб'єктивізму образом, формуванням особистості шляхом притягування її до служби ідеалам і вартостям, шляхом глибокого — деколи трагічного — переживання власної участі в дійсності.

Досліджування, навчання і вивчання не повинні бути ані уречевленими процесами, ані теж не повинні мати характеру підметної експресії. Перемагаючи помилки обидвох становищ, будемо понад ними нове становище, в якому особисте життя, покидаючи спокуси суб'єктивізму звільняючого від обов'язку і спокуси об'єктивізму що звільняє від відповідальності — є поняття як схрещення людства і дійсності. Досліджування, навчання і вивчання стають тоді елементами цього схрещення, в якому голос дійсності і голос людини мають співзвучати.

УВАГА!

НОВЕ ВИДАННЯ

УВАГА!

Цікаві спомини відомого суспільно-громадського і політичного діяча
В. МАКАРА —

БОЙОВІ ДРУЗИ

Книжка багатоілюстрована, 416 сторінок друку, тверда оправа.

Ціна: £6.00 (з пересилкою!).

Замовлення з належністю висилати на адресу:

**Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF.**

ЖИВИ УКРАЇНО

(Ювілейний збірник)

Цей збірник видано з нагоди 25-ліття 26-го Відділу ООЧСУ і 10-ліття Об'єднання Жінок Оборони Чотирьох Свобід України в Сиракузах, Н.Й. Має він 76 сторінок, виданий на доброму папері. Книжка шита, в полотняній обкладинці мистця Романа Шарана із золотим тисненням. Редактор-впорядник д-р Михайло Логаза. Видано заходами Організації Українського Визвольного Фронту, Сиракузи, Н.Й., наклад 500 примірників. Друковано в друкарні В-ва «Гомону України» у 1978 р.

Зміст збірника складається із 22-ох точок, і в ньому міститься 19 ілюстрацій. Замість передмови є вірш Валентина Мороза «Вірую» (У гromі Бог). Збірник починається листом Патріярха і Кардинала ПУКЦ Блаженнішого Отця Йосифа Сліпого. Лист короткий, але змістом глибокий. Другий не менше цікавий лист Ярослава Стецька. У цьому листі не тільки зроблені підсумки праці в минулому, але й дається напрямні для діяльності в майбутньому. Крім них вміщено ще два листи-привітання, а саме від Ігната Білинського голови ООЧСУ і голови Організації Жінок ООЧСУ Уляни Целевич-Стецюк.

На 11-ій сторінці читаємо про ціль ООЧСУ: «Чотири основні гасла з декларації президента Ф. Рузвелта, на яких базуються принципи американської демократії та які стали підставою Атлантийської Хартиї, взято в основу діяльності організації та її ідеологічної платформи, а саме: Свобода слова, Свобода совісти, Свобода від страху і Свобода від злиднів. Ціль організації з'ясувала ГУ ООЧСУ вже в своїх перших зверненнях до українського громадянства в Америці у таких чотирьох завданнях:

1) захищати наведені чотири свободи людини і старатись усіми доступними засобами про застосування їх до поневоленої України;

2) інформувати чужий світ про Україну відповідною літературою та іншими засобами;

3) інформувати українських поселенців в Америці про триваючу боротьбу України за самостійність;

4) нести моральну і матеріальну допомогу визвольній боротьбі на Рідних Землях.

На 13-ій сторінці знаходимо цікаву інформацію про діяльність ООЧСУ. «Організація розвинула свою широку видавничу діяльність. Від самих початків видавала власний журнал-місячник «Вісник ООЧСУ». Досі вийшло 340 чисел на 12.240 сторінках журнального формату. До журналу дописувало понад 100 авторів. Головними редакторами журналу були: сл. п. інж. Євген Ляхович, ред. І. Білинський, проф. І. Вовчук, проф. М. Чировський, д-р С. Галамай, сл. п. Вячеслав Давиденко і ред. Леонід Полтава.

Крім того із видавництва і коштами ООЧСУ вийшло друком понад 60 книжок і брошурих видань...»

З цього бачимо, що у видавництві ООЧСУ були солідні редакторські сили і пророблена велика видавнича праця на користь всієї української еміграції.

Чи ці люди не заслуговують за свою віддану працю для добра України на признання, захоплення і Вашу підтримку?

Варто, щоб цей Ювілейний Збірник пішов у руки українців різних організацій і різних політичних переконань, щоб вони ознайомились із працею інших.

Збірник просякнутий духом оптимізму і справляє гарне враження.

У нашому еміграційному розбурханому морі ця книжка може послужити прикладом незламності, надхненням і дороговказом. Пропонуємо придбати цю документальну книжку всім свідомим українцям. Ціна книжки — 8 ам. доларів, або їх рівновартість в іншій валюті. Замовлення приймає: Павло Карпишин

419 S. Wilbur Ave., Syracuse, N.Y., 13204, U.S.A.

Віра ВОРСЬКО

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ !

ТИЖНЕВИК

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. »ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. »ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67, Germany.

ЛІТЕРАТУРА

Олекса ВОРОПАЙ

ЖИВЕМО В АНГЛІЇ...

(Уривки зі щоденника — 1971 рік)

(3)

28-го квітня. Середя. Рано поштар приніс мені лист від професора д-ра Романа Кухаря з Америки. Він пише: «...вдячний за надіслання мені Вашого цінного твору »В дорозі на Захід«, що стане для мене пригадкою й невеселих моїх скитань, але, які б вони й не були, причинились до зформування нашого теперішнього, тож ціна їх знаменна. Ваші монументальні твори з ділянки етнографії — це для мене настільні книги, що не раз стали в значній пригоді... Водночас із листом висилаю Вам свою недавно видану книгу поетичних перекладів »Поезія в перекладах«, прийміть, будь ласка, з моєю щирою присвятою...»

Так, це правда: які б вони не були ті наші мандри на Захід, то все ж вони спричинилися до того, що тепер ми живемо ліпше в цих культурних країнах Заходу, ніж наші брати, які залишилися там — під чужою окупацією.

Працювали сьогодні в бібліотеці, як звичайно, і там все гаразд.

День був соняшний, теплий... Книжка проф. Р. Кухаря »Поезія в перекладах« ще не прийшла.

29-го квітня. Четвер. Сьогодні рівно десять років, як я захистив свою дисертацію на звання доктора в ділянці біології. Відбувалося це 29-го квітня 1961 року в Природничому музеї в Лондоні. Захистив я свою дисертацію з оцінкою »Відмінно« — це важлива подія в моєму житті.

Одержав я сьогодні лист від Товариства »Бойківщина« з Бюфало (США) і тут читаю ось таке: »...Ви особисто знали бл. п. д-р Софію Парфанович, Ви провадили переписку. Ми радо помістили б Вашу статтю зокрема до теми: Д-р Софія Парфанович і Бойківщина. Рівно ж ми радо передрукуємо виїмки Ваших спогадів про Бойківщину...«

Так, на Бойківщині ми з дружиною були і тамтешні люди, бойки, були дружні і приємні для нас. Д-р Софія Парфанович — наша приятелька, свого часу теж була на Бойківщині і працювала там лікарем. Про бойків вона теж була дуже доброї думки. Може я колись напишу статтю про свою приятельку д-р Софію Парфанович, але тепер я, на жаль, не маю часу.

30-го квітня. П'ятниця. Пошти цікавої не було. Ми з дружиною працювали в бібліотеці, як звичайно.

Сьогодні в бібліотеці, вже після обіду, підійшла до мене молода гарна жінка. Чемно привіталася, а потім каже: «Чи то правда, що Ви умієте писати книжки?». Мене це якось здивувало і я не знав, що їй відповісти. Потім я взяв з полиці свою книжку «В дорозі на Захід» і дав їй. Вона уважно книжку переглянула, прочитала англійське «Summary», а потім поклала книжку мені на стіл і сказала: «God bless you». Повернулась і пішла. Це мене якось розхвилювало і я не знав, що робити.

1-го травня. Субота. Гарний соняшний день — справжня весна. Я сьогодні їздив у сусіднє місто Гаррогейт, бо треба було дещо купити.

Гаррогейт — це гарне приємне місто, є там великий парк, багато зелени. Я люблю час від часу побувати тут. Сьогодні я зустрів свого знайомого чоловіка, що працює в нашій бібліотеці і він допоміг мені дещо знайти і дещо купити.

Додому я приїхав вже геть-геть по обіді і дружина трохи сердилась на мене, що я так довго був.

Так, починається травень місяць — це один з найкращих місяців у році...

2-го травня. Неділя. День гарний, соняшний... Тепло, приємно надворі. У нас біля хати цвітуть вишні і ось під такою цвітучою вишнею ми сьогодні поставили стіл і там обідали.

Потім я пішов у свою кімнату і пробував дещо писати. Мені хочеться написати ще багато про рослини у звичаях і віруваннях нашого народу.

студією декабристського руху в Україні в мене зродилась думка це гарний південь України. Там наша молодість пройшла...

6-го травня. Четвер. Сьогодні рано поштар дав мені журнал «Визвольний Шлях» за травень місяць і тут я знайшов 20-те продовження свого щоденника «Англія зблизка». Це велика приємність для мене, що друк мого щоденника продовжується.

В бібліотеці сьогодні підходив до мене вже старший чоловік, англієць, і сказав мені, що він прочитав мою книжку «The Ninth Circle» і ця книжка йому дуже сподобалась, а тому він хоче купити її у мене, щоб послати своєму синові, що живе десь в Америці, бо той син дуже доброї думки про «The Soviet Union», то ось, мовляв, хай прочитає і буде знати, що таке «The Soviet Union». Але я, на жаль, не міг її дати, бо в мене немає зайвого примірника. Я маю лише один екземпляр цієї книжки. Добре було б її перевидати та немає у мене засобів на те.

7-го травня. П'ятниця. Я в Лондоні! Сьогодні виїхав з дому о годині 6.30 ранку. До міста Лідс їхав автобусом, а там сів на потяг і ось тепер в Лондоні. Я люблю це місто. Ми з дружиною тут прожили цілих 12 років. І Лондон дав нам багато доброго. Ми

тут і працювали, і вчилися з добримими наслідками... Та, нарешті, сталося так, що ми були змушені лишити Лондон і тепер живемо в маленькому місті Ветербі. Так сталося і тепер вже нічого вдіяти не можна...

Був я сьогодні в Українській Видавничій Спілці, бачився з редактором Драбатом і ми говорили з ним про наші спільні справи. Так, редактор Драбат — це розумний і приємний чоловік, з ним можна завжди домовитись. Отже, друк мого щоденника буде продовжуватись і це дуже важливо для мене. Дай, Боже, їм всім там всього найкращого!

8-го травня. Субота. Вчора був я в Лондоні і додому приїхав аж о 10-ій годині вечора. Ця подорож до Лондону була приємна. Я бачився з редактором Г. Драбатом і між іншими справами він мені сказав, що має багато добрих відгуків від читачів про мої щоденники. Це було дуже приємно почути.

Обідали ми сьогодні з дружиною знову під нашою цвітучою вишнею. Гілля з білими квітами були у нас над головою. Погода тепла, соняшна... Зараз у нас тут біля нашого «Затишку» справді дуже гарно. Ми тут живемо як на дачі.

9-го травня. Неділя. Дружина поїхала до міста Кіхлі в якихось жіночих справах, а ми з котиком лишилися вдома самі. Він пішов десь у садок горобців лякати, а я ось тут в своїй кімнаті переглядаю журнал «Народна творчість та етнографія» — за березень-квітень ц. р.

Я звернув увагу на статтю В. Іваненка «Дмитро Ревуцький». Стаття починається так: «Минає дев'яносто років від дня народження та тридцять років після смерти відомого українського фолкльориста, музикознавця й філолога Дмитра Миколаєвича Ревуцького, який зробив помітний внесок в історію нашої культури, сприяв розвитку української фолкльористичної думки...»

Далі: «...1919 року у київському видавництві «Час» вийшла друком книжка Д. Ревуцького «Українські думи та пісні історичні», в яких він прослідкував історію виникнення дум та історичних пісень, проаналізував їхній зміст і стиль...»

Стаття кінчається так: «...29 грудня 1941 року Дмитро Ревуцький загинув. Його архів загублений...»

Ця стаття цікава для мене, бо я вже давно розшукував за матеріалами про працю Дмитра Ревуцького в ділянці українського фолкльору. Крім того, я був у добрих, дружніх відносинах з його сином Валерієм Дмитровичем Ревуцьким — цікавою і приємною людиною.

12-го травня. Середа. Вранці одержав лист від Мирона Сурмача з Америки. Лист дуже цікавий для мене. Починається він так: «...Пане Воропай. Вже більше, як два тижні ношу лист від Українського Видавництва в Лондоні, яке я просив подати мені

Вашу адресу. Як дістав від них Ваші книжки »В дорозі на Захід«, то одну взяв собі додому переглянути, бо трохи вже читав Ваше писання... Ваші книжки про народні звичаї в двох томах. Все, що Ви маєте написано і видруковано читається з приємністю. Я справді не маю часу багато читати, бо якось привик від молодих літ щось руками робити... Вашої книжки »В дорозі на Захід« не міг перестати читати, бо там довідався точно про перебуття скитальців... потім всіх їх тут зустрічав у своїй книгарні. Тепер маю більше поняття про них. Ви нікому репутації не зіпсували...»

Далі: »... Коли я читав Вашу книжку, тоді прийшла мені думка, от щоби хтось так гарно описав про українців в Америці. Вже маємо велику книжку про українців в Австралії, є також про канадійських, а про американських таки нема... Книжки тут не йдуть. Навіть Ваша книжка, що в ній кожне слово важне, цікаве йде повільно... Прошу відписати бодай кілька слів, що Ви думаєте за Америку. Маєте Ви плян тут нас відвідати, чи Ви вже нігде не хочете виїздити, бо любите лише »Затишок«, бо інакше так Ви його собі не назвали б...»

Так, лист цікавий для мене і я постараюсь відповісти на нього якнайшвидше.

В бібліотеці сьогодні ми мали зустріч з людьми інших бібліотек, які цікавляться науковою літературою слов'янськими мовами. Ця зустріч була цікава.

13-го травня. Четвер. Сьогодні вранці прийшов лист від проф. Н. Д. Полонської-Василенко з Німеччини. Лист цікавий, як всі листи від цієї Шановної Пані. Вона пише нам про те, що тепер працює над матеріалом по історії Української Автокефальної Православної Церкви. Так, можна надіятись, що це буде важлива і цікава праця. Помагай їй, Боже!

Увечорі, коли ми повернулися з роботи, то цікавої пошти для нас вдома не було.

Ось зараз, о годині 8-ій вечора, я закінчив писати лист до п. Мирона Сурмача. Мій лист починається так: »... Вашого листа від 27-го квітня 1971 року я одержав і щиро Вам за нього дякую. Мені як авторові цікаво знати, що моя книга »В дорозі на Захід« Вам сподобалась... Це шляхетно з Вашого боку, що Ви мене запрошуєте до Америки, але я вже залишусь тут в Англії. Ми з дружиною звикли до цієї країни і полюбили її... Між іншим, моя дружина була в Америці в 1967 році і тоді заходила до Вас у книгарню і навіть дещо купила. Вона тоді Вас бачила і говорила з Вами...»

Далі я пишу про справи розповсюдження книжок — це те, про що треба писати до власника книгарні.

14-го травня. П'ятниця. Сьогодні в бібліотеці ми знову мали відвідувачів, які цікавились науковою літературою слов'янськими мовами. Дехто з них пробував говорити з нами російською мовою.

Увечорі, коли ми вернулися з роботи, то вдома застали дві книжки, які я замовив у книгарні «Коллетс» в Лондоні. Це такі книжки: «Лесь Мартович» Ф. Погребника і «Василь Стефаник — майстер новели» В. М. Лесина.

Переглядаючи цю останню книжку я звернув увагу на таке речення: «Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 року...» А сьогодні 14-го травня 1971 року. Отже, рівно сто років від дня його народження.

15-го травня. Субота. Сьогодні я почав читати книжку про Василя Стефаника — це цікаво для мене. Я знаю, що це талановитий письменник Західної України. Ось тут читаю таке: «Серед учнів Франка в Галичині в кінці XIX стол. найбільшим талантом... відзначався Василь Стефаник». Потім ще тут прочитав таке: «На все життя зачарували Стефаника почуті в дитинстві колядки й щедрівки. В автобіографічній новелі-спогаді «Браття (Давня мелодія)» літній уже письменник розповів, як колись схвилювала його колядка про лицаря, що вирішив продати свого коня, який в боях не раз рятував йому життя». Це цікаво для мене. Я постараюсь знайти і прочитати твори В. Стефаника.

16-го травня. Неділя. О годині 10.30 ранку дружина поїхала до Манчестеру, бо там вона має мати інтерв'ю з «BBC» — телевізії, чи радіо про святкування століття Лесі Українки. Там же, в Манчестері, мають бути урочисті збори. Теж, здається, з нагоди 100-ліття Лесі Українки. Мають виступати там два українські хори. Це цікаво, але я не міг поїхати, бо почуваю себе не зовсім добре: болить голова і, взагалі, недобре...

Дружина вернулася додому о 5-ій годині по полудні і сказала, що все пройшло добре. Мені також поліпшало і ввечорі ми дивились на цікаві телевізійні передачі.

17-го травня. Понеділок. Ранком ніякої пошти не було. Працювали в бібліотеці, як звичайно. Клясифікуючи книжки, я зустрівач багато цікавої літератури про лікарські рослини — і українською, і болгарською мовами. Мене цікавить ця література. Шкода, що я тепер не маю часу працювати над нею.

Увечорі, коли ми повернулися додому, то застали тут журнал «Нові Дні» з Канади за березень ц. р. і тут на сторінці 12-й надрукований вірш Миколи Щербака «Літопис». Замість рецензії на свіжу книжку Олекси Воропая «В дорозі на Захід». І цей вірш кінчається так:

І, наче листя на морозі —
Думки, і сльози, і відчай —
Все позбирав нам у дорозі,
Як літописець Воропай!

О, я щиро дякую поетові М. Щербакові і редакції журналу, що надрукували цей вірш. Цей вірш я одержав від п. М. Щербака ще 30-го грудня 1970 року, але надрукований він щойно тепер.

18-го травня. Вівторок. Вранці одержав лист від п-ні Галун-Блок з Америки. Лист цей дуже цікавий для мене і я його читав з великою приємністю.

Шановна пані пише так: »... Я читаю Ваш щоденник як тільки виходить, і він мене дуже цікавить. Бо з одного боку, він є »Circiculum vitae«* тисяч наших людей. Отже, він є не тільки цікавий, але й цінний як, можна сказати, історичний документ — і тому я сама Вам дуже вдячна, що Ви його записуєте!»

Далі: »Так, я також колись записувала щоденник, але вже перестала й пишу тільки подорожники. В 1963 році я з мамою й дочкою були в Одесі на короткий час. Як вернулась додому, то написала про нашу подорож. Перший раз, як відвідувала Україну, писала щоденник по дорозі — не знаючи про небезпеку в тім. Але потім ліпше »навчилася«. Написала також про наше перебування у Вашій прекрасній Одесі. Хоч написано суб'єктивно. Вчора я Вам послала фотокопію тих сторінок мого оповідання. Сердечно дякую Вам за Ваші ласкаві побажання та й вітання від Вашої дружини. Бажаю Вам дальшого успіху в Вашій літературній та науковій праці«.

Я щиро дякую пані Галун-Блок за такий ласкавий і цікавий лист.

Цей лист зробив на мене таке враження, що я сьогодні цілий день, працюючи в бібліотеці, думав про нього. О, дай Боже їй всього найкращого.

19-го травня. Середа. Сьогодні ми встали о 5-ій годині ранку, а о годині 6.30 дружина поїхала автом (таксі) до Лідсу, а там має сісти в потяг і їхати до Лондону. З Лондону пароплавом — до Бельгії на конференцію українських жінок Європи.

Ще перед тим, як їхати до праці, одержав я журнал »Юкрейнієн Ревю« ч. 1 за 1971 рік і тут побачив 6-те продовження моєї праці — »Customs of our people« — це велика приємність для мене. Я хотів би, щоб увесь 1-ий том »Звичаїв нашого народу« був перекладений на англійську мову.

В бібліотеці працював сам і в дечому доводилось заступати дружину.

Увечорі вдома ми вдвох з котиком були самі і нам без господині було сумно.

20-го травня. Четвер. Рано поштар приніс мені газету »Українську Думку«. Я взяв її зі собою до бібліотеки і там прочитав

*) »Шлях життя« — з латинської мови.

»Звіт із діяльності Союзу Українців у Великій Британії«. У розділі: »Виховно-освітня референтура« я прочитав таке: »Виховна й культ-освітня референтура ОУЖ у Великобританії у складі мгр Валентини Воропай і Марії Капустинської впродовж минулого року працювала над слідуючими проблемами: допомагала членкам ОУЖ у виконанні їхніх обов'язків, як свідомих українок у громаді та свідомих українок-матерів, а також діяла серед англійського жіноцтва. Це робилося при допомозі видання матеріалів до Дня Героїнь та Дня Матері, які підготовлялися референткою мгр В. Воропай...«

Далі: »...Як допомога для утримання наших звичаїв тут, на чужині, були видані матеріяли про різдвяні звичаї, а до друку готуються матеріяли про Великдень авторства д-ра Олексі Воропая«.

»У зв'язку з тим, що біжучий рік є століттям із дня народження нашої великої поетки, Лесі Українки, референтура видала реферат пера д-ра О. Воропая про життя і творчість української Кассандри, а крім того мгр В. Воропай прочитала в Лідсі на академії, присвяченій Лесі Українці, доповідь про поетку«.

»Референтура намагалася продовжувати освідмлюючу роботу серед англійського жіноцтва. З цією метою мгр В. Воропай прочитала в минулому році для нього дві доповіді: одну для жінок-професіоналок у Гаррогейті на тему »Положення жінки в Советському Союзі«, а другу в Брадфорді про українську вишивку. Як ілюстрацію до цієї доповіді, членки Брадфордського Гуртка ОУЖ улаштували для англійців невелику виставку українських вишивок, різьбарства, кераміки та писанок«.

Далі: »Для ознайомлення нашого жіноцтва з українською літературою, мгр В. Воропай прочитала в Лідсі дві доповіді на літературні теми — »Життя і творчість Архипа Тесленка« та »Образ матері у творах українських письменників на еміграції«.

»Референтка мгр В. Воропай провела Річні Звичайні та Надзвичайні Збори в Лідському Гуртку ОУЖ...«

»Із рамені СФУЖО референтка мгр Валентина Воропай брала участь у Конференції Європейських Українських Жіночих Організацій — членів СФУЖО, яка мала місце в листопаді минулого року в Мюнхені«.

У цій же газеті »У.Д.« на сторінці 5-ій є надрукована стаття І. Дмитріва »Акція в захист нескорених братів і сестер України«. Стаття цікава, добре написана, як всі статті цього автора. Я прочитав цю статтю з великою приємністю.

21-го травня. П'ятниця. Сьогодні вранці поштар дав мені лист від Леоніда Полтави з Америки, але коли я відкрив конверт, то побачив, що то не лист, а дві вирізки з газет. Одна вирізка з »Вільного Слова«, Торонто, Канада, де надруковані мої статті, взяті з моєї книжки »Звичаї нашого народу«. Друга вирізка з газети »Наш Клич« з Буенос Айрес (Аргентіна) за 10-те вересня

1970 року. Заголовок статті такий: «Вийшла книжка-щоденник «В дорозі на Захід» д-ра О. Воропая». Стаття підписана двома літерами: «Л. П.» (Леонід Полтава) і це передрук з «Свободи» за 4-го вересня 1970 року. Ця стаття починається так: «З датою 1970 р. у виданні Української Видавничої Спільки вийшла книжка на 280 сторінок великого формату під наголовком: «В дорозі на Захід» — щоденник утікача д-ра Олексі Воропая. Автор написав її під час другої світової війни, відколи 21 березня 1944 р. з дружиною Валентиною — відомою громадською діячкою в Англії, перейшов з рідної Одеси через Збруч, як пише в щоденнику, «на землю Маркіяна Шашкевича, Івана Франка, Василя Стефаника». Частина щоденника була публікована на продовження в журналі «Визвольний Шлях». Автор довів його, записуючи нотатки про події й людей, до 14 лютого 1948 р. — до виїзду з Німеччини в Англію».

Далі: «Щоденник «В дорозі на Захід» написаний спостережливою, об'єктивною і патріотично наставленою українською людиною, з мистецьким хистом. Письменник Олекс Воропай здобув звання доктора слов'янської етнології та звання доктора природничих наук у 1961 р. Живе з дружиною в Англії. Його твори: «Ясир» — збірка української народної творчості у фашистській неволі, збірник «Українських народніх загадок», два томи наукової розвідки «Звичаї нашого народу», повість «Пригоди Марка Чубатого та інші...»

Далі йде перелік тих наукових організацій, яких я є членом. Я щиро дякую Шановному Авторів цієї статті за його добрі, дружні, наміри. Дай, Боже, йому всього найкращого.

Увечорі, коли я повернувся з роботи, написав лист до Л. Полтави і щиро йому подякував за добре написану статтю.

22-го травня. Субота. Я вдома сам, дружини ще немає, вона ще не повернулася зі своєї подорожі до Бельгії. Надіюсь, що сьогодні ввечорі ми з котиком будемо мати добру нагоду зустріти свою господиню тут, вдома.

Я ось сьогодні почав писати статтю про стародавні церкви в Україні, як свідки нашої історії та пам'ятки народного мистецтва.

Таку статтю я вже давно збирався написати та все не було часу. Це має бути велика стаття. Матеріал у мене є, — буду старатись зробити це якнайкраще.

О годині 8.30 вечора дружина вернулася додому і ось зараз розповідає багато цікавого про Бельгію та про українців, що там живуть. Кілька людей говорили моїй дружині, що читають мій щоденник з приємністю. Це було мені дуже приємно почути.

23-го травня. Неділя. Ми сьогодні з дружиною трохи займалися господарськими справами, а потім я пішов у свою робочу кімнату і продовжував працю над матеріалами про стародавні церкви в Україні. Написав перший розділ статті про церкви, як витвір на-

родної творчості. Роботи ще багато. Буду старатися зробити якнайкраще.

24-го травня. Понеділок. Сьогодні знову цілий день дощ і холодно. У нас на Одещині про такий травень говорили так: «Май, хоч кожуха надівай!»

В бібліотеці сьогодні роботи було багато, але мені подобається мати справу з науковою літературою. Шкода, що я не маю часу перечитати тут деякі книжки.

Сьогодні пошти не було жодної — ні рано, ні ввечері.

25-го травня. Вівторок. Рано прийшла газета «Шлях Перемоги» з Мюнхену. Я взяв цю газету зі собою в бібліотеку і ось тут на сторінці 6-й прочитав статтю: «Травневе число «Визвольного Шляху». Стаття починається так: «Той, хто докладно прочитає матеріали в травневому числі суспільно-політичного і науково-літературного місячника «Визвольний Шлях», ствердить, що «В.Ш.» — є вельми глибокий за змістом і корисний журнал».

О, я вже чув від багатьох людей, що «Визвольний Шлях» — це один з найкращих журналів на еміграції. І сам я в цьому не маю ніякого сумніву.

Далі в цій статті я прочитав таке: «Щоденник нового поселенця «Англія зблизька» Олексі Воропая становить окремий цікавий розділ журналу».

О, я щиро дякую Шановному Авторіві цієї статті! Шкода, що він не подав тут свого прізвища.

26-го травня. Середа. Вранці одержав листа від Мирона Сурмача з Америки. Ось тут читаю таке: «... Я собі уявляв, що Ви такі осталися, як були за скитальщини, що готові всюди йти, всім служити. Читати лекції, писати звичай, говорити з людьми, всюди їхати, всюди бути і нікого не обминати. Такого я тут не знаю, а з Вашої книжки я там Вас такого бачив. Тим часом Ви сіли в своєму «Затишку» разом з дружиною і нікуди вже їхати не хочете...»

Так, це правда: нікуди ми вже їхати не хочемо.

Другий лист прийшов від проф. Н. Д. Полонської-Василенко. Вона пише, що прочитала всі три продовження статті К. П. Стрижака про «Влас-книги», що були надруковані в «Українській Думці» за 1-го квітня, 8-го квітня і 29-го квітня. «... дуже цікава й правильна стаття з приводу Влас-книги, яка мене дуже цікавить... Справа Влас-книги набуває все більшого розголосу...»

Лист кінчається так: «... якщо Ви знаєте пана Стрижака особисто, то передайте йому, що я цілком погоджуюсь з ним, але маю ще деякі міркування, що охоче передам йому».

Так, прочитаю і я ті статті й довідаюсь, що то за «Влас-книга».

Дружина сьогодні зранку їздила до Лідсу, до вчительського коледжу, і там читала лекцію для студентів (англійців) про колгос-

пи в Україні. З Лідсу дружина приїхала до бібліотеки вже по обіді і ось розповідає мені, що все пройшло добре. Студентам ніби доповідь сподобалась і на прощання директор коледжу сказав їй, що в наступному році її знову будуть просити прочитати таку лекцію. Це приємно.

27-го травня. Четвер. Рано прийшла тільки «Українська Думка» і більше пошти не було.

Ми з дружиною працювали в бібліотеці, як звичайно. Вже по обіді підійшла до нас одна вже старша жінка-англійка і сказала, що вчора її син в коледжі слухав лекцію моєї дружини і та лекція йому дуже сподобалась.

Ми вирішили взавтра на роботу не їхати, а взяти відпустку на один день і тоді будемо вдома цілих п'ять днів, бо в понеділок і вівторок бібліотека не буде працювати — буде відпустка для всіх з нагоди Зелених свят і офіційний день народження королеви. Отже, надіюся, що за тих п'ять днів зможу дещо зробити, а головне — може скінчу писати статтю про церкви в Україні.

28-го травня. П'ятниця. Сьогодні ми вдома. Ранком поштар приніс книжку д-ра С. М. Фостуна: «Плем'я непокірних». Книга з авторським підписом для нас з дружиною. Підзаголовок книжки такий: «Повість із часів декабристського руху в Україні».

Ось тепер, після сніданку, дружина взяла «Плем'я непокірних» і читає вголос, а я слухаю.

Спочатку дружина прочитала «Передмову» Юрія Тис-Крохмалюка, а потім прочитала «Слово автора». Слухаючи, я звернув увагу на таке місце: «Під час праці над політично-соціологічною студією декабристського руху в Україні в мене зродилась думка розповісти читачам у художній формі про українських декабристів, головним чином про членів «Товариства З'єднаних Слов'ян», отих буйних козацьких нащадків, волелюбних мрійників і завзятих ворогів російського тоталітарного деспотизму».

Отже, виходить, що це має бути цікава повість. Постараюсь її прочитати ось цими днями, коли ми будемо вдома.

Я сьогодні закінчив писати статтю «Стародавні церкви в Україні». Стаття займає 28 сторінок машинопису. Ще треба перекласти на англійську мову «Summary».

Сьогодні знову «Май, хоч кожуха надівай!» Надворі цілий день було холодно і ми обідали в хаті.

29-го травня. Субота. Рано поштар приніс мені лист від Ігоря Качуровського з Німеччини. Лист цікавий для мене. Шановний автор листа пише таке: «Щойно прочитав Вашу книжку «В дорозі на Захід». Нагадала вона мені все те, що переживала більшість із нас. Переїхавши Збруч, ми також, скільки пригадую, ночували в селі Іванкові. Але потім ми звернули не на Заліщики, а на Устечко і тому проскочили. Радянські танки випередили

нас щойно під Галичем. Цікаво мені було також «зустрітись» з персонажами Ваших мемуарів, з більшістю яких я знайомий особисто або листовно. Приємно було довідатись про Ваше позитивне ставлення до моїх літературних друзів, чи однодумців — Михайло Орест, Борис Олександрів...»

Сьогодні ж напишу відповідь на цей приемний для мене лист.

О годині 4-ій по полудні я почав читати повість д-ра Святомира М. Фостуна: «Плем'я непокірних».

30-го травня. Неділя. Надворі дощ, холодно... Ніби це не весна, а холодна осінь. Зранку я продовжував читати «Плем'я непокірних» д-ра С. М. Фостуна. Повість ця цікава і добре написана. Мені здається, що про декабристів в Україні ще ніхто не писав. Я думаю, що це перший літературний твір на цю тему. Тут, в цій книжці, є й ілюстрації і вони також добре зроблені. Взагалі книжка цікава і я прочитав її з приємністю.

По обіді писав листи до наших друзів і знайомих. Написав п'ять листів і всі до Америки та Канади.

31-го травня. Понеділок. Сьогодні вже дощу немає і надворі по-тепліло... Пошти не було. Я сьогодні знову пробував писати свої спогади, але нічого доброго у мене не виходить, бо як почну нагадувати своє убоге дитинство, то писати не можу... Краще його не згадувати. Взагалі, сьогодні мені чомусь все не вдається.

1-го червня. Вівторок. Сьогодні ранком поштар приніс невеличкий пакунок від Марії Галун-Блок з Америки і це виявилось її оповідання про відвідини мого рідного міста Одеси. Отже, виявляється, що ця Шановна Пані була в Одесі в 1963 році, була вона не сама, а зі своєю матір'ю і дочкою. Оповідання дуже цікаві. Ми з дружиною його прочитали зразу ж перекладаючи на українську мову, бо воно написане по-англійськи.

Так, Одеса їй сподобалась та інакше й не може бути, бо ж Одеса подобається всім — це дуже гарне й приємне місто.

Сьогодні гарний соняшний день. Ми з дружиною збираємось іти на сільсько-господарську виставку, що тепер є тут в нашому місті.

2-го червня. Середа. Сьогодні ми вже працюємо в бібліотеці, бо всі наші відпустки скінчились. День соняшний і теплий. В обідню перерву ми гуляли в садку, що є тут біля бібліотеки. До нас підходило багато людей і розпитували, як ми провели відпустку. Тут в бібліотеці більшість людей ставляться до нас дуже добре.

Увечорі вдома ми знайшли лист від пані Павликовської з Канади. Лист адресований моїй дружині. Дружина вголос прочитала таке: «Не знаю, чи я подякувала Вашому мужу за його книжку «В дорозі на Захід». Я читаю її вечорами в ліжку, бо це пора, коли я спокійно читаю. І потім мусіла змінити цю свою пору, бо по прочитанні якоїсь частини, я не могла заснути. Справді не ві-

же гарну проповідь. Його промова була справді патріотична і доброзичлива.

Богослуження відправляв митрополит Мстислав і з ним було вісім священиків. Був присутній єпископ української католицької церкви і три англіканські священики. Богослуження було дуже гарне і врочисте. Гарно співали два церковні хори, було багато людей.

Після Богослуження ми всі пішли пішки до «Russell Square» і там знайшли «Bloomsbury Central Hotel», в якому застали багато наших людей. І ось тут у великій залі відбувся урочистий обід. Ми з дружиною сиділи за першим столом.

Після обіду ми всі перейшли до другої великої залі і там почалися промови й концерт. Першим промовляв митрополит Мстислав, потім співав чоловічий хор з Олдгаму. Потім була доповідь про історію УАПЦ, що її виголосив отець М. Хуторний з Брадфорду. Далі були деклямації, сольоспіви, знову співав хор. Нарешті моя дружина прочитала свою доповідь про історію УАПЦ англійською мовою. Було видно, що її доповідь багатьом сподобалась. Священики, які приїхали разом з митрополитом Мстиславом, попросили текст доповіді й пообіцяли її надрукувати. Митрополит Мстислав підійшов до моєї дружини і подякував за добре виголошену доповідь. Все це закінчилось о 6-тій годині вечора.

Коли вже люди почали розходитись, то ми зустріли багато наших добрих знайомих і це були дуже приємні зустрічі.

До нашого готелю ми вернулись о 8-ій годині вечора і були таки добре стомлені. Отже, треба відпочивати.

21-го червня. Понеділок. Ми вийшли з готелю о годині 8.30 ранку. Дружина пішла до книгарні СУБ-у, щоб там купити книжку Ольги Косач-Кривинюк про Лесю Українку.

Я поїхав до Українського Видавництва і застав там всіх, кого хотів бачити. Тут довідався, що моя книга «Англія зблизька» том 1-ий ще не готова. Буде готова десь аж вкінці липня місяця. Бачився тут з редактором Г. Драбатом і віддав йому до друку свою статтю: «Стародавні церкви в Україні — свідки нашої історії та пам'ятки народного мистецтва». Говорили ми з ним ще й про інші речі і про все домовились без будь-яких труднощів.

Від Видавництва я поїхав на залізничну станцію «King's Cross» і там зустрів дружину, що вже чекала на мене. Наш потяг відходив о годині 11.30 рано, а дочекавшись його ми зайняли свої місця без будь-яких труднощів. О годині 2.30 по полудні ми вже були в Лідс, а о 3-ій ось ми уже вдома.

22-го червня. Вівторок. До бібліотеки ми не їдемо, бо взяли відпустку на увесь цей тиждень. У мене є багато роботи. Я мушу приготувати свій щоденник до друку за цілих вісім років. Крім того є ще й інші справи, які треба полагодити.

Пошти цікавої не було майже цілий тиждень. Шкода, що наші добрі приятелі вже забувають про нас.

Ось вже після обіду ми одержали лист від Arts Gallery in Huddersfield. Вони просять, щоб ми приїхали до них і оприділили речі, які вони отримали з Київського університету. Це якісь зразки народнього мистецтва. Це цікаво для нас і ми з дружиною поїдемо.

23-го червня. *Середа*. Холодно... Ранок зовсім холодний так ніби це й не літо. Ми з дружиною вдома. Переглядаючи «Українську Думку» за минулий четвер, я звернув увагу на «Листу кандидатів до керівних органів СУБ-у на 1971-72 рік». Тут є ім'я і моєї дружини: мгр Валентина Воропай. Отже, доведеться моїй дружині їхати до Лондону знову.

Сьогодні прийшов жіночий журнал «Наше Життя» з Америки. Цей журнал цікавий, добре редагований і я його завжди читаю з приємністю. Ось тут в числі за червень ц. р. надруковано таке: «Спогади Ізидори Борисової». Читаю: «Вшановуючи Лесю Українку у 100-ліття її народження радіємо, що між нами знаходиться близька її рідня — наймолодша сестра Ізидора Борисова». Далі: «...ця наймолодша сестра Лесі Українки зазнала важке переслідування з боку советського режиму — вона була арештована в 1937 р. і заслана на далеку північ. Переживання в часі арешту і заслання Ізидора Борисова описала в своїх спогадах. У черговому числі Н.Ж. почнемо їх друкувати».

О, це буде цікаво для нас, бож ми з дружиною добре знаємо Ізидору Петрівну — ми були з нею в одному таборі в Авгсбурзі «Зомме-Казерне». Отже, будемо читати спогади Ізидори Петрівни.

24-го червня. *Четвер*. Гарний соняшний ранок... О 10-ій годині ранку я провів свою дружину до автобусової станції і вона поїхала до Лідс, а там сяде на потяг і — знову до Лондону на 26-ті Загальні Збори СУБ-у, бож вона є членом Ради. Взавтра, в п'ятницю ввечері там має відбутися бенкет з нагоди 25-ої річниці СУБ-у. Дружина буде на тому бенкеті сама без мене.

Отже, залишився я вдома сам на цілих три дні. Дружина має повернутися додому в суботу ввечері. Цей час я використаю на те, щоб підготувати до друку мої щоденники.

25-го червня. *П'ятниця*. Гарний соняшний ранок... Я сам вдома, але маю багато роботи, працюючи не буду сумувати.

Сьогодні я знову переглядав журнал «Жіночий світ» і тут є стаття: «Пам'яті Наталі Дорошенко». Автор статті М. Антонович-Рудницька. Стаття цікава, добре написана і кінчається так: «Своє глибоке зацікавлення народною творчістю: будь-це пісні, одяг, танець, звичаї чи традиції — передавала Наталя Михайлівна нам, своїм учням і студентам. Вона була одною з тих, в кого ми вчилися розуміти й відчувати красу, стиль і характер народного мистецтва...»

Так, це цікаво для мене, що Наталя Михайлівна Дорошенко так уважно ставилась до народного мистецтва. Коли ми жили в Авгс-

бурзі, то ми були в добрих відносинах і з Наталею Михайлівною і з Дмитром Івановичем Дорошенками. Знаючи про мої зацікавлення в етнографії, вони завжди радили мені працювати в цій ділянці якнайуважливіше. Я їм за це щиро вдячний.

Сьогодні я надрукував на машинці десять сторінок свого щоденника за 1954 рік. Хочеться мені зробити в цій ділянці якнайбільше.

26-го червня. Субота. Ранком пошти не було. Випивши каву о год. 7-ій вранці, я взявся за передрук своїх щоденників на друкарській машинці. І ось зараз, о годині 3-ій по полудні я вже закінчив друкувати свій щоденник за 1954-ий рік.

Переглядаючи журнал «Наше Життя» за червень ц. р., я звернув увагу на статтю Дарії Бойчук «Літературна спадщина Софії Парфанович». Ось тут читаю таке: »... треба щось зробити, щоб тих приблизно 2.000 книжок покійної Софії Парфанович знайшли своє місце. Її пам'ять для нас дорога...«

Так, пам'ять про Софію Парфанович дорога і для нас з дружиною, бож доктор Софія Парфанович була нашим добрим приятелем. Велика шкода, що ми, живучи в Англії, не можемо допомогти тим добрим людям в Америці, що турбуються про книжки нашого справжнього приятеля сл. п. Софії Парфанович.

27-го червня. Неділя. Вчора о годині 8.30 вечора моя дружина повернулася додому з Лондону. Нам з котиком було приємно зустріти свою господиню, бож не було її вдома цілих три дні. Дружина сказала мені, що ця подорож до Лондону була приємна для неї. Бенкет в честь 25-ліття СУБ-у відбувся дуже добре. Дружина зустріла там багато наших людей, які передавали свої привітти і для мене та розповідали їй про те, що вони з приємністю читають мої щоденники. О, я щиро вдячний тим добрим людям. Помагай їм, Боже, у всьому.

28-го червня. Понеділок. Сьогодні ми з дружиною вже працювали в бібліотеці. Роботи було у нас багато, бож як ми беремо відпустку, то нас ніхто там не заступає.

О 10-ій годині ранку дружина говорила телефоном з директором «The Art Gallery in Huddersfield» і домовилась про те, що взавтра ми поїдемо до них і там побачимо зразки українського народного мистецтва, що прийшли до них із Києва. Отже, взавтра у нас буде цікава подорож.

Цікавої пошти сьогодні не було. Люди забувають про нас і листи нам приходять все рідше і рідше.

29-го червня. Вівторок. Сьогодні в бібліотеці ми працювали з дружиною лише пів дня. О 1-ій годині по полудні ми поїхали до Гаддерсфілду. Завіз нас туди своїм автом один з наших співробітників бібліотеки. Приїхали ми туди о 2-ій годині по полудні. Зустрів нас там чоловік середнього віку і ми пішли з ним в сусідній будинок у велику залу і там на трьох столах ми побачили зразки українського народного мистецтва, а саме: різьблену гу-

цульську сопілку, різьблений гуцульський топірець. Добре підібрані зразки народньої кераміки: кілька зразків куманців, «баранців» для вина, чи пива, барильце, розмальовані опишнянські глечики, «птахи-свинтунці», «баранці-свистунці», «козаки на конях», «дівчина», чарки для вина, череп'яні миски, розмальовані тарілки та інші зразки народньої кераміки. Є тут і добра колекція великих писанок з дуже цікавим орнаментом.

Знайшли ми там і зразки декоративної тканини: скатерки, накривки, наволічки і один полтавський рушник з витканими словами — «Тарас Шевченко» і датою: «1814-1964». Отже, цей рушник витканий з нагоди 150-ліття від дня народження нашого національного поета. Під цей рушник добре було б дати гарний портрет Тараса Шевченка в рамі під склом. Це, я думаю, може зробити місцева українська громада.

Є тут і невеличка, але добре підібрана колекція декоративного випалювання на дереві. Є також і дерев'яні пуделка й тарілки гарно розмальовані фарбами. Є кілька добрих зразків народнього малярства: птахи, квіти, вазон.

Ми з дружиною кожну річ оприділили і написали таблички англійською мовою, але зберегли й українські оригінальні назви, як ось: «куманці», «баранці», «писанки» і т. д.

Я думаю, що цю колекцію українського народнього мистецтва варто було б поширити зразками народньої вишивки і народнього одягу (ляльки). Це могла б зробити наша жіноча організація.

Тут же, при мистецькій галерії є й бібліотека. Керівник цієї бібліотеки сказав нам, що він має книжки різними мовами: німецькі, польські, російські, а ось українських книжок немає зовсім. «І я не знаю, де їх можна дістати» — сказав бібліотекар.

Добре було б допомогти цій Мистецькій Галерії набути і українські книжки для бібліотеки. Я думаю, що там можна було б утворити своєрідний центр українських зразків мистецтва. За це, мені здається, могла б подбати українська громада Гаддерсфілду і навколишніх міст, а по мірі можливості й усе наше громадянство.

Повертаючись з цієї подорожі, ми їхали потягом з Гаддерсфілду до Лідсу, а з Лідсу — автобусом до Ветербі. Вдома ми були вже о 7-ій годині вечора.

Отже, ці зразки українського народнього мистецтва, які ми сьогодні бачили, є цікаві для нас — всіх українців, які живуть тут, в Англії. Я думаю, що нам не треба забувати про них і час від часу відвідувати ту галерію.

30-го червня *Середа*. Сьогодні ми з дружиною працювали в бібліотеці і все було добре. Я мав трохи часу і написав статтю для «Української Думки» під таким заголовком: «Зразки українського народнього мистецтва в Гаддерсфілді». Я думаю, що ця стаття буде цікава для всіх українців, що живуть тут, в Англії.

День сьогодні був понурий, а після обіду — дощ і вітер. Добре, що вчора було соняшно й тепло. Вчорашня подорож була для нас приємна.

(Далі буде)

В. БОКОВСЬКИЙ

ІВАН МАЗЕПА

(Історична драма на 5 дій — 6 відслон, за трилогією
Богдана Лепкого)

(Закінчення, 3)

ЯВА 9

(Входить Гетьман а за ним Орлик)

МАЗЕПА: Вітаю, шановне товариство!

ВСІ: Доброго здоров'я вашій милості!

МАЗЕПА: Про що так балакали, панове? Може я перервав розмову? Продовжуйте, будь ласка! (Всі мовчать)

ОРЛИК: Маємо між собою Апостола, можемо робити тайну вечерю.

МАЗЕПА: Сподіваюся, що Юди між нами не буде! (Присутні переглянулися)

ЛОМИКОВСЬКИЙ: Коли, навіть, серед апостолів знайшовся Юда, то можливо і серед старшин є якась непевна людина, але на нас, тут присутніх, милість ваша, можете покладатись як на чотири тузи.

АПОСТОЛ: Кажіть, пане гетьмане, кажіть, що маєте на серці, тоді може й нам розв'яжуться язики, бо і в нас на душі багато накипіло.

МАЗЕПА: Моє слово буде останнє. Говоріть ви. Хай знаю яка ваша думка і які ваші бажання.

ПОЛУБОТКО: У нас одна журба і одна балачка. Що в кого болить про те він і балакає.

МАЗЕПА: А що ж у вас болить, мої панове?

ПОЛУБОТКО: Вашій милості відомо. Турбуємось, що завтра буде. Часи такі непевні.

МАЗЕПА: Що часи непевні то правда. Але коли вони в нас були певні? А найгірше, що немає в нас згоди. Дуже ми незгідливий народ. Через те ми терпіли та мабуть і будемо терпіти. Солуниця, Кумейки, Берестечко — це не били нас ляхи, тільки наші гріхи, шановне товариство. А як що ми залишимося такими як є, то і Москва нас поб'є.

КОЖУХІВСЬКИЙ: Не такий страшний чорт, як його малюють!

МАЗЕПА: Ой, страшний він, панове! Навіть страшніший як його малюють.

АНДРІЯШ: Невже ж ми, пане гетьмане, дійсно такий народ до нічого?

МАЗЕПА: Я цього не кажу. Лицарського духу нам вистачає, але згоди в нас немає. Спасіння наше в наших власних руках, коли б тільки ті руки краще шаблі ніж чужих клямок трималися. А то ми на своїх дивимось вовком, а на чужих овечими очима. Не віримо собі, заздriamo, помсту кличемо, а вороги наші бачуть це й тільки руки потирають. Це вода на їхній млин.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Наші звикли чужого батого слухатись. Який був Богдан Хмельницький, а й йому доводилось з голою шаблею на старшинську раду приходити.

МАЗЕПА: А я, бачиш, Андрію, хочу мати старшин, котрі б не боялися, а шанували свою владу. Хочу виховати державний елемент. Без нього й держави не може бути.

АПОСТОЛ: Роби, що задумав, пане гетьмане, не бійся. Поки ми живі, постоїмо за тебе!

МАЗЕПА: Не за мене, а за себе й за нашу батьківщину.

ВСІ: Постоїмо, пане гетьмане, постоїмо!

АПОСТОЛ: Ми шануємо тебе, наш гетьмане. Але не тільки ми, але й діти і внуки наші проклинатимуть тебе, якщо ти залишиш нас у теперішній неволі.

ЛОМИКОВСЬКИЙ: Прости за гірке слово, воно з глибини душі, як камінь бурею на гору добулося, бо годі нам довше свої думки за-таювати.

ОРЛИК *(стає на коліно перед гетьманом)*: Відкинь цей камінь, відкинь!

МАЗЕПА: Встань! *(Орлик встає)* Принеси з моєї спальні хрест Богдана Хмельницького. *(Орлик виходить)*

ЯВА 10

(Ті ж самі без Орлика)

МАЗЕПА: Ще раз питаю вас, чесні й славні товариші мої, чи це ваше свідоме бажання, за яке ви готові постояти явно й славно, не жаліючи ні майна, ні добра, ні навіть життя свого?

ПОЛУБОТОК: Ми готові на все, ваша милість.

ВСІ: Постоїмо за волю України.

МАЗЕПА: Можу покластися на вас?

ВСІ: Як на себе самого!

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Не залишимо тебе до смерті!

ЯВА 11

(Входить Орлик з хрестом і подає його Мазені)

МАЗЕПА *(піднімає хрест вгору. Всі виймають шаблі і беруть «на позір»)*:

— Перед лицем Всемогутнього Бога, во Тройці Святій всюдисущого і Матері Божої, заступниці нашої, перед лицем народу нашого, споконвіку вільного, а тепер у тяжке, чуже ярмо закутого, для загально-го добра матері нашої рідної, України безталанної, для користі Війська Запорізького і Народу Українського, за поміччю Божою — присягаємось! *(Піднімає хрест вище і всі довкола простягають шаблі до хреста)*

ВСІ: Присягаємось!

МАЗЕПА: Присягаємось зробити так, щоб вся країна наша рідна, з військом преславним запорізьким, ні під царем, ні під королем, ні під ханом, ні під жодним ворогом нашим не згинули, лише стали вільними й незалежними од нині і на віки вічні!

ВСІ: Амінь!

МАЗЕПА: Сталося!

ЗАВІСА

ДІЯ IV.

(Кімната в палаці Мазепи. Гетьман сидить за столом і щось пише)

ЯВА 1

(Входить Мотря)

МАЗЕПА *(встає на зустріч)*: Мотре, сонце моє!

МОТРЯ: Пане мій!

МАЗЕПА: Тужиш моя Мотренько за вогнищем родинним. Покинула його там і не знайшла тут. Правда?

МОТРЯ: Ні, біля вашого вогнища, Іване Степановичу, моїй душі тепло.

МАЗЕПА: Біля вашого! Оце то й біда! Поки це вогнище з «вашого» не зробиться «нашим», Мотриній душі коло нього тепло не буде. Але не сумуй, Мотре, надійся на мене. Я зроблю тобі шлях, змету з нього терня і насиплю троянд. І будеш ти як русалка, як видиво райське, до якого рвалась душа моя в молодості і котре Господь лиш під вечір життя мого дарував мені.

МОТРЯ: Гарно ви вмієте розважати, Іване Степановичу, дякую вам за це. Але ні русалкою, ні видивом райським я не хочу бути. Вірною подругою, повірницею думок і співробітницею щирою хочу бути. Наскучило мені безділля, діла хочеться, гарного діла.

МАЗЕПА: Якого б то?

МОТРЯ: Ви ще питаєте? А казали, що думки мої вмієте вгадувати. Вгадайте якого мені діла хочеться?

МАЗЕПА: Великого, за яке батьки наші вмирали. Знаю я, Мотренько, якого тобі діла хочеться. Воно й мені не дає спокою. Люди заздять мені значіння і влади, а не знають, що я в неволі у своєї ідеї. Крім матері моєї ніхто цього не знав. Ти перша, що довідаєшся про все. Нічого не скрию перед тобою, всім поділюся і буде мені легше нести цей хрест, що добровільно беру на свої плечі.

Для мене, Мотре, ти все, моя надія, сонце моє. Дасть Бот ти дружиною мою станеш. Вберу тебе як ніхто й ніколи не вбирався. Обжем-чужу тебе, осяю...

МОТРЯ: Славою своєю, Іване Степановичу.

МАЗЕПА: Тобі її не треба. Ти сама славою станеш. Гетьманшої, такої пишної вродою, розумом і серцем, ще не було. Не надивлюся на тебе. Ніби з'ява. Хотілося б жити лише тобою і для тебе, покинувши все.

МОТРЯ: Навіть булаву?

МАЗЕПА: Все.

МОТРЯ: Не хочу я того, Іване Степановичу. В таке безтурботне щастя не вірю. Воно стояча вода. Біжуча краще, — мерехтить і грає.

МАЗЕПА: Тихе щастя безпечніше, Мотре.

МОТРЯ: Коли ви із-за мене кинете велике діло і булаву проміняєте за сімейне щастя, то як я несподівано з'явилася у вас, так несподівано і щезну.

МАЗЕПА: Не віддам я тебе нікому, щастя моє. Досить у мене сил.

МОТРЯ: Сила і охота є, а чи буде спроможність? (*Гетьман задумався*)
От бачите, я вгадала.

МАЗЕПА: Мотре, залиш це, не полохай щастя. Глянь який я щасливий. Бачу тебе, впиваюся твоїм виглядом, як чарами весни, деж би я дав забрати тебе від себе. Я пожертвую всім, лише не тобою.

МОТРЯ: Не варта я такої жертви. Те, що ви хочете жертвувати для мене, я більше самої себе люблю. Непогоджуюсь, щоб задум ваш, ваша і моя мрія, нездійснились заради мене. Так, так, не перечте мені.

А коли здійсняться задуми гетьманські, і гетьман свій меч повісить на стіну на заслужений відпочинок, і дивлячись на небо ясне, на людей веселих, тим веселлям, що дає воля, зітхне і скаже: — Вона колись мріяла про це — Мотря.

МАЗЕПА: А Мотря?

МОТРЯ: Що Мотря...

МАЗЕПА: Не люблю недомовлених слів і недоспіваної пісні. Але я хочу доспівати свою пісню до краю. Хочу настроїти її на новий мажорний акорд, хочу переломити український смуток. Хочу, щоб пісня майбутнього звучала бадьоро, впевнено і велично.

МОТРЯ: Не хочу бути перешкодою в здійсненні вашого наміру.

МАЗЕПА: Не розумію. Кажі ясніше.

МОТРЯ: Бачу, що через мене ви маєте нові турботи, а вам і давніх досить. Мати вже приїжджала за мною. Її не вгнете, хіба зломите, а ломити не схочете бо це ж моя мати. Я розумію вас, Іване Степановичу, і власне тому, не бачу іншого виходу з цього зачарованого кола. Я мушу покинути вас.

МАЗЕПА: Видно, не любиш ти мене, коли покинути бажаєш.

МОТРЯ: Не люблю егоїстичною любов'ю. Велика любов на великі жертви здібна, а велике діло вимагає великої любови. Мені не даватиме спокою одна думка, що гетьман із-за мене має зайву турботу, а ця турбота буде перешкодою для великого діла. Повірте мені, що я краще пожертвую собою, ніж погоджуся з цим.

МАЗЕПА: Ти мабуть погано спала, Мотре. Не знаю, що так збентежило тебе?

МОТРЯ: Передчуття, Іване Степановичу. Щастя наше буде як зимове сонце, — блиснуло на хвилину й сховалось. Те сонце озорило мене і я зараз інша, як була раніш. Не забуду його ніколи. Не забуду тебе, Іване Степановичу.

МАЗЕПА: Чого ти таку сумну пісню співаєш?

МОТРЯ: Невже ж маю тішитись, що поїду. Бог один знає, як важко мені кидати тебе, Іване Степановичу.

МАЗЕПА: Не тяжче ніж мені залишатися без тебе. Знаю, що ти мене не зрадиш. Так знай, як я люблю тебе і як довіряю тобі: маю намір рятувати Україну. Хочу розійтися з царем. Не для власної користі, навіть не тому, щоб тебе на престолі посадити, лише для визволення країни, для її майбутнього добра, — присягаюся Богом Святим.

(Мотря провела рукою по очах наче впевнюючись, що це не сон. Схопила руку гетьмана і притулила до губ)

Мотре, що ти робиш?

МОТРЯ: Дякую тобі, мій пане. Дякую, що зробив мене гідною почути таке велике слово. Це більша честь для мене і більша ласка, ніж ти до престолу мене повів би. Ти обдарував мене найбільшим добром у світі, — довір'ям своїм. Ти відкрив мені нову зорю-надію, з якою я найчорнішої ночі не боюся. Поїду куди повезуть; до мами — так до мами, в монастир — так в монастир, бо з надією поїду.

Іване Степановичу, не до жінок тобі зараз. Ти весь посвяти себе ділу. Кажі зап'ягати коні, я поїду, щоб не забирати у тебе дорогого часу. Спасибі за все добро зроблене для мене і не поминай злом.

МАЗЕПА: Мотре, Мотре, не знаєш як важко мені!

МОТРЯ: Тепер на діло час, гетьмане, Іване Степановичу. Шаблею поминайте мене, а не жалем. Не жалійте людини, що щасливою була, а пожалійте тих, хто щастя на очі не бачив. Виконайте це діло святе, щоб воно тривало віками. Може за років сто або й двісті згадуватимуть люди славне ім'я гетьмана Мазепи, а хто згадає його, той і Мотрю безталанну спом'яне. Прощайте! *(Виходить)*

ЯВА 2

(Гетьман сам)

МАЗЕПА: Бідна, бідна моя Мотря! Гаряче серце й величне до самопожертви. Невже ж гетьман не людина, не вже ж він тільки про других має дбати, а про себе ні! Невже ж мені не можна також мріяти про щастя?! Невблаганим треба бути для себе і для других, щоб дійти до мети. Розум одне наказує, а серце другого бажає. Прикро жити в незгоді між розумом і серцем, але жити треба.

ЯВА 3

(Входить Орлик)

ОРЛИК: Вітаю, ясновельможного гетьмана.

МАЗЕПА: А, Орлику! Добре, що ти приїхав. Які новини?

ОРЛИК: Митрополія наша закабалена до решти. Вони вже знають гетьманову справу і чекають тільки, коли ви станете дозволу на одруження питати. Але рішати буде Москва, бо вони без неї кроку не можуть ступити.

МАЗЕПА: Дякую, Пилипе, що розвідав це для мене. Але зараз це вже непотрібне. Для загального добра і державної необхідності, гетьман жертвує своїм власним щастям. Поки що. Бо я не трачу надії, що доля прихильно повернеться до мене, і що український гетьман, може вже незабаром, робитиме так, як йому розум і серце наказуватимуть.

Мотря від'їжджає від мене, але її не можна віддати на поталу Любови Федорівни. Напиши до Кочубея угоду, яку він має при свідках підписати, що Мотря не піде під необмежену владу своєї мами, але осяде в котромусь із маєтків Кочубея під опікою своєї тітки.

ОРЛИК: Зараз буде зроблено, ваша милосте. Там прибули полковники, яких, милість ваша, звеліли викликати до себе.

МАЗЕПА: Добре. Заклич їх сюди. Візьми справу з мапами і прихось також.

ОРЛИК: Слухаю, ваша милосте. (Виходить)

ЯВА 4

(Гетьман сам)

МАЗЕПА: Такого жорстокого деспота, як цар Петро, вже давно не було на світі. Але пора вже, поки не пізно, зробити інший порядок на Україні. Новий, справедливий лад може бути тільки в своїй власній, від Петра незалежній державі.

ЯВА 5

(Входять: Орлик, Апостол, Кожухівський, Андріяш і Ломиковський)

МАЗЕПА: Вітаю, панове товариство.

ВСІ: Вітаємо, ваша милосте.

МАЗЕПА: Сідайте, кому де зручніше. (Всі сідають)

АПОСТОЛ: І будемо раду радити як на турка стати.

МАЗЕПА: Час на ради минувся, панове товариство, і настав час діяти. Будемо слухати наказів свого гетьмана і виконувати їх.

Царське ярмо надто угнітає народ, і мене, і вас мої друзі. Проливаємо кров не за наше майбутнє щастя, а лише за гіршу долю. Помагаємо Петрові бити шведів, а забуваємо, що це буде перемога також над нами. Цар запряже нас як рабів, щоб тягти його тріумфальну колісницю, зліквідує залишки волі, скасує Гетьманщину, наśle своїх людей, і перетворить український народ у своїх кріпаків. Досить чекати. Настав час покінчити московську залежність.

АПОСТОЛ: Слава Богу!

КОЖУХІВСЬКИЙ: Дочекалися!

ЛОМИКОВСЬКИЙ: Нарешті те, що треба!

МАЗЕПА: Інших шляхів не бачу, хоч як уважно їх шукав. А раз їх нема, тоді лише на один шлях доведеться ступити: — разом із шведами до незалежної України. Щастя сприяє Карлові. Він геніальний полководець і вояків має свідомих, досвідчених і хоробрих. Король Карло згодився заключити спілку зі мною.

Разом з нами виступить проти Москви, польський король Станіслав Ліщинський і турецький султан, разом з татарською ордою. Має бути достатня сила, щоб покінчити з північним деспотом.

Ви всі присягалися перед Богом зробити все, щоб звільнити нашу батьківщину від московського ярма. Тепер настав час здійснити це.

КОЖУХІВСЬКИЙ: Ми присяги не зломимо. Всі як один станемо за тобою, наш гетьмане.

АНДРІЯШ: Проти царя не тільки ми, а весь народ стане як один.

МАЗЕПА: Це добре, але зараз мені потрібне лише військо. Рішучий крок зроблено, і повернення назад немає! Дай мені, Орлику мапу. (Орлик подає. Мазепа розгортає і дивиться)

ЯВА 6

(Входить Войнаровський і до всіх вклоняється)

МАЗЕПА (побачивши Войнаровського): О, Андрію! Це добре, що ти прийшов. Ну, які успіхи твоєї місії у царя Петра?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Погані, ваша милосте. На наказ царя попалити все, що могло б придатись шведам на Вкраїні, я повідомив, як ваша

милість казали, що це може знищити країну й викликати голод. Цар розсердився і дав наказ воеводі Голіцину, виступити з російським військом на Україну для підтримання порядку на випадок заворушення, а мене заарештував і був би здорово покарав, як би не втік.

МАЗЕПА: То ти втік з царського арешту?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Так, ваша милосте. За те, що гетьман Мазепа відмовився прибути до царя на нараду, наказано князю Меншікову виїхати до Батурина, який має забрати, вашу милість, силою і привезти до царя.

МАЗЕПА: Коли можна сподіватися його приїзду?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Найскоріше за тиждень.

МАЗЕПА: Генеральний писарю Орлик! Негайно видати наказ сердюцькому полковнику Чечелю і гарматному генералу Кенігсену, приготувати свої війська й артилерію до оборони Батурина, на випадок наступу московського війська.

ОРЛИК: Слухаю, ваша милосте.

МАЗЕПА: Полковник Данило Апостол, — маєш наказну булаву. Збери під свою команду: миргородський, прилуцький, полтавський, ніженський і чернігівський полки і виступиш за три дні до Стародуба. На випадок зустрічі з московським військом, прийняти бій.

АПОСТОЛ: Слухаю, ваша милосте.

МАЗЕПА: Компанійським полковникам Андріюшу і Кожухівському приготувати свої полки до негайного виступу разом зі мною на зустріч шведського короля Карла, який вступив із своїм військом на Україну і за три дні має бути на Десні, коло містечка Горки. (До Войнаровського) Ти, Андрію, поїдеш разом зі мною. (До Ломиковського) Генеральний обозний Ломиковський! (Ломиковський встав) Вишлеш під надійною охороною провіант і амуніцію до Стародуба з розрахунком запасу на 6 місяців для 12 полків. Решту запасу залишити в Батурині.

ЛОМИКОВСЬКИЙ: Слухаю, ваша милосте.

МАЗЕПА: Все зрозуміло?

АПОСТОЛ: Так, пане гетьмане. А чи не можна б було знати, куди ми маємо виступати після Стародуба і як довго я маю там бути з моїм військом?

МАЗЕПА: Залишатися в Стародубі, аж поки я не прибуду туди разом із шведським військом. Дальший напрямок дій буде встановлено після нашої спільної наради з королем Карлом.

Зрозуміло, панове полковники? Які ще будуть запитання?

КОЖУХІВСЬКИЙ: Все зрозуміло, ваша милосте.

МАЗЕПА: Добре. А тепер до діла. (Всі встають) Пильнуй Даниле обози, не відтягайся далеко, з уваги на москалів.

АПОСТОЛ: Добре. До побачення в Стародубі. Щастя вам Боже, ваша милосте.

МАЗЕПА: Бажаю вам успіху, мої друзі. *(Всі виходять, залишаються: Мазепа, Орлик, Войнаровський)*

ЯВА 7

МАЗЕПА: Ну, Орлику, почалося! А тепер скажи мені, що нового в генеральній канцелярії?

ОРЛИК: Одержано вирок військового суду старшинської ради, в справі Іскри й Кочубея.

МАЗЕПА: Ну?

ОРЛИК: Засуджено до смертної кари. Вирок має бути виконано завтра вранці.

МАЗЕПА: Догралися! Шкода мені їх, але нічого не зробиш. За зраду України лише єдина відплата — смерть. Так було і так має бути.

ОРЛИК: Прибув посланець з листом від запорізького кошового Гордієнка. Всі запорожці по нашій стороні. Виступили всім кошем з припасами й амуніцією. Найпізніше за 4-5 днів будуть тут.

МАЗЕПА: Андрію, вишли на зустріч запорожцям полковників Горленка і Зеленського з козаками. Хай їх дружньо привітають від мого імени і розташують табором коло Диканьки.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Буде зроблено, ваша милосте.

ОРЛИК: Одержано лист від головного отамана донських козаків — Булавина. Він згодився на нашу пропозицію і обіцяв точно у визначений час розпочати повстання проти Москви.

МАЗЕПА: Це добре. Поки що все йде як було передбачено.

ОРЛИК: Посли до турецького султана і кримського хана, ще не вернулися, але чекаємо їх з дня на день.

МАЗЕПА: Орлику! Напиши звернення гетьмана України і війська запорізького до війська і всього народу. Напиши... що після довгого вагання, гетьман рішився звільнити їх від царської залежності. За допомогою Божою, дружньої шведської армії і власних сил, настав час скинути московське ярмо і почати боротьбу за незалежність України.

Краще згинуть в боротьбі за волю, ніж сконати в кайданах, в неволі.

Переможемо або поляжемо! Іншого виходу немає.

ЗАВІСА

ДІЯ V.

(Вільна околиця Бендер. Збоку частина шатра гетьмана.

Біля шатра 2 козаки ведуть між собою розмову)

ЯВА 1

МОЛОДИЙ КОЗАК: Чи то нам треба тут сидіти і смерті заглядати в очі, чкурнули б собі й поминай як звали. Так ні, щось тобі наказує, — держись! Убивай других бо тебе вб'ють. Йй Богу дивний цей світ.

ОСАВУЛ: Так, воно так, чорт його батька зна що.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Так Бог дав, видно, що так і треба.

ОСАВУЛ: Новину ти мені сказав, Бог дав! А ти чув, як Бог світ творив, а чорт псував?

МОЛОДИЙ КОЗАК: Не доводилось чути.

ОСАВУЛ: Так слухай. Посадив Бог зерно пшениці, а чорт ратицею у землю затоптав. Думав, згине зерно. А на весну, дивиться, пшениця гарно зійшла і сто зерен з одного дала.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Так що?

ОСАВУЛ: Значить не по чортячому, а по божому вийшло. Створив Бог коня, а чорт йому вуха натягнув, обскубав хвіст та ще й голос попсував... і вийшов осел.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Йй Богу, не знаю до чого ти ведеш.

ОСАВУЛ: А до того бач, що Бог і українців створив і змелю визначив їм гарну та плодучу, — ростить і живить щасливо!

МОЛОДИЙ КОЗАК: І що?

ОСАВУЛ: Що? Аж ось і чортяка прийшов, бороду чоловікові божому почепив, голову в плечі всадив, очі навскіс, скули на верх, злости в серце напустив і — вийшов москаль. І з тої пори між нами й ними ненависть і війна. А чого? Сиділи б собі на своїй землі, а ми на своїй землі і було б добре.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Як Бог приказав.

ОСАВУЛ: Еге ж. Але я думаю, що і з нами так, як з тою пшеницею буде. І нас так втоптують чорти в землю, а ми з весною ще краще розростемось.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Не інакше. Бо звідки й бралось б оце наше завзяття!

ОСАВУЛ: Так, так. Правда. Ну, ти синку тут сам посидь, а я піду подивлюся, що там варта робить. (Виходить)

ЯВА 2

МОЛОДИЙ КОЗАК: І як воно так довго буде? Тиняюся тут як загнаний звір по всіх усядах, а вдома... люба Оксана, залишилась на чужу поталу. Ех! Життя, життя! (Співає)

Повій вітре на Вкраїну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі —
Повій, вітре, опівночі.

Повій, вітре, тишком, нишком,
Над дівочим, білим личком,
Над тим личком нахилися —
Чи спить мила подивися.

ЯВА 3

(Входить Чуйко з кількома козаками)

ЧУЙКО: Та спить твоя мила, спить аж хропе. А ти б краще тут не голосив, а то ще гетьмана збудиш.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Та я нічого.

ЧУЙКО: Ото ж то й погано, що нічого, а треба щоб і з тебе щось було.

ЗАПОРОЖЕЦЬ *(до старого козака)*: Лягай спочинь трохи, здоровшим будеш.

СТАРИЙ КОЗАК: Е ні, боюся. Я як засну то до мене хоч стрілай, — не збудиш. А мені тут залишатись не охота. Як наскочать московські вовки, то й амінь.

ЗАПОРОЖЕЦЬ: Ех, вовки, вовки у людській шкурі.

МОЛОДИЙ КОЗАК: Ага ти лише москалеві палець подай, так він за руку вхопить.

СТАРИЙ КОЗАК: Знаю я їх.

ОСАВУЛ: Та ви мені слова сказати не даєте.

ЗАПОРОЖЕЦЬ: Ну, кажи.

ОСАВУЛ: Чоловік я м'ягкосердний. *(Всі сміються)* Чого смієтесь? Кажу вам, що я чоловік м'ягкосердний і богобоязливий, навіть собаки не скривджу.

СТАРИЙ КОЗАК: Ага, рубака такий, що на двоє людину перерубує.

ЗАПОРОЖЕЦЬ: А під Полтавою скільки драгунів на той світ послав?

ОСАВУЛ: Не знаю. Не рахував. Але думаєте, що мені було їх легко вбивати? Все таки люди як ми: ніс упродовж, а рот упоперек і душу якусь мають. Але після того, що я під Полтавою бачив, перестав вважати їх за людей. Не люди, а звірі.

ЧУЙКО: Бачу, що Полтава нас трохи розуму навчила.

СТАРИЙ КОЗАК: Навчити то навчила, а що тепер з Україною буде?

ЧУЙКО: Поки нас, доти й Україні не пропасти. Гетьман ще живий!

МОЛОДИЙ КОЗАК: Та яке то життя. От блимає як в іконостасі свічка.

ЧУЙКО: Але ще й Орлик є. Орлик його права рука. Він знає, що робить. Наша річ шабля, а його перо. То хай вже він політикою крутить, а не ми.

ОСАВУЛ: Орлик біля Мазепи, як Виговський колись біля Хмеля.

ЗАПОРОЖЕЦЬ: То правда, але не забувай, що поки був Хмель, доти й Виговський славився великою головою, а не стало Хмеля, то й Виговський змалів. Боюсь щоб таке із Орликом не сталося.

ЯВА 4

(Входить Орлик обгорнений козацькою буркою)

ОРЛИК: Панове не спите?

ЗАПОРОЖЕЦЬ: Ні, ваша милосте! Як помремо тоді будемо спати.

ОРЛИК: Зараз пізнати бойове козацтво. При вас і молодик завзятий набереться.

ЗАПОРОЖЕЦЬ: Авжеж, при сухих дровах і мокрі розгоряться.

ОРЛИК: А не погасне полум'я на вітрі?

ЧУЙКО: Хто вміє вогнище розкласти, тому не погасне.

ОРЛИК: Маю вражіння, що досвіду в нас досить. Багато ми навчилися за останні часи.

ЧУЙКО: Багато!

СТАРИЙ КОЗАК: Більше й не треба. Але як то воно буде?

ОРЛИК: Якось буде, панове. Під Берестечком також здавалося, що всьому прийшов край і гетьман Хмельницький так само втікав, як ось ми з вами тепер, а все ж таки Бог милував і якось не пропали. Так не пропадемо й тепер. Щоб ми лише в один гуж тягнули, так і в малому гурті появиться велика сила.

(За сценою чути оклики вартових: Бе-ре-жись! Бере-жись! Бе-ре-жись! Всі наслухують. Орлик дає далековид сотникові Чуйкові)

На! біжи й подивися, що там таке сталося!

ЧУЙКО: Ану, хлопці, ходім подивимось! (Всі виходять. Орлик слухає)

ЯВА 5

(Вбігає Чуйко)

ЧУЙКО: Пане, генеральний писарю, загін козаків на чолі з полковником Войнаровським. Зараз тут будуть.

ОРЛИК: Добре. Значить дістанемо новини від головнокомандуючого королівської армії.

(За сценою галас привітання. Окремі вигуки. Поздоровлення. «Вітаємо полковнику», «Вітаємо товариство», «Дай Боже здоров'я» і т. д.)

ЯВА 6

(З шатра виходить гетьман)

МАЗЕПА: Що за галас? Що сталося? (Орлик і Чуйко вклоняються)

ОРЛИК: Прибув полковник Войнаровський від генерала Левенгавпта.

МАЗЕПА: Дай Боже, щоб з добрими вістями.

ЯВА 7

(Входить Войнаровський з перев'язаною рукою)

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Доземний поклін, вашій милості! (Вклоняється)

МАЗЕПА: Доброго здоров'я, Андрію. Що чувати?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Ар'єргардна шведська армія здалася в полон під Переволочною.

МАЗЕПА: Всі здалися?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Генералів шведських 5, полковників 12, підполковників 13, інших старшин приблизно 400, всього коло 14 тисяч. Прапорів і штандартів мало не 300. Гармат, гавбиць та мездирів 30.

МАЗЕПА: Умови?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Які там умови! Всі складають зброю і здаються в полон до викупу. Генерали й офіцери задержують свій багаж і прислугу.

МАЗЕПА: А наші?

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Он вони!

МАЗЕПА (глянув в той бік): Мало. Але добре, що й тих привів. Дякую. (Тисне Войнаровському руку) Хоч стільки потіхи, що не здалися так як ті.

ОРЛИК: Сумно!

МАЗЕПА: Та, не весело. (До Войнаровського) Ну, іди до Ганни, хоч потіш її, а то вона за тобою мало очей не вигляділа. (До Орлика) А ти, пане, генеральний писарю, підеш зараз до шатра короля Карла і передаси йому одержані новини.

(Всі виходять)

ЯВА 8

(Гетьман сам)

МАЗЕПА: Що лишилося з твоїх блискучих плянів, гетьмане український? Попалені села, зруйновані міста, помордовані тисячі народу.

На палях козаки, як хробаки у болях в'ються, а твої колишні одnodумці й співробітники, яких ти обсипував ласками своїми, криваву руку твого супротивника лижуть.

Де праця твого життя? Де твої здобутки?

Все розвіялось як дим під подувом північного вітру.

Мрія лишилася там, на полтавських полях, в грязюці, в крові й болоті, в стогонах і прокльонах, котрі падають на твою сиву голову.

А сам ти хворий, без землі, без кута, де міг би спокійно сконати, втікаєш перед мстивою рукою переможця.

Поганий спомин залишиться по тобі нещасний мрійнику!

Ні! Ні! Залишиться спомин великого зриву за волю, спомин спроби розірвати кайдани і знову стати вільними людьми, як інші народи.

О, ні! Жертви не пропадають даремно!

Зерно правди, посіяне в серцях і полите цією кривавою зливою, дасть свої могутні паростки.

Боже великий! Ти бачиш і знаєш все моє життя, мою працю і мої бажання. Великого хотів. А що не здійснив, може це й не моя вина. Всі ми лише люди. Не карай нас Боже, лиш допоможи з руїни піднятися і вільними бути.

(Йому робиться млясо, хапається рукою за серце. Сідає)

ЯВА 9

(Входить Ганна)

ГАННА: Що з вами, ваша милосте?

МАЗЕПА: Нічого, нічого Ганнусю. Старий я, втомився жити.

ГАННА: Може, ваша милосте, вина нап'ються?

МАЗЕПА *(перечить головою, сам до себе)*: Мало... яких пару тисяч людей. Мало та зате певні. Певніші від старого Чуйкевича, Зеленського, Максимовича, Григоровича й Гречаного, що перед самим вирішенням діла перейшли до царя.

Так. Відпала остання полова від зерна. Правда, того зерна мало, дуже мало, зате воно якісне і здорове.

Після кривавого дощу боротьби, кожне з них дасть великий врожай. Не для Москви, а на пожиток власного народу.

Голос крові сильніший від усіх голосів світу. *(Голосно)* Мусять перемогти!

ГАННА: Що ваша милість кажуть?

МАЗЕПА: Нічого, Ганночко. *(Побачивши її очі повні сліз, зробилось йому жаль)* Я сказав, Ганно, що наше діло мусить перемогти, бо воно справедливе.

ГАННА: А невже ж є справедливість на світі?

МАЗЕПА *(в задумі)*: Не знаю, але нам треба вірити, що є. *(Ганна розплакалась і припала до гетьмана)*.

Чого ж ти, дитино, ну чого? І добре, що сталося. Проломано лід. Порвані зв'язки з Москвою. Що гнилого було в Україні — відпало, що здорове, почне боротьбу за визволення — і визволиться. Розумієш? Визволиться! Думаєш волі не буде? Тоді ти погано думаєш. Воля прийде, — вільний степ, вільний Дніпро, вільна Україна!

ГАННА: Прийде, але коли?

МАЗЕПА: Коли? А хоч би лише нащадкам нашим вільними бути,

то нам за волю боротись не треба? А війна, то кривава розправа, дитинко, щоб після неї людям краще стало.

ГАННА: Вірите, ваша милість, що й нам краще стане?

МАЗЕПА: Нам з тобою, може ще й ні, але тим, що по нас прийдуть, — *напевно!* А невже ж ти не бачила, Ганнусю, як дідусь деревця садить, хоч знає, що плодів з них не вкусить? Для кого ж він тоді їх садить? Для себе? Ні, для них, внуків, правнуків своїх... а воля, дитинко, овоч найсолодший. *(Задумався)* А про Мотрю ти нічого не чула?

ГАННА *(заперечила головою)*: Ні, не чула. Тягне мене туди!

МАЗЕПА: Куди?

ГАННА: А до них. Там мати, Мотря, брати...

МАЗЕПА: Усіх нас туди тягне, Ганно, та не всім судилося вернутись, ти ще молода, перед тобою майбутність.

ЯВА 10

(Входять: Орлик з Войнаровським, а з ними Чуйко з козаками)

ОРЛИК: Ваша милосте, прибули до міста і скоро будуть тут, посли від турецького султана.

МАЗЕПА: Добрі вісті. Дякую, Пилипе! Приготуй зустріч і повідоми короля Карла.

ОРЛИК: Буде зроблено ваша милосте.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Надіюся, що це зворотний пункт від якого справа повернеться на краще.

ЧУЙКО: Та коли б скоріше, а то остогидло тут.

МАЗЕПА: А хіба вам так погано на чужині?

ЧУЙКО: Та не погано, але дома куди краще. Затужили козаки за Україною, ох як затужили!

МАЗЕПА: А вона за вами, діти. А що тужимо за Україною то дуже добре, бо може полюбимо її більше, коли вернемося.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ: Всі ми, ваша милосте, раді б одної хвилини вертатися, хоч би пробоем, крізь трупи і кров.

МАЗЕПА: Знаю це. Та головою муру не проб'єш. Треба на слухний час зачекати. Ми бурею зривалися і шуміли як буря. А нам не шуму треба, а діла. Добре підготованого діла.

ОРЛИК: Будемо готувати спільними силами.

МАЗЕПА: Так. Спільними силами готувати визволення.

Пішли ми з дому розбиті і знедолені, але вірте — ми ще вернемося на Вкраїну, і цим разом вернемося як переможці!

ЗАВІСА

К і н е ц ь

БІБЛІОГРАФІЯ

Алла Коссовська: ЦІНА ДУШІ. Оповідання. В-во «Карби», США, 1977 р., 285 стор., м'яка обкладинка.

С. Мечник: У БОРОТБІ ПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ АГЕНТУРИ. Українське Видавництво, Мюнхен, 1980 р., 176 стор., тверда обкладинка.

Леонід Полтава: НАД БЛАКИТНИМ ЧОРНИМ МОРЕМ. Репортажна повість для молоді. (Відбитка з «Визвольного Шляху»). АДУК, Нью-Йорк, 1980 р., 80 стор., м'яка обкладинка.

НОВИЙ ОБРІЙ. Альманах — література, мистецтво, культурне життя, ч. 6. Упорядкування та загальна редакція Дмитра Чуба. В-во «Ластівка», Мельбурн, Австралія, 1980 р., 256 стор., м'яка обкладинка.

АЛЬМАНАХ «ГОМОНУ УКРАЇНИ» НА 1979 р., Бібліотека В-ва «Гомін України» ч. 50. Зредагував Василь Солонинка. Торонто, 1979 р., 167 стор., м'яка обкладинка.

АЛЬМАНАХ «ГОМОНУ УКРАЇНИ» НА 1980 р., Бібліотека В-ва «Гомін України» ч. 51. Зредагував Олександр Матла. Торонто, 1980 р., 168 стор., м'яка обкладинка.

КРАТКА НАД «І», відкритий лист до Української Гельсінської Групи з приводу т. зв. «Закордонного Представництва» Петра Григоренка. В-во «Анабазіс», березень 1980 р., 33 стор., м'яка обкладинка.

ВІСНИК РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ. Закордонне Представництво Української Гельсінської Групи. Випуск 1-3, січень 1980 р.

ЗВІРНИК МАТЕРІЯЛІВ для відзначення 30-ої річниці героїчної смерті ген.-хор. Романа Шухевича—Тараса Чупринки 1950-1980. Видання Святкового комітету у Великій Британії, Лондон 1980 р., 34 стор., м'яка обкладинка.

МАТЕРІЯЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ Українських Громадських Організацій у Великій Британії 15-16. 3. 1980 р., Лондон 1980 р., 47 стор., м'яка обкладинка.

ЗВІТ ІЗ ДІЯЛЬНОСТІ Союзу Українців у Великій Британії за час від 1. 1. до 31. 12. 1979 р. Лондон 1980 р., 87 стор., м'яка обкладинка.

РІЧНИЙ ЗВІТ з діяльності Крайової Управи СУМ у Великій Британії за 1979 р., Тарасівка, Англія, 1980 р., 31 стор., м'яка обкладинка.

ВІСНИК, суспільно-політичний місячник, орган Головної Управи ООЧСУ у США, числа від січня до березня 1980 р.

НАШ ФРОНТ, суспільно-політичний журнал в Австралії, орган ЛВУ в Австралії, числа від січня до квітня за 1980 р.

СУЧАСНІСТЬ, журнал літератури, мистецтва та суспільного життя, Мюнхен, числа від березня до травня за 1980 р.

ДЗЕОНИ, літературно-науковий журнал. Рим—Дітройт—Чикаго. Число 3 (110) за 1979 р.

ВІТРАЖ, кварталник інформації, коментарів і дискусій. Лондон, Великобританія, чч. 10, 11 за 1980 р.

УКРАЇНСЬКА КНИГА, кварталник бібліографії й книгознавства Т-ва українських бібліофілів, Українського бібліотечного т-ва Америки і Бібліографічної комісії НТШ. Філадельфія, США, ч. 4 за 1979 р.

НАШЕ ЖИТТЯ, журнал Союзу Українок Америки, Нью-Йорк, числа від січня до травня 1980 р.

АВАНГАРД, журнал української молоді та студентства. Видання ЦУ СУМ, Нью-Йорк, чч. 1, 2-3 за 1980 р.

КРИЛАТІ, журнал українського юнацтва. Видання ЦУ СУМ, Брюссель. Усі числа до травня за 1980 р.

ЮНІ ДРУЗІ, журнал для молоді, видає Союз Українців у Великій Британії, Лондон, Англія, чч. 1, 2 за 1980 р.

ПАТРІАРХАТ, видає Управа УПСО, США. Числа від березня до червня за 1980 р.

ЦЕРКОВНИЙ ВІСНИК, двотижневик, видає Українська Католицька Парафія свв. Володимира і Ольги в Чикаго, США, чч. за 7-го жовтня, 25-го листопада і 23-го грудня 1979 р., 7-го січня і 17-го лютого 1980 р.

БЮЛЕТЕНЬ Місцевого Патріархального Комітету Помісної УКЦ в Лондоні, Англія. Чч. за березень, квітень і червень 1980 р.

ВІСТІ Парафії Покрова Пресвятої Богородиці Помісної Української Католицької Церкви у Клівленд-Парма, Огайо, США. Чч. 1-3 за січень-лютий-березень і 4-6 за квітень-травень-червень 1980 р.

ALMA MATER, журнал питомців Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. Ч. 34 за 1980 р.

ПІСЛЯНЕЦЬ ПРАВДИ, орган Українського Місійно-Біблійного Товариства та Об'єднання Українських Євангельсько-Баптистських Церков у США. Усі числа від вересня до грудня за 1979 р. і всі числа від січня до червня за 1980 р.

НОВЕ ЖИТТЯ, видає «Північна Місія для Сходу», Гельсінкі, Швеція, ч.ч. 51 і 52 за 1979 рік.

НОВІ СКРИЖАЛІ, орган Ради Іншіторія Соборного Храму Рідної Віри. Квартальник, Львів, Число за січень-березень 1980 р.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ Української Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Ч. 4 за січень 1980 р.

ФАКТИ И МЫСЛИ, видане в н. «Russian Problems», Нью-Йорк, ч. 14 за 1979 р.

A. Солженицын: БОДАЛСЯ ТЕДЕНОК С ДУБОМ, оповідання про життя. YMCA-Press, Paris, France, 1975, 629 pp., soft cover.

John A. Armstrong: UKRAINIAN NATIONALISM, reprint of the second edition. Published by the Ukrainian Academic Press, Colorado, USA, 1960, 161 pp., hard cover.

MITTEILUNGEN Nr. 14, Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. Schriftleitung: Hryhorij Waskowycz, München 1979, 294 pp., soft cover.

PRISONERS OF CONSCIENCE IN THE USSR: their Treatment and Conditions. An Amnesty International Report. Second Edition. Published by Amnesty International Publications, London, England, 113 pp., soft cover.

THE DECOLONIZATION OF THE USSR. A Resolution with appended Documents concerning the Decolonization of the USSR to the United Nations General Assembly. Toronto-New York, 1979, 145 pp., soft cover.

INDEX LECTURUM. A Catalogue of Courses for the Summer Semester 1980 at the Ukrainian Free University, Munich, 1980, 47 pp., soft cover.

Geoffrey Stewart-Smith: THE STRUGGLE FOR FREEDOM, a British contribution towards the formulation of a grand strategy for the defence of the Free World. Published by the Foreign Publishing Co. Ltd., London, England, 31 pp., soft cover.

A LETTER-MEMORANDUM from the Association of Ukrainians in Great Britain to the Rt. Hon. Margaret Thatcher, M.P., Prime Minister and First Lord of the Treasury, London 1980, 4 pp., soft cover.

UKRAINIAN ECCLESIASTIC ANNIVERSARIES commemorated in Rome 1979. Published by the Central Committee for a Ukrainian Catholic Patriarchate, London 1980, 8 pp., soft cover.

THE UKRAINIAN QUARTERLY, a Journal of East European and Asian Affairs. Published by the Ukrainian Congress Committee of America, Nos. 3, 4 1979.

THE UKRAINIAN REVIEW, a Quarterly Magazine devoted to the study of Ukraine. Published by the Association of Ukrainians in Gt Britain, No. 1, Spring 1980.

KULTURA, Revue mensuelle, Institut Literacki, Paris, Nos. 3, 4, 5, 6 1980.

PRZEGLĄD PRASY NIEMIECKIEJ I UKRAIŃSKIEJ w opracowaniu A. Hermaszewskiego, S. Lichomirskiego i A. Zukaszewskiego. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Londyn, luty, marzec i kwiecień 1980 r.

ABN CORRESPONDENCE, a Bulletin of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations, Munich, West Germany, Nos. 1, 2, 3 1980.

L'EST EUROPEEN, Revue bimestrielle, Paris, France, No. 169 Janvier-Fevrier, No. 170 Mars-Avril, No. 171 Mai-Juin 1980.

EAST-WEST DIGEST, a Quarterly Journal published by the Foreign Affairs Publishing Co. Ltd., Richmond, Surrey, England. All Nos. from January to May 1980.

RELIGION IN COMMUNIST LANDS, a Journal published by Keston College, Keston, Kent, England, No. 2, Summer 1980.

THE RIGHT TO BELIEVE, A Bulletin published by Keston College, Kent, England, No. 2, 1980.

GOVERNMENT INCORPORATING EASTERN CHURCHES REVIEW, Published by the Fellowship, St. Paul's House, London, England, No. 1, 1980.

HARVARD UKRAINIAN STUDIES, published by the Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA, No. 2, 1978.

NEWS FROM UKRAINE, a Bulletin by the American Friends of ABN, Maryland, USA, No. 1, Winter 1980.

INTEGRAL, das Forum zur geistigen Auseinandersetzung zwischen Ost und West, Nr. 3, 1980.

NEW TOMORROW, A Magazine published by New Tomorrow Ltd., London, England, No. 29, February 1980.